

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

З ІСТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

ВИПУСК 18

Рекомендувала до друку вчена рада Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України протокол № 9 від 28.12.2021.

З історії західноукраїнських земель / наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 18. 162 с.

Науковий щорічник розкриває економічно-соціальні, суспільно-політичні, інтелектуальні та релігійно-культурні аспекти історії Західноукраїнських земель від середньовіччя до міжвоєнного періоду ХХ ст., характеризує діяльність релігійних і парамілітарних інституцій, деякі комеморативні практики й питання з історії визвольних змагань 1918–1919 рр., ознайомлює читачів зі змістом сучасних польських історіографічних студій, присвячених подіям Першої світової війни на теренах Галичини.

Започатковано рубрику «Науковий семінар», у якій опубліковано доповіді, виголошені на семінарі, що його проводить відділ нової історії України спільно з відділом літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Львівським музеєм історії релігії.

Завершують збірник традиційні розділи «Документи» й «In memorgu».

Для істориків, краєзнавців і всіх, хто цікавиться минулим України.

From the history of Western Ukraine / Edited and compiled by Iryna Orlevych; National Academy of Sciences of Ukraine, I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2021. Vol. 18. 162 p.

The scientific yearbook reveals the economic-social, socio-political, intellectual and religious-cultural aspects of the history of the Western Ukrainian lands from the Middle Ages to the interwar period of the 20th century, characterizes the activities of religious and paramilitary institutions, some commemorative practices and questions from the history of The Ukrainian War of Independence of 1918–1919, introduces readers to the content of modern Polish historiographical studies devoted to the events of the First World War on the territory of Galicia.

The section «Naukovy seminar» («Scientific seminar») has been launched, in the Department of Modern History of Ukraine together with the Department of Literature of the Institute of Ukrainian Studies named after I. Kryp'iakevych of the NAS of Ukraine and the Lviv Museum of the History of Religion.

The collection is completed by the traditional sections «Documents» and «In memorgu».

For historians and anyone interested in Ukraine's past.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Орлевич Ірина Василівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Колб Наталія Михайлівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Александрович Володимир Степанович, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Артимишин Павло Іванович, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Войтович Леонтій Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка

Єкабсонс Ерікс, professor, Faculty of History and Philosophy Department of History, Institute of History of Latvia

Kamil Ruszala, doktor (PhD), Assistant Professor of Modern History, Institute of History, Jagiellonian University

Литвин Микола Романович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Надрага Марта Степанівна, кандидат історичних наук, старший дослідник, директор бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Патер Іван Григорович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Pudlocki Tomasz, dr. hab., profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Dyrektor Archiwum Nauki Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Мисак Наталія Федорівна, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ KB № 19969–9769P від 17.05.2013 р.

Наталія КОЛБ

*кандидат історичних наук
старший науковий співробітник
відділу нової історії України*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>
e-mail: nata_kolb@ukr.net*

ВІДЗНАЧЕННЯ РІЧНИЦЬ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 РОКУ ПОЛЬСЬКОЮ ГРОМАДОЮ ЛЬВОВА НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ (крізь призму львівських польських часописів)

Показано, що на зламі ХІХ–ХХ ст. провідні польські середовища Львова звертали значну увагу на формування і збереження в польському суспільстві високого рівня національної свідомості та патріотизму. Вказано, що одним з інструментів для цього ставали патріотичні відзначення, серед яких важливе місце займали урочистості на честь Січневого повстання 1863 р. Підкреслено, що львівська польська громада щороку відзначала дві дати, пов'язані з цим повстанням: у серпні на честь страчених російською владою членів Національного уряду та в січні, вшановуючи день початку повстання, яка була масштабнішою: охоплювала поминальні богослужіння, концертні програми й патріотичні зібрання, а спершу організацією урочистостей опікувалася польська молодь, а з 1898 р. – спеціально створений громадський комітет.

Наголошено, що суспільна думка дуже прискіпливо контролювала рівень проведення патріотичних відзначень і залучення до них численної львівської громадськості. З'ясовано, що наприкінці ХІХ ст. виявлялося певне збайдужіння львів'ян до щорічних січневих відзначень, що спонукало громадський комітет розширити коло організаторів урочистостей та ареал проведення. Вказано, що 35-ті, а особливо 40-ві й 50-ті роковини Січневого повстання відбулися з особливою урочистістю: проведенням богослужінь у всіх костелах Львова, величними процесійними походами вулицями міста, концертами й патріотичними зібраннями.

Зазначено, що на початку ХХ ст. до відзначень на честь Січневого повстання почали долучатися соціалісти, виголошуючи ліві гасла, також інколи свій відбиток на перебіг урочистостей накладало загострення українсько-польських стосунків і загальна радикалізація настроїв у галицькому суспільстві.

Ключові слова: Львів, Січневе повстання, польська громадськість, патріотичні відзначення, поминальні богослужіння, патріотизм.

У межах діяльності, спрямованої на відновлення втраченої державності, вагоме місце польські провідні кола відводили формуванню і збереженню в польському

суспільстві високого рівня національної свідомості й патріотизму¹. Львівський часопис «*Dziennik Polski*» 1892 р. писав: «... ми мусимо пам'ятати, що мертво лише наше тіло: дух залишився живим! Цей дух нам слід підбадьорювати і зміцнювати ..., щоб коли оживить колись тіло і покличе його до життя – не впало»². Одним із методів гарту національної свідомості суспільства були патріотичні урочистості. Заходи такого плану давали можливість об'єднувати велику кількість населення з різних суспільних верств, досягати високого рівня емоційного піднесення, формувати патріотичні стандарти громадян.

Особливу увагу проведенню урочистих національних відзначень приділяли польські кола Львова. Бути в авангарді національного життя народу їх значною мірою спонукало усвідомлення ролі міста не лише як столиці одного з коронних країв Галичини, а передовсім як духовної столиці розділеної кордонами Польщі³. У цьому контексті урочисті патріотичні відзначення трактувалися як спосіб духовного єднання з побратимами в Російській імперії і Пруській монархії, як демонстрація світові та самим собі життєвої потуги польського національного духу. Звідси випливало скрупульозне ставлення поляків Львова до організації патріотичних відзначень, підставою для яких ставали історичні дати, а також важливі події національного значення, що траплялися не лише в місті чи краї, а й поза їхніми межами.

Наприкінці XIX ст. у Львові існував усталений календар щорічних польських патріотичних відзначень – своєрідний «патріотичний кістяк», який щороку доповнювали низкою принагідних ушанувань. Цей базовий календар становили вісім історичних подій. Показово, що абсолютна більшість із них була присвячена визначним подіям і постатям визвольної боротьби польського народу кінця XVIII – середини XIX ст.: 1) роковинам присяги Тадеуша Костюшка як очільника польського повстання й битви під Рацлавицями (1794); 2) вшануванню дня відходу до вічності Костюшка (1817); 3) смерті його соратника полковника Яна Кілінського (1819); 4) початку Листопадового повстання (1831); 5) Січневого (1863) повстання; 6) вшануванню, страчених російською владою 1864 р., останніх п'ятох членів Національного уряду. Безперечно, така підбірка дат була покликана на прикладах національної доблесті та звитяги гартувати патріотичний дух польської спільноти, закладати почуття національної гідності, формувати тип громадянина, центральним ідеалом життя якого є Батьківщина та готовність віддати за неї найдорожче.

Мета статті – на основі дописів львівських часописів «*Dziennik Polski*» (газети львівських демократів), «*Gazeta Narodowa*» (східногалицьких консерваторів) і «*Gazeta Lwowska*» (друкованого органу австрійської влади) простежити, якою наприкінці XIX ст. була традиція відзначення польською громадою Львова роковин Січневого повстання, які заходи ці урочистості охоплювали, хто ставав їхніми учасниками. З'ясувати, якого значення львівські польські кола того часу надавали урочистостям із нагоди Січневого повстання та яке місце вони займали в колі національних святкувань львівської громади; чи відбувалися трансформації у стандарті святкувань і що ставало для цього поштовхом.

¹ 22/1 1863. *Dziennik Polski*. 1901. Nr 22. S. 1.

² «... my powinniśmy pamiętać, że ciało tylko nasze martwe: duch żywym pozosta! Ducha tego nam krzepić i wzmacniać ..., ażeby, gdy kiedyś ożywi ciało i powoła je do życia – nie upadł» (Duchowieństwo a lud. *Dziennik Polski*. 1892. Nr 108. S. 1).

³ Kronika. Św. Wojciech i jego 900-letni obchód u nas. *Dziennik Polski*. 1897. Nr 124. S. 2.

Наприкінці XIX ст. часописи були одним з основних медіаторів для налагодження комунікації з широкими колами суспільства, засобом донесення інформації, формування громадської думки та мобілізації населення. Серед іншого, на сторінках преси можна знайти інформацію про національні заходи й урочистості, а також аналіз їхнього перебігу. Так на своїх шпальтах газети щороку поміщали анонси про урочистості на честь Січневого повстання, кореспонденти подавали розлогі, наповнені деталями й емоційно забарвлені описи перебігу святкувань, скрупульозно пильнували, щоб такі відзначення відбувалися на належному рівні. Очевидно, не в останню чергу під впливом таких заміток і статей у провідних колах польського суспільства Львова зроджувалися пропозиції щодо нових підходів в організації патріотичних урочистостей у місті.

Історія Січневого повстання та його відображення в колективній пам'яті займає поважне місце в дослідженнях істориків, передовсім польських⁴. Зокрема, у сфері зацікавлень науковців опинялися питання впливу пам'яті про Січневе повстання на формування патріотизму польської молоді в російській займанщині⁵, відзначення роковин повстання поляками у Пруській монархії⁶. Тематично найближчою до запропонованого дослідження є стаття польської науковиці, професорки Жешівського університету Сабіни Рейман, яка на підставі польської преси Львова простежила традиції відзначення роковин Січневого повстання в Галичині⁷. Висвітлення цієї традиції на прикладі життя польської громади Львова стане ще одним сегментом у вивченні практики січневих відзначень у польських середовищах кінця XIX – початку XX ст.

Перелік щорічних патріотичних відзначень польської громади Львова засвідчує, що він охоплював аж дві дати, присвячені Січневому повстанню. Спеціальний акцент польських кіл на цій події зрозумілий. У новітній історії Польщі Січневе повстання стало найбільшим сплеском її національно-визвольної боротьби, унаслідок якої тисячі учасників загинули в боях, були страчені російською владою або вивезені на заслання чи каторгу. Наприкінці XIX ст. ці події ще залишалися в живій пам'яті численних їхніх учасників та очевидців, частина з яких мешкала у Львові⁸. Ці обставини спонукали польську громадськість з особливим трепетом зберігати пам'ять про ще так недавню героїчну боротьбу співвітчизників, велелюдно й урочисто вшановувати їхній подвиг.

⁴ Наприклад, див.: *Galicja a powstanie styczniowe* / pod. red. M. Hoszowskiej, A. Kawalec, L. Zaskilniaka. Warszawa; Rzeszów, 2013. 656 s; *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej* / red. nauk.: A. Kawalec, J. Kuzicki. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2017. 610 s.; Kargol T. Konferencja naukowa «Powstanie Styczniowe – odniesienia, interpretacje, pamięć» (Kraków–Małogoszcz, 21–22 Lutego 2013 r.). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 2014. Nr 141. Z. 1. S. 173–177.

⁵ Nawrot-Borowska M. Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) – w 150. rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku. *Przegląd Pedagogiczny*. 2013. Nr 1. S. 61–76.

⁶ Hinc A. Obchody rocznic powstania styczniowego w ocenie administracji pruskiej w Poznańskim w latach 1864–1914. Uwagi wstępne. *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej...* S. 196–208.

⁷ Rejman S. Rocznicowa pamięć o powstaniu styczniowym w Galicji na łamach polskiej prasy lwowskiej. *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej...* S. 277–289.

⁸ Michalska-Bracha L. Od powstania styczniowego do niepodległości. O lwowskiej inteligencji z powstaniem biografią w tle. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*. 2018. T. 19. S. 15–32.

У 1890-х роках ініціаторами й організаторами щорічних відзначень подій Січневого повстання була польська гімназійна та студентська молодь Львова. Так щороку на початку серпня вони організовували вшанування пам'яті страчених російською владою членів Національного уряду⁹. Програма цього заходу була лаконічною і підкреслено патріотичною, бо по суті передбачала тільки зібрання біля меморіальної каплиці 1863 р. на Вульці¹⁰. Молодь заздалегідь оздоблювала каплицю квітами та свічками. Учасники акції виконували патріотичні пісні, відтак процесійно поверталися в місто. В ювілейному 1894 р. таке повернення організували як смолоскипну ходу під спів патріотичних пісень¹¹. На пагорбі Люблінської унії в цей день розвівався жалобний стяг¹². Інколи програма вшанування також охоплювала спеціально замовлене поминальне богослужіння в катедрі Успіння Пресвятої Діви Марії або в костелі Божого Тіла отців домініканів¹³.

Масштабне відзначення роковин Січневого повстання, яке об'єднувало низку заходів, відбувалося у 20-х числах січня. Головні урочистості проходили 22 січня – у день початку повстання. Програму розпочинало поминальне богослужіння за душі полеглих повстанців, яке відбувалося у Львівському кафедральному соборі. Про проведення Меси містян заздалегідь повідомляли оголошення в газетах й афіші на вулицях міста. Урочиста відправа відбувалася за усталеним стандартом з обов'язковим дотриманням низки атрибутів. Так у наві храму встановлювали яскраво освітлений, декорований косами, ланцюгами та символікою в польських національних кольорах катафалк. Інколи траурним крепом декоровано й пресвітерію катедрі. Урочистість відзначення підкреслювала представницька участь у поминальній відправі польських товариств Львова. Постійними учасниками цих Мес були делегації ремісничих товариств «Gwiazda» і «Skała». На зламі XIX–XX ст. до них усе численніше долучалися й інші польські товариства. Представництва прибували з корпоративними прапорами й розташовувалися навколо катафалка. Почесні місця у храмі займали ветерани Листопадового і Січневого повстань. Службу відправляв парох катедрі або хтось із каноніків у співслужінні з кількома священниками¹⁴. Для виконання Меси організатори запрошували кращі хорові колективи міста. Наприкінці XIX ст. літургійний співосупровід цих відправ незмінно забезпечував хор товариства «Echo», а на початку XX ст. – хор Музичного товариства чи товариства «Lutnia». Після Меси священник підходив до катафалка, де відправляв панахиду (eżekwii). Обов'язковим останнім акордом урочистості ставало виконання присутніми народно-релігійного

⁹ Kronika. Obchód pamiątkowy. *Dziennik Polski*. 1893. Nr 213. S. 2; Kronika. Trzydziesta rocznicę. *Dodatek do nr. 217. «Dziennika Polskiego»*. 1894. S. 1.

¹⁰ Вулька – місцевість у сучасному Франківському районі Львова, яка розташована між вулицями Княгині Ольги, Сахарова, Гвардійською, Стрийською і залізничним полотном. Назва походить від пестливої форми польського слова «воля».

¹¹ Kronika. Trzydziesta rocznicę. *Dodatek do nr. 217. «Dziennika Polskiego»*. 1894. S. 1.

¹² Kronika. Żałobne nabożeństwo. *Dziennik Polski*. 1891. Nr 216. S. 2.

¹³ Kronika. Za spokój duszy. *Dziennik Polski*. 1892. Nr 216. S. 2; Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Ibid.* 1897. Nr 218. S. 3; Za dusze bohaterów wolności. *Gazeta Narodowa*. 1904. Nr 79. S. 2.

¹⁴ Kronika. Żałobne nabożeństwo. *Dziennik Polski*. 1892. Nr 334. S. 2; Kronika. Żałobne nabożeństwo. *Ibid.* 1895. Nr 332. S. 2; W rocznicę powstania. *Gazeta Lwowska*. 1909. Nr 18. S. 3.

гімну «*Boże, coś Polskę*»¹⁵ – пісні, що стала для поляків молитвою за Батьківщину, втіленням державницьких прагнень народу й була обов'язковою складовою усіх польських патріотичних заходів. Також нерідко виконували пісні «*Z dymem pożarów*», «*Święty Boże*»¹⁶, «*Boże Ojczy*»¹⁷, «*Twoi dzieci*»¹⁸.

Увечері програму урочистостей продовжував святковий концерт, що відбувався у залі товариства «*Sokół*» або у приміщенні міського театру. Його програму традиційно формували промови й вокально-інструментальні номери у виконанні оркестру «*Harmonia*», хорових колективів міста, сольних артистів¹⁹, а інколи навіть історичні доповіді й театральні постановки. Зал численно наповнювала публіка, прибували делегації ремісничих товариств. Почесні місця відводили ветеранам повстання та на їхню підтримку скеровували зібрані за концерт кошти²⁰. Урочистість події підкреслювали сповнені патріотизму й символізму сценічні декорації. Святкові вечори на честь Січневого повстання також організували польські товариства Львова й учнівсько-освітнянські кола міста²¹.

У межах урочистостей львівська громада також проводила патріотичне зібрання біля меморіальної каплиці на Вульці, де учасники виголошували промови та виконували патріотичних пісень, а відтак процесійно поверталися в місто²². За такою ж програмою ремісничі й гімназійна молодь і ветерани щороку вшановували пам'ять полеглих повстанців біля їхніх могил на Личаківському цвинтарі²³. Молодь замовляла окрему заупокійну Месу за душі полеглих повстанців, яку зазвичай проводили в костелі отців домініканів²⁴. У ці ж дні свої загальні збори проводило Товариство учасників повстання 1863 р.²⁵

Провідні польські кола Львова надавали відзначенням роковин Січневого повстання особливого значення. Кореспондент часопису «*Gazeta Narodowa*» порівнював їх із провідною зіркою, яку Господь запалив серед темної ночі для народу, що крізь пустелю невдач прямує до краю свободи²⁶. Глибше зрозуміти зміст й емоції, які вкладали сучасники в ці урочистості, дає змогу цитата з часопису «*Dziennik Polski*». «Ці

¹⁵ Kronika. W kościele katedralnym. *Dziennik Polski*. 1892. Nr 23. S. 2; Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Ibid.* 1890. Nr 332. S. 2; Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Ibid.* 1895. Nr 23. S. 3.

¹⁶ Kronika. W 30-tą rocznicę powstania. *Dziennik Polski*. 1893. Nr 21. S. 2.

¹⁷ Nabożeństwo żałobne. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr 23. S. 2.

¹⁸ Za dusze zmarłych. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr 18. S. 2.

¹⁹ Kronika. *Dziennik Polski*. 1890. Nr 21. S. 2.

²⁰ W kościele Archikatedralnym. *Gazeta Lwowska*. 1908. Nr 17. S. 3.

²¹ Rocznicę styczniową. *Gazeta Narodowa*. 1906. Nr 17. S. 2.

²² Kronika. Obchody narodowe. *Dziennik Polski*. 1895. Nr 28. S. 1; Pamiątkowe obchody. *Gazeta Narodowa*. 1907. Nr 18. S. 2.

²³ Obchód styczniowy. *Gazeta Narodowa*. 1906. Nr 18. S. 2; Obchód styczniowy. *Ibid.* Nr 19. S. 2; Rocznicę styczniową. *Gazeta Lwowska*. 1912. Nr 17. S. 3; Rocznicę styczniową. *Ibid.* 1913. Nr 17. S. 3.

²⁴ Kronika. Obchody narodowe. *Dziennik Polski*. 1895. Nr 23. S. 3. (Винятком став 1891 р., коли відправа відбувалася в костелі оо. Кармелітів (Nabożeństwo. *Gazeta Narodowa*. 1891. Nr 28. S. 2)).

²⁵ Towarzystwo uczestników powstania z r. 1863. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr 22. S. 2; Towarzystwo weteranów z r. 1863. *Gazeta Lwowska*. 1909. Nr 17. S. 3; Z Towarzystwa weteranów 1863/4 roku. *Gazeta Lwowska*. 1910. Nr 18. S. 3.

²⁶ Rocznicę styczniową. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr 22. S. 2.

вшанування, – зазначено там, – і живуча честь до нашого минулого, туга за свободою Вітчизни і пам'ять про її героїв, які відзначаємо щороку від миті нашого упадку, створили міцну поминальну традицію, в атмосфері якої виховалися нові покоління. Віра в Польщу і надія в краще майбутнє стали нашою ознакою і диханням від колиски, воля Вітчизни нашою мрією, нашою метою. ... Сьогодні, вшановуючи пам'ять тих героїв, що своє життя і майно поклали на вівтар Вітчизни, повторюймо: “Перед Твоїми вівтарями заносимо благання: волю Батьківщини зволь нам повернути, Господи”, а найсправедливіший Всевишній вислухає наші прохання й зішле нам кращу долю»²⁷.

Організація і проведення урочистості незмінно перебували під прискіпливою увагою громадськості, детально висвітлювалися на сторінках львівської преси. Покликані плекати й підтримувати національну свідомість у широких суспільних колах, ці вшанування водночас ставали своєрідним барометром рівня патріотизму польського населення Львова. Порушення стандартів урочистості траплялося рідко й не проходило повз увагу громадськості. Так резонансу в польських колах набув випадок 1893 р. Тоді, попри попередні домовленості із причетом костелу отців домініканів і задалегідь вивішені оголошення, священники не провели замовленої відправи. Громадськість не сприймала серйозно пояснень духовенства, що «замовлення добре не зрозуміли, а плакати і преса їх не обходять»²⁸, натомість реальну причину інциденту вбачали у зміні керівництва конвенту, у якому, за твердженням преси, на місце патріотично налаштованих отців прийшли отці-обсерватори. Кілька днів по тому причет костелу отців домініканів таки відслужив «заборговану» Месу²⁹, однак з огляду на цей інцидент видається не випадковим, що наступного року молодь замовила відправу за душі полеглих повстанців у костелі отців кармелітів³⁰.

Важливою ознакою патріотичних урочистостей стала численна участь у них громадськості. Це було неначе наочним свідченням високого рівня патріотизму поляків Львова, нагодою емоційного єднання громади. Особливу увагу преса звертала на участь містян у «патріотичних» богослужіннях. У репортажах із поминальних Мес газети зазвичай відзначали численну участь у них містян із помітним домінуванням молоді й жіноцтва³¹. Підставою особливо наголосити на патріотизмі громади стали два випадки: 1891 р., коли поліція заборонила розклеювання афіш про проведення поминальної Меси³², і 1899 р., коли віцепрезидент Крайової шкільної ради д-р Міхал

²⁷ «Obchody te i żyjąca cześć dla przeszłości naszej, tęsknota za wolnością Ojczyzny i pamięć o jej bohaterach, święcone co roku od chwili upadku naszego, stworzyły potężną tradycję pogrobową, w której atmosferze wychowywały się nowe pokolenia. Wiara w Polskę i nadzieja w lepszą przyszłość stały się znamieniem naszym i tchnieniem od kolebki, wolność Ojczyzny naszym marzeniem, naszym celem. ... Dziś czcząc pamięć tych bohaterów, co życie swe i mienie złożyli na ołtarzu Ojczyzny, powtarzajmy: “Przed Twe ołtarze zanosim błaganie, Ojczyzno wolność racz nam wrócić Panie”, a Pan zastępów, najsprawiedliwszy, wysłucha prośb naszych i zesśle nam lepszą dole» (Kronika. Rocznica styczniowa. *Dziennik Polski*. 1896. Nr 22. S. 2).

²⁸ «zamówienia dobrze nie zrozumieli (?), a plakaty i dzienniki nic ich nie obchodzą» (Kronika. Żałobne nabożeństwo. *Dziennik Polski*. 1893. Nr 22. S. 2).

²⁹ Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Dziennik Polski*. 1893. Nr 25. S. 2.

³⁰ Ibid. 1894. Nr 30. S. 2.

³¹ Kronika. Solenne nabożeństwo. *Dziennik Polski*. 1891. Nr 23. S. 2.

³² Kronika. Nabożeństwo. *Dziennik Polski*. 1891. Nr 31. S. 2.

Бобжинський (1849–1935) заборонив учнівській молоді брати участь у «патріотичних» богослужіннях³³. В обох випадках часописи наголошували, що, попри перешкоди, громадськість численно прибула на жалобні січневі відправи³⁴.

Однак, спостерігаючи за тенденціями, що виявлялися під час січневих відзначень, преса мусила констатувати, що, з одного боку, попри загально позитивну картину, упродовж 1890-х років у середовищі польських львів'ян відбулася помітна формалізація, а з другого – певне збайдужіння до щорічного відзначення роковин повстань. Із року в рік ядро цих відзначень творило вузьке коло одних і тих же осіб. Газети періодично відзначали то брак на них представницької участі польських товариств³⁵, то невелику кількість молоді³⁶ чи вірних³⁷.

Такі вияви спонукали організаторів щорічних відзначень вжити заходи для надання їм нового дихання. Приводом для цього стали 35-ті роковини Січневого повстання (1898). Від цього часу організацією урочистостей почав займатися спеціально створений громадський комітет³⁸. На його засіданнях було прийнято рішення розширити організаційне ядро відзначень, залучивши до нього міщанство, а також у святкуваннях вийти за межі Львова. Відтак комітет звернувся до парохів на провінції із проханням 21 і 22 січня провести урочисті відзначення на місцях.

Більш помпезно було проведено відзначення роковин повстання й у самому Львові. Тут було розширено традиційний ареал святкувань через проведення жалобних богослужінь у всіх парафіяльних костелах столиці. Центральна Меса традиційно відбулася в катедральному соборі. Усе вказувало на підкреслену урочистість заходу. Катафалк із труною, встановлений перед великим вітварем храму, був прикрашений значно багатшою, ніж традиційно, декорацією: парою складених навхрест шабель, рогативкою*, карабінами, косами й оздобленими прапорами ланцюгами. Участь у відправі взяли делегації всіх польських львівських товариств, цехи з прапорами, взвод добровільної пожежної охорони, президія магістрату на чолі з президентом Львова, а також чимало сеймових послів. Почесні місця перед головним вітварем було відведено учасникам Січневого повстання на чолі з князем Адамом Сапегою (1867–1951). Наву костелу щільно заповнили шкільна і студентська молодь та громадськість³⁹.

³³ Kronika. W rocznicę listopadową. *Dziennik Polski*. 1899. Nr 332. S. 2.

³⁴ Хоч молодь мусила відбутися такою відправою дуже рано (о 7-й годині), «потихцем, без надмірної пишності» (Kronika. W rocznicę listopadową. *Dziennik Polski*. 1899. Nr 332. S. 2).

³⁵ Kronika. W katedrze łacińskiej. *Dziennik Polski*. 1897. Nr 332. S. 2; Obchód trzydziestej piątej rocznicy powstania. *Ibid.* 1898. Nr 43. S. 1.

³⁶ Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Dziennik Polski*. 1895. Nr 23. S. 3.

³⁷ Kronika. W 68mą rocznicą powstania listopadowego. *Dziennik Polski*. 1898. Nr 332. S. 2; Rocznicza styczniowa. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr 22. S. 2; Za dusze zmarłych. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr 18. S. 2.

³⁸ Kronika. W 62 rocznicę powstania listopadowego. *Dziennik Polski*. 1892. Nr 333. S. 2; Kronika. Nabożeństwo solenne. *Ibid.* 1890. Nr 21. S. 2; Kronika. Za dusze poległych. *Ibid.* 1891. Nr 331. S. 2; Kronika. Nabożeństwo. *Ibid.* 1893. Nr 332. S. 2; Kronika. Nabożeństwo żałobne. *Ibid.* 1897. Nr 22. S. 2.

* Рогативка – головний убір із квадратним дном, який використовували різні формації під час листопадового повстання 1830/31. Стала національним символом під час польських визвольних змагань.

³⁹ Kronika. Program uroczystego obchodu. *Dziennik Polski*. 1898. Nr 16. S. 2; Obchód trzydziestej piątej rocznicy powstania. *Ibid.* Nr 43. S. 1.

Відзначення 40-ї річниці Січневого повстання (1903) було організоване з іще більшою урочистістю. Частково воно було виведене на вулиці, захоплюючи у свій вир ширший міський простір, адже на богослужіння до катедрального собору громадськість пройшла урочистою ходою, що стартувала від міської ратуші. Без сумніву, цей похід мав справляти величне враження і на його учасників, і на численно зібрану публіку, що заповнила вулиці. У лавах процесії крокували добровольча пожежна охорона, товариства «Sokół», Towarzystwa im. Kilińskiego, корпорації ремісників, національних товариств, академічна, реміснична, шкільна молодь, міська рада. Всі товариства виступали з корпоративними прапорами. Учасниками походу стало близько 800 ветеранів, які мали спеціальні відзнаки – біло-червоні кокарди зі срібним орлям. Похід супроводжувала гра національної капели, яка очолювала процесію. Музиканти були вдягнені у строї польських уланів 1831 р. Урочисті поминальні Меси одночасно відбувалися в латинському катедральному соборі, вірменській католицькій катедрі та синагозі Темплъ. Після богослужіння учасники святкування такою ж урочистою колоною рушило до театру, де відбувся концерт⁴⁰. Досвід цього відзначення організатори використали 1913 р., проводячи святкування 50-річчя Січневого повстання. Тоді святкова програма охоплювала аж три дні. На знак поваги до цієї події на час проведення богослужінь магазини в середмісті були зачинені. Учні й студенти були звільнені від навчання. Із ратуші та багатьох будинків розвівалися біло-червоні стяги⁴¹.

Радикалізація суспільних настроїв, що виявлялося, з одного боку, у загостренні польсько-українського протистояння, із другого – у посиленні впливу лівих політичних сил, дедалі відчутніше проглядалося в житті галицького суспільства. Із початком ХХ ст. ці настрої виявлялися й на тлі повстанських патріотичних відзначень, порушуючи їхню традиційну розміреність і статечність. Чи не першим таким випадком став інцидент, що трапився 21 січня 1900 р. під час концерту у приміщенні Народного дому російського хору Надіни Слов'янської. Наперебій артистам група польських демонстрантів почала співати гімн «Jeszcze Polska nie zginęła», а спроба русофілів їм перешкодити переросла в бійку. Коментуючи ці події, часопис «Gazeta Narodowa» виправдовував поведінку демонстрантів тим, що концерт відбувся в день роковин Січневого повстання. Не останню роль, за твердженням газети, відіграли й антисемітські настрої суспільства (Н. Слов'янська була етнічною єврейкою). Однак уже наступного дня часопис в унісон з іншими друкованими органами міста заперечив існування політичного підтексту цього інциденту і засудив його як необдуманий та безвідповідальний вибрик молодиків⁴².

Із початком ХХ ст. до відзначень Січневого повстання почали долучатися соціалісти⁴³, передовсім до січневих⁴⁴ і серпневих вшанувань на Вульці. Відтак на урочистостях почали звучати соціалістичні гасла, серед пісень – «Czerwony sztandar» й інші, «що будять класову ненависть»⁴⁵, а процесію, що поверталася з Вульки в місто, все частіше зустрічав загін поліції, намагаючись запобігти можливим непопорядкам і провокаціям.

⁴⁰ Czterdziesta rocznica. *Gazeta Narodowa*. 1903. Nr 17. S. 2.

⁴¹ Półwiekowa rocznica styczniowa. *Gazeta Lwowska*. 1913. Nr 17. S. 3.

⁴² Z powodu zajścia. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr 23. S. 2.

⁴³ Obwód styczniowy. *Ibid.* 1906. Nr 18. S. 2.

⁴⁴ Rocznicę styczniową. *Ibid.* 1906. Nr 17. S. 2.

⁴⁵ Z powodu wczorajszej rocznicy. *Ibid.* 1904. Nr 180. S. 2; Rocznicą narodową. *Ibid.* 1906. Nr 174. S. 2.

У 1913 р. серед урочистих зібрань різних польських корпорацій і товариств були й збори робітників, які відбулися у приміщенні ратуші. Поза тим «Gazeta Lwowska» повідомляла, що «жоден збиточний вибрик не зіпсував поваги святкування»⁴⁶.

Отож на зламі XIX–XX ст. патріотичні урочистості займали важливе місце в національному житті польської громади Львова. Такі заходи вважали визначальним інструментом формування і збереження в суспільстві почуття патріотизму та глибокої національної свідомості, необхідних для майбутнього відродження державності. Поважне місце серед таких відзначень займали щорічні урочистості на честь Січневого повстання 1863 р., які охоплювали проведення поминальних богослужінь та низки патріотичних заходів. Їхніми обов'язковими атрибутами були польська національна символіка, виконання патріотичних гімнів, представницька участь львівських товариств, залучення широкої громадськості. Особливо велично відзначали ювілейні дати повстання. Загалом січневі відзначення досягали своєї мети, відіграючи роль потужних патріотичних імпульсів, які емоційно і психологічно живили польську громаду Львова. Усе ж наприкінці XIX ст. польські провідні кола констатували певне збайдужіння містян до цих урочистостей. Це спонукало до зміни організаційного ядра відзначень і пошуку додаткових засобів для надання січневим відзначенням нового дихання. Водночас «дух часу» надавав січневим урочистостям нових інтонацій, наповнюючи ці патріотичні відзначення соціалістичними нотками.

REFERENCES

- 22/1 1863. (1901). *Dziennik Polski*, 22, 1 (in Polish).
 Czterdziesta rocznica. (1903). *Gazeta Narodowa*, 17, 2 (in Polish).
 Duchowieństwo a lud. (1892). *Dziennik Polski*, 108, 1 (in Polish).
 Hinc, A. (2017). Obchody rocznic powstania styczniowego w ocenie administracji pruskiej w Poznańskiem w latach 1864–1914. Uwagi wstępne. In *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*. 196–208 (in Polish).
 Kargol, T. (2014). Konferencja naukowa «Powstanie Styczniowe – odniesienia, interpretacje, pamięć» (Kraków–Małogoszcz, 21–22 Lutego 2013 roku). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 141, 1, 173–177 (in Polish).
 Kronika. Trzydziesta rocznicę. (1894). *Dodatek do «Dziennika Polskiego»*, 217, 1 (in Polish).
 Kronika. (1890). *Dziennik Polski*, 21, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo. (1891). *Dziennik Polski*, 31, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo. (1893). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo solenne. (1890). *Dziennik Polski*, 21, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo żałobne. (1890). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo żałobne. (1893). *Dziennik Polski*, 25, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo żałobne. (1895). *Dziennik Polski*, 23, 3 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo żałobne. (1897). *Dziennik Polski*, 22, 2 (in Polish).
 Kronika. Nabożeństwo żałobne. (1897). *Dziennik Polski*, 218, 3 (in Polish).
 Kronika. Obchód pamiątkowy. (1893). *Dziennik Polski*, 213, 2 (in Polish).

⁴⁶ «żaden zbyteczny wybrk nie zepsuł powagi obchodu» (Półwiekowa rocznica styczniowa. *Gazeta Lwowska*. 1913. Nr 18. S. 3).

- Kronika. Obchody narodowe. (1895). *Dziennik Polski*, 23, 3 (in Polish).
- Kronika. Obchody narodowe. (1895). *Dziennik Polski*, 28, 1 (in Polish).
- Kronika. Program uroczystego obchodu. (1898). *Dziennik Polski*, 16, 2 (in Polish).
- Kronika. Rocznicza styczniowa. (1896). *Dziennik Polski*, 22, 2 (in Polish).
- Kronika. Solenne nabożeństwo. (1891). *Dziennik Polski*, 23, 2 (in Polish).
- Kronika. Św. Wojciech i jego 900-letni obchód u nas. (1897). *Dziennik Polski*, 124, 2 (in Polish).
- Kronika. W 30-tą rocznicę powstania. (1893). *Dziennik Polski*, 21, 2 (in Polish).
- Kronika. W 62 rocznicę powstania listopadowego. (1892). *Dziennik Polski*, 333, 2 (in Polish).
- Kronika. W 68mą rocznicą powstania listopadowego. (1898). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
- Kronika. W katedrze łacińskiej. (1897). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
- Kronika. W kościele katedralnym. (1892). *Dziennik Polski*, 23, 2 (in Polish).
- Kronika. W rocznicę listopadową. (1899). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
- Kronika. Za dusze poległych. (1891). *Dziennik Polski*, 331, 2 (in Polish).
- Kronika. Żałobne nabożeństwo. (1891). *Dziennik Polski*, 216, 2 (in Polish).
- Kronika. Żałobne nabożeństwo. (1892). *Dziennik Polski*, 334, 2 (in Polish).
- Kronika. Żałobne nabożeństwo. (1893). *Dziennik Polski*, 22, 2 (in Polish).
- Kronika. Żałobne nabożeństwo. (1894). *Dziennik Polski*, 30, 2 (in Polish).
- Kronika. Żałobne nabożeństwo. (1895). *Dziennik Polski*, 332, 2 (in Polish).
- Kronika. Za spokój duszy. (1892). *Dziennik Polski*, 216, 2 (in Polish).
- Michalska-Bracha, L. (2018). Od powstania styczniowego do niepodległości. O lwowskiej inteligencji z powstańczą biografią w tle. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*, 19, 15–32 (in Polish).
- Nabożeństwo. (1891). *Gazeta Narodowa*, 28, 2 (in Polish).
- Nabożeństwo żałobne. (1902). *Gazeta Narodowa*, 23, 2 (in Polish).
- Nawrot-Borowska, M. (2013). Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) – w 150. rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 61–76 (in Polish).
- Obchód styczniowy. (1906). *Gazeta Narodowa*, 18, 2 (in Polish).
- Obchód styczniowy. (1906). *Gazeta Narodowa*, 19, 2 (in Polish).
- Obchód trzydziestej piątej rocznicy powstania. (1898). *Dziennik Polski*, 43, 1 (in Polish).
- Pamiętkowe obchody. (1907). *Gazeta Narodowa*, 18, 2 (in Polish).
- Półwiekowa rocznicza styczniowa. (1913). *Gazeta Lwowska*, 17, 3 (in Polish).
- Półwiekowa rocznicza styczniowa. (1913). *Gazeta Lwowska*, 18, 3 (in Polish).
- Rejman, S. (2017). Rocznicowa pamięć o powstaniu styczniowym w Galicji na łamach polskiej prasy lwowskiej. *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*, 277–289 (in Polish).
- Rocznicza styczniowa. (1900). *Gazeta Narodowa*, 22, 2 (in Polish).
- Rocznicę styczniową. (1906). *Gazeta Narodowa*, 17, 2 (in Polish).
- Rocznicza narodowa. (1906). *Gazeta Narodowa*, 174, 2 (in Polish).
- Rocznicza styczniowa. (1912). *Gazeta Lwowska*, 17, 3 (in Polish).
- Rocznicza styczniowa. (1913). *Gazeta Lwowska*, 17, 3 (in Polish).

Towarzystwo uczestników powstania z r. 1863. (1900). *Gazeta Narodowa*, 22, 2 (in Polish).

Towarzystwo weteranów z r. 1863. (1909). *Gazeta Narodowa*, 17, 3 (in Polish).

W kościele Archikatedralnym. (1908). *Gazeta Lwowska*, 17, 3 (in Polish).

W rocznicę powstania. (1909). *Gazeta Lwowska*, 18, 3 (in Polish).

Za dusze bohaterów wolności. (1904). *Gazeta Narodowa*, 79, 2 (in Polish).

Za dusze zmarłych. (1905). *Gazeta Narodowa*, 18, 2 (in Polish).

Z powodu wczorajszej rocznicy. (1904). *Gazeta Narodowa*, 180, 2 (in Polish).

Z powodu zajścia. (1900). *Gazeta Narodowa*, 23, 2 (in Polish).

Z Towarzystwa weteranów 1863/4 roku. (1910). *Gazeta Lwowska*, 18, 3 (in Polish).

Nataliia KOLB

PhD

Senior Researcher

Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>

e-mail: nata_kolb@ukr.net

COMMEMORATION OF THE ANNIVERSARIES OF THE JANUARY UPRISING OF 1863 BY THE POLISH COMMUNITY OF LVIV AT THE TURN OF THE 19th AND 20th CENTURIES (through the prism of Lviv polish journals)

It is noted that at the turn of the 19th and 20th centuries, the leading Polish circles of Lviv paid considerable attention to the formation and preservation of a high level of national consciousness and patriotism in Polish society. It is indicated that one of the tools for this was patriotic celebrations, among which the celebrations in honor of the January Uprising of 1863 occupied an important place. It is emphasized that the Lviv Polish community annually celebrated two dates related to this uprising: in August in honor of the members of the National Government executed by the Russian authorities, and in January, commemorating the day the uprising began. The January celebrations were of larger scale. They included memorial services, concert programs, and a patriotic gathering. It is noted that at first the organization of the celebrations was taken care of by Polish youth, and since 1898 by a specially created public committee.

It was emphasized that public opinion very carefully controlled the level of patriotic celebrations and the involvement of numerous Lviv public in them. It was found that at the end of the 19th century a certain indifference of Lviv residents to the annual January celebrations was evident. This prompted the Public Committee to expand the circle of organizers of these celebrations and the area of their holding. It is indicated that the 35th, and especially the 40th and 50th anniversaries of the January Uprising were celebrated with great solemnity: services were held in all Lviv churches, grand processions through the streets of the city, concerts and patriotic gatherings.

It is noted that at the beginning of the 20th century socialists joined the commemoration of the January Uprising, chanting left-wing slogans. Also, at times, the aggravation of Ukrainian-Polish relations and the general radicalization of attitudes in Galician society left its mark on the course of the celebrations.

Keywords: Lviv, January Uprising, Polish public, patriotic celebrations, memorial services, patriotism.

Андрій ПЕТРАШ

провідний науковий співробітник науково-освітнього відділу

Національного заповідника «Давній Галич»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6929-1844>

email: Dertasiel@email.ua

КОРОТКОТРИВАЛА МІСІЯ ТОВАРИСТВА ІСУСА У СТРИЮ (1904–1905)

Зазначено, що після нетривалої заборони в 1848–1852 рр. Товариство Ісуса відновило діяльність у Львівській архидієцезії впродовж другої половини XIX ст. орден не тільки повернувся до своїх осередків у Тернополі та Львові, а й активізував місіонерську діяльність у Станіславові, Чернівцях і Коломиї, де йому вдалося зібрати пожертви та з допомогою місцевої влади організувати будівництво трьох великих костелів.

Стверджено, що на початку XX ст. єзуїти отримали запрошення від Львівського архієпископа Юзефа Більчевського розпочати місію у Стрию, оскільки католицьке духовенство разом із міською владою було зацікавлене у спорудженні нового великого костелу для міста, адже однієї святині для належного забезпечення духовних потреб населення латинського віросповідання було замало. Встановлено, що Товариство Ісуса мало два завдання: організувати збір пожертв і будівництво храму, а також провадити душпастирську роботу, передовсім серед місцевих робітників. Визначено, що така конкретна спрямованість духовної праці була пов'язана з поширенням соціалістичних ідей серед робітничого стану в Галичині, і Католицька Церква мусила давати відповідь на тогочасні суспільні проблеми, тим більше, що соціалістичні лозунги містили антиклерикальні елементи.

Констатовано, що Товариство Ісуса прибуло до міста в січні 1904 р., але наприкінці жовтня 1905 р. керівництво ордену прийняло рішення закінчити місію. Розглянуто перебування Товариства Ісуса у Стрию в цей час, висвітлено діяльність єзуїтів у місті.

Ключові слова: Товариство Ісуса, єзуїти, Стрий, Львівська архидієцезія, Римо-Католицька Церква.

Товариство Ісуса відновило діяльність у Галичині 1820 р.^{*}, утворивши в регіоні Галицьку провінцію ордену, яка охоплювала територію Перемишльської, Тарнувської, Краківської і Львівської дієцезій. Щодо останньої, то його осередки розміщувалися в Тернополі та Львові, де єзуїти виконували душпастирські обов'язки й займалися освітою. Після революції 1848 р. австрійська влада заборонила діяльність ордену на 4 роки – уже з 1852 р. він міг відновити душпастирську працю в імперії, зокрема і в названих двох містах Східної Галичини.

^{*} Діяльність ордену єзуїтів заборонив папа Климент XIV (Clemens PP. XIV) у 1773 р. і відновив папа Пій VII (Pius PP. VII) 1814 р.

Упродовж другої половини XIX ст. кількість членів Товариства Ісуса в Галицькій провінції збільшувалася. Якщо 1852 р. у Галицькій провінції налічувалося 134 єзуїти, то 1880 р. їхня кількість зросла майже вдвічі – 241 особа¹. На початку XX ст. у Галичині перебувало вже 456 членів ордену². Зростання чисельності єзуїтів уможливило відкриття нових домів у регіоні. З 1880-х років такі з'явилися у Львівській архидієцезії. У 1883 р. єзуїти прибули до Станіслава на запрошення вірменського архієпископа Ісака-Миколая Ісаковича (Izaak Mikołaj Isakowicz). У 1885 р. Варшавський архієпископ Зигмунт Щенський Фелінський (Zygmunt Szczęśny Feliński) запросив Товариство Ісуса до Чернівців, де на той час перебував і він сам. У 1896 р. єзуїти розпочали діяльність у Коломиї, оскільки міська рада запропонувала їм організувати будівництво храму³. В усіх названих населених пунктах орден займався душпастирською діяльністю. Історії відкриття цих місій подібні. Як правило, Товариство Ісуса спершу запрошувала місцева влада або хтось із духовенства. Опісля члени ордену в кількості від двох до чотирьох осіб прибували до міста, де починали будову костелу й відкривали місіонерський дім.

Діяльність ордену єзуїтів у Львівській архидієцезії в українській історіографії представлена науковими працями Руслана Басенка⁴, Сергія Серякова⁵, Тетяни Шевченко⁶. Об'ємних досліджень про Товариство Ісуса в Галичині у XIX ст. на сьогодні немає. Щодо польських наукових пошуків, то найперше на увагу заслуговує праця о. Станіслава Заленського (Stanisław Załęski), яка описує історію ордену від початку його прибуття на землі Речі Посполитої аж до 1905 р.⁷. Також ця проблематика у Галичині розкрита в роботах Владислава Хотковського (Władysław Chotkowski)⁸, о. Людвіка Гжебеня (Ludwik Grzebień)⁹, Беати Топій-Стемпінської (Beata Topij-Stempińska)¹⁰,

¹ Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1880. Cracoviae: Ex Typographia Pobudkiewicz, 1880. S. 23.

² Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCM. Cracoviae: E Typographia «Czas» Exducebat Josephus Łakociński, 1900. S. 45.

³ Załęski S. Jezuiti w Polsce. Kraków: Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp., 1906. T. 5: Cz. 2. Jesuici w Polsce Porozbiorowej. 1820–1905. S. 1009, 1039, 1093.

⁴ Басенко Р. Генеза і зміст освітньо-виховного напряму молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI–XVII століття). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2014. № 17. С. 67–78.

⁵ Серяков С. Єзуїтське шкільництво як чинник культурного розвитку Речі Посполитої в польській історіографії другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. *Харківський історіографічний збірник*. 2013. № 12. С. 112–128; Серяков С. Черговий крок у спростуванні «чорної легенди» про єзуїтів. *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2009. № 13–14. С. 386–401.

⁶ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. 340 с.

⁷ Załęski S. Jezuiti w Polsce... 1300 s.

⁸ Chotkowski W. Powrót i powtórne zniesienie Jezuitów w Galicyi 1820–1848 na podstawie archiwalioów rządowych. Warszawa: nakł. «Kwartalnika Teologicznego», 1904. 129 s.

⁹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / red. L. Grzebień. Kraków: WAM, 1996. 888 s.

¹⁰ Topij-Stempińska B. Uczniowie jezuitckich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy. Kraków: Ignatianum, 2019. 440 s.

о. Анджея Павла Бієса (Andrzej Paweł Bieś)¹¹, Станіслава Августинєка (Stanisław Augustynek)¹², о. Станіслава Цешлака (Stanisław Cieślak)¹³.

Мета статті – висвітлити історію місії Товариства Ісуса у Стрию, проаналізувати причину появи єзуїтів у місті, а також чому орден покинув його після нетривалого перебування. Передовсім буде визначено, у чому конкретно полягала специфіка духовної праці ордену у вказаному місті. Окрему увагу приділю ставленню членів ордену до поширених на той час серед робітників соціалістичних ідей.

Ініціатива запросити до Стрия Товариство Ісуса належала Львівському архієпископу Юзефу Більчевському (Józef Bilczewski), який 1903 р. здійснив візит до міста¹⁴. Він зазначив, що одного костелу для такої великої римо-католицької громади й населеного пункту, який постійно розвивається, замало¹⁵. Після візиту владика розпочав листування з провінціалом* Товариства Ісусового. Тоді ці функції в Галичині виконував о. Владзімеж Ледуховський (Włodzimierz Ledóchowski). У першому листі архієпископ інформував, що місто потребує ще одного римо-католицького храму і чернечого ордену, який би ним опікувався. Очевидно, мовилося про те, що ним повинно бути Товариство Ісуса. Також він зазначав потребу душпастирської праці для місцевих робітників¹⁶. Проблема костелу в місті була обговорена в міській раді. Під час засідання одногосно ухвалили рішення виділити єзуїтам 15 тис. корон, які повинні були рівномірно виплатити впродовж 3 років¹⁷. Орден уже мав досвід спорудження великих костелів у Станіславові, Чернівцях і Коломиї після початку місії в цих населених пунктах Товариство Ісуса. Отримавши офіційний дозвол від генерала ордену, єзуїти вирушили до Стрия.

На цю місію відправили о. Арнольда Вашицу (Arnold Waszyca), який прибув до Стрия 4 січня 1904 р. Спершу орден викупив ділянку неподалік залізничної станції сумою в 23 тис. корон, а також пошкоджений будинок, у якому о. Вашица організував будівництво каплиці для проведення богослужінь і зборів коштів на спорудження костелу. Будувати її йому допомагав бр. Станіслав Дидек (Stanisław Dydek) із Хирова, а також львівські інженери Броніслав Бауер (Bronisław Bauer) і Кароль Ріхтман-Рудневський (Karol Richtman-Rudniewski)¹⁸.

¹¹ Bieś A. P. Jan Badeni SJ (1858–1899): U początków ruchu społecznego katolików w Galicji. Kraków: WAM, 2012. 396 s.

¹² Augustynek S. Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939: Praca doktorska. Kraków, 2020. 384 s.

¹³ Cieślak S. Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914. Kraków: WAM, Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013. 472 s.

¹⁴ Rezydencya w Stryju. *Nasze Wiadomości*. 1904. T. 1. S. 581.

¹⁵ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego (ATJKr). Sygn. 1479-I: Dokumenty odnoszące się do pobytu Jezuitów w Stryju w latach 1903–1905. S. 4.

* Провінціал – єзуїт, який керував однією із провінцій ордену. Під його наглядом перебували локальні осередки, які, на відміну від інших орденів, називалися «місіонерськими домами», а не монастирями. Підпорядковувався провінціал генералові Товариства Ісуса. Період його каденції тривав 3 роки. За життя єзуїт міг бути провінціалом тільки два періоди.

¹⁶ ATJKr. Sygn. 1479-I: Dokumenty odnoszące się do pobytu Jezuitów w Stryju w latach 1903–1905. S. 21–21 r.

¹⁷ Ibid. S. 4.

¹⁸ Rezydencya w Stryju. S. 581–582.

Допомога у вигляді речових пожертвувань надходила зі всіх осередків ордену у Львівській архидієцезії. Пожертви надсилали й інші дома Галицької провінції Товариства Ісусового, а також монахині зі Львова, Кракова, Станьонтек. Освячення каплиці Святого Франциска Ксаверія відбулося 7 лютого 1904 р., на нього прибули отці ордену, зокрема провінціал Влодзімеж Ледуховський разом із львівським суперіором* Влодзімшем Пйонткевичем (Włodzimierz Piątkiewicz)¹⁹. Ікону святого прислав пробощ Францішек Іваницький (Franciszek Iwanicki) із Вовкова, що поблизу Львова. Вона була копією ікони з давнього костелу єзуїтів у Сандомирі²⁰.

За місійним домом у місті завжди було закріплено два члени ордену. Суперіором став о. А. Вашица, який перебував на місії від початку і до кінця. Згодом до нього приєднався о. Александер Урам (Aleksander Uram), який прибув із Тернополя за тиждень після освячення каплиці й залишався на місії від 14 лютого до 12 серпня 1904 р. Потім його замінив о. Ян Нікель (Jan Nikiel), що перебував у Стрию від 11 серпня 1904 р. до 14 серпня 1905 р. На заміну о. Нікелю прийшов о. Єронім Гармата (Hieronim Harmata). Останній перебував з о. Вашицею до закінчення місії. Єзуїти займалися душпастирством не лише в самому місті, а й виїжджали в навколишні населені пункти, куди їх запрошувало місцеве духовенство. У переліку таких населених пунктів згадані Дрогобич, Кохавина, Журавно, Жулин, Синьовидне, Дроговиж, Долина, Калуш, Болехів, Жидачів, Липовець, Сколе тощо²¹. Архієпископ Більчевський написав провінціалові листа, у якому висловив щиру подяку за відкриття місіонерського дому у Стрию. Він зазначив, що душпастирської праці в єзуїтів буде достатньо не тільки в місті, а й в околицях²².

Щодо Стрия, то на початку місії отці проводили хресні дороги, потім організували реколекції для різних прошарків населення, якими був зайнятий здебільш о. Вашица, але часто на них запрошували отців єзуїтів з інших домів. Окремі заходи організували для монахинь зі Згромадження сестер Страждаючої Божої Матері (7–13 жовтня)²³. У єзуїтській каплиці відбувалися науки для пань (14–18 березня), панів (21–25 березня), офіцерів і німецьких міщан (28–31 березня). Також окремі заходи провели для робітників залізничної станції (19–26 березня) і чоловічої гімназії (26–28 березня)²⁴. У 1905 р. отці організували реколекції для робітників та інтелігенції. Отець Вашица проводив науки німецькою мовою для урядовців і офіцерів (14–17 квітня) і домашньої прислуги (3–6 квітня), а о. Заленський – для панів й окремо для пань (16–20 квітня), на які прийшло 120 і 200 осіб відповідно. Отець Вашица також організував великі реколекції для робітників залізниці (20–25 березня). На них зібралося близько 300 осіб²⁵.

* Суперіор – єзуїт, який керував місійним домом.

¹⁹ Rezydencya w Stryju. S. 583–584.

²⁰ Оригінал ікони в 1797 р. знайшов львівський канонік о. Казимир Мазуркевич. Він подарував її львівському ордену бенедиктинок, де вона зберігалася до 1874 р. Того ж року сестри передарували її парафіяльному костелу у Вовкові. АТЖКр. sygn. 1479-I: Dokumenty odnoszące się do pobytu Jezuitów w Stryju w latach 1903–1905. S. 4r.

²¹ Rezydencya w Stryju. S. 585.

²² АТЖКр. sygn. 1479-I. S. 22.

²³ Z misyj krajowych. W roku jubileuszowym 1904. *Nasze Wiadomości*. 1904. T. 1. S. 356, 364.

²⁴ Ibid. S. 367–368.

²⁵ Z misyj krajowych. Wykaz prac misyjnych z 1905 r. *Nasze Wiadomości*. 1904. T. 1. S. 624, 628.

Упродовж 1904–1905 рр. єзуїти відправляли богослужіння на честь Серця Ісусового, а також стали організаторами кількох духовних процесій у місті. Окрім того, отці займалися традиційним для них створенням маріанських содаліцій* і релігійних товариств, богослужіння для яких проводили в першу неділю щомісяця²⁶. Содаліція на честь Імені Марії і святого єпископа Станіслава була заснована 27 вересня 1904 р., її очолював о. Вашица, а президентом став проф. Юліан Прус Франковський (Julian Prus Frankowski). Також створена Содаліція діти Марії, або Содаліція пань. Враховуючи, що одна зі содалісок організувала у Стрию кравецьку школу для бідних, то основна діяльність товариства була спрямована на опіку над цими дітьми²⁷. Крім маріанських содаліцій у місті засновані такі братства: Апостольство молитви, Доброї смерті, Найсолодшого Серця Господа Ісуса з винагороджувальною комунією²⁸.

Окремої уваги заслуговує ставлення єзуїтів до соціалізму**, яке можна простежити на їхній місії у Стрию. По-перше, ділянку для майбутнього храму вибрали біля залізничної станції не випадково, а, як зазначав у листі о. Вашица, щоб робітники, серед яких шириться соціалізм, мали кращий доступ до храму²⁹. По-друге, перші реколекції й духовна праця отців у місті почалися саме серед робітничого класу, зокрема залізничників. За замітками о. Вашици, «в результаті ворожої нам соціалістичної пропаганди, до святих Таїнств приступило їх десь понад 100 [осіб – А. П.], але науки відвідувало значно більше»³⁰. По-третє, заслуговує уваги один інцидент. Залізничники, які відвідували каплицю єзуїтів, зробили хоругву для релігійних процесій. Під час її освячення з'явилися соціалісти і заявили, що хочуть мати свою. Вони погодилися зобразити на ній святих, але планували написати і соціалістичні гасла, у чому їм було відмовлено. Після цього соціалісти заявили, що все-таки матимуть власну хоругву, але ця справа, очевидно, не мала розвитку³¹. Як видно з таких деталей, орден намагався протистояти розвитку соціалістичних ідей серед робітничого класу і зберегти вплив Католицької Церкви на представників небагатого населення. Не треба забувати й того факту, що архієпископ Більчевський запросив сюди Товариство Ісуса не тільки для

* Маріанські содаліції – це релігійні товариства мирян, об'єднані за певною професійною або соціальною належністю. Кожна з них мала свій статут і перебувала під керівництвом церковної влади. Вони були найпоширенішим типом духовних об'єднань, які засновували і якими керували єзуїти. Їхнє створення – особлива частина духовної праці Товариства Ісуса.

²⁶ Rezydencya w Stryju. S. 585–586.

²⁷ Ze Stryja. *Sodalis Marianus*. 1904. T. 4. Nr 4. S. 173.

²⁸ Rezydencya w Stryju. S. 585–586.

**У 1870 р. у Львові оселився історик і соціолог Болеслав Лімановський (Bolesław Limanowski) – перший популяризатор соціалістичних ідей у Галичині. За 8 років він був змушений покинути регіон, але ідеї соціалізму ставали дедалі популярнішими серед студентів та робітників. Організація страйків і віч, демагогія і антиклерикалізм соціалістів спричиняли занепокоєння в консерваторів та лібералів. Цей факт заслуговує уваги, оскільки діяльність товариства у Львівській архидієцезії значною мірою опирається на протистоянні поширенню соціалістичних ідей серед громадськості. Католицька Церква була змушена реагувати на виклики часу, пропонуючи власні проекти для реформи тогочасного суспільства й вирішення наявних соціальних проблем.

²⁹ Rezydencya w Stryju. S. 581.

³⁰ Ibid. S. 585–586.

³¹ Ibid. S. 586–587.

організації будівництва нового храму, а й через потребу активнішої душпастирської діяльності серед робітників.

Проте місія єзуїтів у Стрию тривала недовго і закінчилася в жовтні 1905 р. Головною причиною припинення стала нездатність ордену зібрати кошти на будівництво костелу в місті. Каплиця, у якій отці проводили богослужіння і реколекції, була в поганому стані й занадто маленькою – не могла забезпечувати духовних потреб міщан. Місто потребувало нового великого храму, але коштів на його зведення в ордену не вистачало. Також у листі до магістрату від 4 травня 1905 р. вказана головна проблема, з якою зіткнувся орден: фінансова допомога в сумі 15 тис. крон, яку міська рада виділяла на спорудження святині, була недостатньою. За підрахунками о. Вашици будівництво необхідного великого костелу і невеликого житла для проживання членів ордену мало коштувати приблизно вдсятеро більше. Натомість рада висувала умову, що храм повинен бути збудований не пізніше кінця 1907 р., у разі порушення умови єзуїти мусили би повернути надані кошти. Варто відзначити, що суми, яку надавало місто, не вистачало навіть на закупівлю ділянки для будівництва костелу. Викупити необхідну територію за 23 тис. крон ордену вдалося лише завдяки пожертві з Америки³². Отець Вашица піднімав у міській раді питання про повернення коштів за купівлю ділянки, але воно залишилося невирішеним. У підсумку потенційна умова ставала ризикованою. Орден не мав фінансів. Міських пожертв було недостатньо. За весь час душпастирської праці отців вдалося зібрати тільки 600 корон³³.

Керівництво ордену було незадоволене вимогами міста, що можна висувати з тексту згаданого листа до магістрату. У документі зазначено, що жодне з міст, у яких Товариство Ісуса раніше споруджувало костели, не висувало вимог щодо повернення коштів³⁴. Як наслідок провінціал ордену о. Ледуховський вирішив закінчити місію у Стрию. Отці покинули місто 29 жовтня 1905 р. Ділянку, куплену під будівництво храму, продали за ту ж суму, за яку й купили. Речі з каплиці перевезли до колегіуму в Хирові³⁵.

Після раптового виїзду єзуїтів містяни написали листа провінціалові, де висловили прохання відновити місію у Стрию, а також надію, що костел спільними зусиллями таки буде збудований³⁶. Лист підписали 1 076 осіб, серед яких представники місцевої влади, зокрема бурмістр Александр Стояловський (Aleksander Stojalowski), президент повітової ради Альфред Хінце (Alfred Hinze), радник вищого крайового суду Артур Ауліх (Artur Aulich), державний прокуратор Якоб Льобенштайн (Jakób Lobenstien), державний прокуратор Ян Шерфф (Jan Scherff), князь Станіслав Свидригайло (Stanisław Swidrygiełło) й ін.³⁷. Проте справа не мала розвитку. Листом від 16 січня 1906 р. керівництво ордену подякувало за пропозицію і приязне ставлення, але відмовилося від подальшої місії. Своє рішення провінціал обґрунтував кількома причинами. Перша – брак коштів для спорудження великого храму і дому для проживання членів

³² ATJKr. sygn. 1479-I. S. 5.

³³ Rezydencya w Stryju. S. 587–588.

³⁴ ATJKr. sygn. 1479-I. S. 5.

³⁵ Rezydencya w Stryju. S. 589–590.

³⁶ ATJKr. sygn. 1479-I. S. 8.

³⁷ Rezydencya w Stryju. S. 590.

ордену: Стрий потребував нового костелу, а будувати маленьку святиню для такого великого міста не було сенсу. Другою стала відсутність відповідних робітників для підтримки наявного місійного дому в належному стані, спричинена, як зазначив провінціал, несподіваною смертю кількох членів ордену³⁸. Також, за словами о. Вашици, каплиця, у якій отці проводили богослужіння, могла би прослужити максимум рік, а перспектива побудови костелу перебувала під питанням³⁹. Так закінчилася короткотривала місія Товариства Ісуса у Стрию.

Незважаючи на припинення місії єзуїтів, плоди їхньої діяльності залишилися. У дев'ятому томі «*Sodalis Marianus*», журналі про маріанські содаліції в Галичині, є два невеличкі повідомлення від Содаліції Пань у Стрию. У першому за 1910 р. мовиться про те, що, незважаючи на труднощі, їхня конгрегація продовжує існувати, збиратися на адорації Святих Дарів і реколекції, а також допомагати дітям із неблагополучних родин⁴⁰. У другому за той самий рік йдеться про проведення виборів керівництва содаліції. Головною в конгрегації була Гелена Руссоцька (Helena Russocka), а модератором – отець-прелат Ян Тропінський (Jan Trzopiński) із Кохавини⁴¹.

Отже, можна констатувати, що в діяльності Товариства Ісуса у Стрию була зацікавлена міська рада й архієпископ Більчевський. Відповідно перед орденом стояло кілька завдань: спорудження великого храму для міста, зміцнення впливу Католицької Церкви серед робітників на протигагу соціалістичним ідеям. Перед місією тут товариство вже споруджувало великі храми в містах, відкривало місіонерські доми, зокрема у Станиславові, Чернівцях і Коломиї. Можна припустити, що саме тому серед усіх римо-католицьких орденів, які можна було би запросити для місіонерської діяльності, вибір впав саме на єзуїтів. Члени товариства, зокрема о. Вашица, успішно виконували душпастирські обов'язки, виїжджаючи навіть у навколишні населені пункти. Незважаючи на те, що на місії у Стрию було всього лиш два єзуїти, орден діяв активно: організовував реколекції, засновував релігійні товариства, проводив духовні заходи серед робітників. Головною причиною припинення місії стала неможливість зібрати кошти на будівництво великої святині. Через непорозуміння з місцевою владою і неможливість досягнути домовленостей, що загрожувало ордену фінансовими труднощами, єзуїти були змушені припинити діяльність.

REFERENCES

Augustynek, S. (2020). *Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939* [Doctor's thesis]. Kraków (in Polish).

Bieś, A. P. (2012). *Jan Badeni SJ (1858–1899): U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*. Kraków: WAM (in Polish).

Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1880. (1880). Ex Typographia Pobudkiewicz (in Latin).

³⁸ ATJKr. sygn. 1479-I. S. 27.

³⁹ Rezydencya w Stryju. S. 590.

⁴⁰ Stryj. Sodalicja Pań. *Sodalis Marianus*. 1910. T. 9. Nr 2. S. 122.

⁴¹ Ibid. Nr 6. S. 379.

Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCM. (1900). E Typographia «Czas» Exducebat Josephus Łakociński (in Latin).

Chotkowski, W. (1904). *Powrót i powtórne zniesienie Jezuitów w Galicyi 1820–1848 na podstawie archiwaliów rządowych*. Warszawa: Nakł. Kwartalnika Teologicznego (in Polish).

Cieślak, S. (2013). *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*. Kraków: WAM, Akademia Ignatianum w Krakowie (in Polish).

Grzebień, L. (Ed). (1996). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków: WAM (in Polish).

Rezydencya w Stryku. (1904). *Nasze Wiadomości*, 1, 581–590 (in Polish).

Stryj. Sodalicja Pań. (1910a). *Sodalis Marianus*, 9 (2), 122 (in Polish).

Stryj. Sodalicja Pań. (1910b). *Sodalis Marianus*, 9 (6), 379 (in Polish).

Topij-Stempińska, B. (2019). *Uczniowie jezuitów instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*. Kraków: Ignatianum (in Polish).

Z misyj krajowych. W roku jubileuszowym 1904. (1904). *Nasze Wiadomości*, 1, 355–371 (in Polish).

Z misyj krajowych. Wykaz prac misyjnych z 1905 r. (1904). *Nasze Wiadomości*, 1, 615–631 (in Polish).

Załęski, S. (1906). *Jezuici w Polsce: T. 5. Cz. 2. Jesuici w Polsce Porozbiorowej. 1820–1905*. Kraków: Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp (in Polish).

Ze Stryka. (1904). *Sodalis Marianus*, 4 (4), 173 (in Polish).

Basenko, R. (2014). Heneza i зміst osvıtno-vykhovnoho napriamu molodizhnoi polityky ordenu yezuitiv (XVI–XVII stolittia). *Aktualni problemy vıtchyznianoı ta vsesvitnoı istorii*, 17, 67–78 (in Ukrainian).

Seriakov, S. (2009). Cherhovyi krok u sprostuvanni «chornoı legendy» pro yezuitiv. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichniy zbirnyk*, 13–14, 386–401 (in Ukrainian).

Seriakov, S. (2013). Yezuitske shkilnytstvo yak chynnyk kulturnoho rozvytku Rechi Pospolytoi v polskii istoriohrafii druhoı polovyny 1830-kh – pochatku 1850-kh rr. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*, 12, 112–128 (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2005). *Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoı chverty XVI – seredyiny XVII st.* Lviv: Svichado (in Ukrainian).

Andrii PETRASH

*Leading Researcher Fellow scientific and educational department
National Reserve «Ancient Halych»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6929-1844>

email: Dertasiel@email.ua

SHORT-TERM MISSION OF THE SOCIETY OF JESUS IN STRYI (1904–1905)

After a brief ban in 1848–1852, the Society of Jesus restored its activities in the Lviv Archdiocese. The order not only returned to its centers in Ternopil and Lviv during the second half of the 19th century, but also intensified missionary activity in Stanislaviv, Chernivtsi and

Kolomyia, where it managed to collect donations and, with the help of local authorities, successfully organize the construction of three large churches.

The article notes, that at the beginning of the twentieth century, the Jesuits received an invitation from Lviv Archbishop Józef Bilczewski to start a mission to Stryi, because the Catholic clergy, together with the city authorities, were interested in building of a new large church for the city, because the presence of one temple was not enough to properly meet the spiritual needs of the population with the Latin rite. The Society of Jesus had two tasks: to organize the collection of donations and the construction of the temple, as well as to engage in pastoral work, primarily among local workers. Such a specific direction of spiritual work was connected with the spread of socialist ideas among the working class in Galicia, and Catholic Church had to respond to contemporary social problems, especially since socialist slogans contained anti-clerical elements.

The Society of Jesus arrived in the city in January 1904, but at the end of October 1905, the leadership of the order decided to end the mission. The article examines the stay of the Society of Jesus in Stryi at that time, highlights the activities of the Jesuits in the city.

Keywords: Society of Jesus, Jesuits, Stryi, Lviv Archdiocese, Roman Catholic Church.

УДК [329.78(477.83/.86):355.233,11]"190"
<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-23-30>

Ярослав КОНДРАЧ

*кандидат історичних наук
молодший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-7315>
e-mail: sat143@ukr.net*

ВІЙСЬКОВИЙ ВИШКІЛ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ У ПЛАСТУНСЬКИХ ГУРТКАХ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Досліджено військовий вишкіл української молоді Галичини перед Першою світовою війною. Головну увагу приділено українським пластунським організаціям. Показано, що ці парамілітарні гуртки займалися організацією та підготовкою української молоді до боротьби за національні інтереси в роки Першої світової війни, а їхні члени стали основою першого збройного українського формування ХХ ст. – Легіону Українських січових стрільців.

Наголошено, що «Пласт» пустив глибші корені лише в Галичині. Визначено, що з наближенням Першої світової війни відбувалася мілітаризація «Пласту», а на пластовий рух переважно дивилися як на військово-підготовчий чинник. Акцентовано на зростанні в українських молодіжних колах переконання, що вибороти державність можливо лише силою зброї. Вказано, що завданням «Пласту» називали формування людей нової генерації – народних провідників та національної еліти з вольовим характером і глибоким почуттям національної гідності і через виховану у своїх лавах молодь «Пласт» мав намір впливати на формування ідентичності загалу українського суспільства Галичини й закладати підґрунтя для здобуття української державності.

Ключові слова: «Пласт», Галичина, військовий вишкіл, Січові стрільці, молодіжні організації.

Напередодні Першої світової війни спостерігався різкий зріст патріотизму та зацікавлення українськими військовими традиціями в середовищі українських молодіжних організацій. Особливо це стосувалося пластових осередків, які переважно діяли в середніх школах. Ці парамілітарні гуртки, що займалися організацією та підготовкою української молоді до боротьби за національні інтереси, у роки Першої світової війни стали основою для формування перших національних військових формувань.

Історіографічна спадщина пластунського руху здебільша історико-мемуарна. Історію «Пласту» почали писати засновники й організатори її осередків: Олександр Тисовський (головний теоретик українського пластунства), Олена Степанів, Степан

Гайдучок, Ганна Дмитренко та інші рядові члени¹. Тобто автори історично-мемуарної літератури, які опиналися в еміграції, фактично стали першими дослідниками руху. Вони акцентували увагу на його закономірному взаємозв'язку з тогочасними регіональними та геополітичними обставинами. Так, колишній стрийський пластун, а згодом один з авторитетних українських військових істориків в еміграції Лев Шанковський у ґрунтовних працях із військової історії розглядав «Пласт» у контексті загальноісторичних подій, зокрема національно-визвольних змагань². Також варто виокремити працю Степана Ріпецького «Українське Січове Стрілецтво»³. Автор виклав цікаві матеріали про роль членів «Пласту» в організаційному, ідеологічному та військовому становленні Легіону Українських січових стрільців (УСС). Ще одна спроба систематизованого викладу історії «Пласту» належить перу Северина Левицького, який у міжвоєнний період очолював галицький осередок організації⁴.

Зі сучасних нарисів про діяльність пластунських осередків можна виокремити низку праць, написаних після проголошення незалежності України. Це – монографічні дослідження Бориса Савчука⁵, Богдана Трофим'яка⁶, Івана Андрухів⁷, Оксани Вацеби⁸, Андрія Сова⁹.

Із найсучасніших досліджень з історії пластунського руху заслуговує особливої уваги праця діаспорного історика Ореста Субтельного. У 2016 р. вийшла друком англомова версія його книги «Пласт: Унікальна історія українського скаутського руху»¹⁰ у співавторстві Ореста Джулинського, Тетяни Джулинської та Оксани Закидальської. У 2019 р. її переклали українською мовою¹¹. Натепер це найсучасніша книга з історії «Пласту» не тільки в Україні, а й за кордоном (США, Канада, Великобританія, Польща).

Олександр Тисовський, Петро Франко й Іван Чмола майже одночасно протягом 1911/1912 н. р. заснували пластунські осередки при різних навчальних закладах. Через

¹ Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник до українського пластового юнацтва. Торонто, 1997; Гайдучок С. Читаю і гадаю. *Сокільські Вісті*. 1937. № 1. С. 7–9; Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переживання й думки. 1912–1914. Львів, 1930; Дмитренко Г. Тайний пласт перед війною. *Нова хата*. 1936. № 22. С. 10–12.

² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Вінніпег, 1974; Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. Мюнхен, 1958.

³ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956.

⁴ Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах. *Причинки до історії Пласту*. Мюнхен, 1967.

⁵ Савчук Б. Український Пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ, 1996. 264 с.

⁶ Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.). Тернопіль, 2001. 694 с.

⁷ Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства Сокіл, Січ, Пласт, Луг. Івано-Франківськ, 1992.

⁸ Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. Івано-Франківськ, 1997. 230 с.

⁹ Сова А. Символіка українських молодіжних організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт» та «Луг» у Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів, 2009. 17 с.

¹⁰ Subtelny O. *Plast: Ukrainian Scouting, a Unique Story / with O. Dzulynsky, T. Dzulynsky and O. Zakydalsky*. Toronto: Plast Publishing Inc, 2016. 440 s.

¹¹ Субтельний О. Пласт: Унікальна історія українського скаутського руху / з додатковим авторством О. Джулинського, Т. Джулинської та О. Закидальської. Торонто, 2019. 440 с.

таємний пластовий осередок юний студент Львівської політехніки І. Чмола реалізував ідею української скаутської військової організації. Завданням цього пластового гуртка був військовий вишкіл і виховання української молоді для майбутньої збройної боротьби за незалежну Україну. До організації увійшли учні низки львівських навчальних закладів: Академічної гімназії, Торговельної академії, жіночої семінарії, Українського педагогічного товариства, Приватної дівочої гімназії сестер василянок тощо. Спогади І. Чмоли розкривають особливості діяльності та склад учасників цього гуртка. Активна пластунка Ганна Дмитренко так згадує про перші організаційні збори, які відбулися в залі товариства «Січ»: «Тут зібралось понад 50 учеників і учениць із різних шкіл. Іван Чмола представив працю Пласту в Англії та вказав на необхідність такої організації в нас. Наш Пласт не має бути забавкою, а з нього має зродитися наше рідне, українське військо...»¹². З усіх присутніх на зборах до «Пласту» записалося 30 осіб. Активними членами стали: І. Чмола, О. Шац, С. Дувало, Я. Чиж, Р. Сушко, К. Заклинський, О. Степанів, Г. Дмитренко й ін.

Ще одна членкиня «Пласту» Олена Степанів зауважила, що «ця організація вела більше військову, як пластову роботу, бо, крім в'язання вузлів, пластового ходу, сигналізації, училися ми стріляти з браунінга, пізнавати систему кріса Манліхера, таборувати й підходити», «з замилюванням розчитувалися в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу й захоплювалися героїськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків людей, про яких розповідав Чмола»¹³.

Іван Чмола мав чіткий намір навчити українську молодь військової майстерності. В організації панувала сувора, майже військова дисципліна. Практичний вишкіл відбувався на околицях Львова, зокрема Кайзервальді, Кривчицькому лісі тощо. У перших пластунів не було однострою, але вони мали спорядження: військові карти, палатки, водозахисні плащі, казани й ін. Улітку 1912 р. відбувся двотижневий табір на Говерлі, де 14 учасників провели скаутський і військовий вишколи¹⁴. Його можна вважати першим табором в історії українського «Пласту». Ця організація проіснувала близько року (до осені 1912 р.) і передала свій почин комітетові академічної молоді та січовим товариствам.

Весною 1912 р. під проводом Олександра Тисовського був створений осередок пластунського руху в українській Академічній гімназії у Львові. До його складу ввійшло 40 активних членів, які прийняли присягу. План діяльності гуртка становив синтез загальноскаутської теорії та способу життя українського козацтва. Саме ці пластуни стали основою 1-го пластового полку ім. Сагайдачного¹⁵. Спершу осередок добре розвивався, але на початку 1914 р. відчутно занепав. Причиною було те, що симпатії пластової молоді, яка відчувала наближення великої війни, все більше зверталися до тих пластунських гуртків, де відбувався військовий вишкіл. Молоді люди були незадоволені акцентами діяльності гуртка, зокрема літературно-наукового домінування замість викладання елементів військової підготовки. Олександр Тисовський як гімназійний викладач не погоджувався з таким баченням функцій осередку,

¹² Дмитренко Г. Тайний пласт...

¹³ Степанів О. Напередодні великих подій... С. 8–10.

¹⁴ Леник В. Українська організована молодь. Мюнхен; Львів, 1994. С. 123.

¹⁵ Данилів Т. Основоположник Пласту. До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського. Мюнхен, 1966. С. 19.

а більше наполягав на педагогічних засадах ведення гуртка¹⁶. Із початком Першої світової війни діяльність осередку припинилася.

Ще одним з основоположників «Пласту» був син Івана Франка – Петро, який займався педагогічною діяльністю. У грудні 1911 р. він створив таємний гурток при філії Академічної гімназії у Львові, який швидко розрісся до 120 активних членів. На відміну від Івана Чмоли, який хотів поставити «Пласт» на службу визвольних змагань і надав пластовим вправам військової муштри, та Олександра Тисовського, який наполягав на класичній скаутській організації з методами педагогічного виховання, Петро Франко пропагував фізичне виховання, основною формою якого мали бути пластові ігри¹⁷. Він був автором першого підручника – «Пластові гри та забави»¹⁸. Тобто однакості в методах підготовки молоді у пластових гуртках на початках їхнього створення не було. Проте на першому місці залишався військовий вишкіл, який поєднувався із пластовим. Тому часто і виправдано пластові гуртки на провінції називали стрілецьким «Пластом» через близькі відносини зі сокільськими та січовими молодіжними організаціями.

З огляду на подальший розвиток подій і масштаби національно-визвольних змагань, пластунські гуртки мали історичне значення. Так, Степан Ріпецький, відомий в еміграції стрілецький історик, вважав, що «Пласт» заклав початок Української військової організації (УВО), яка була фактично першою в історії новітнього українського руху спробою власними силами створити необхідні для кожної нації збройні сили як засіб боротьби за власну державну самостійність¹⁹. Така оцінка перегукується з характеристикою іншого військового історика – Петра Дідушка, одного з визначних комендантів січових стрільців. Для майбутніх істориків, які студіюватимуть питання мілітарних організацій, він вказував, що таких «у нас за виміном групи, що гуртувались коло Чмоли – не було. І тільки війна покликала до життя чисто мілітарні організації»²⁰.

Виникнувши, як і багато інших українських організацій, у Львові, від другої половини 1912 р. пластові гуртки активно починають розповсюджуватися Галичиною. Цьому сприяла й австрійська влада, яка готувалася до війни і сподівалася без зайвих витрат одержати більше вишколених рекрутів. За рівнем розвитку довоєнної пластової організації друге місце після Львова займав Стрий. У 1912 р. брати Дем'ян і Степан Пеленські заснували перший таємний пластовий гурток чисельністю 20 осіб, який одразу долучився до активної праці. За допомогою батьків та місцевих громадян вони придбали форму і спорядження. Відставні старшини вчили пластунів військового порядку та стрільби з бойової зброї. Регулярні прогулянки по околицях поєднувалися з тереновими вправами, що мали виразно військовий вимір. Цілолітньо, незважаючи на пору року, день чи ніч, пластуни одержували наказ здобути або звільнити місто від ворога і переслідувати його.

Так, високого рівня організації досягнув стрілецький «Пласт» у Самборі. Це зумовлено тим, що місцева січова організація потерпала від постійних утисків місцевої

¹⁶ Тисовський О. В дорозі на верхи. *Молоде життя*. 1922. № 6–7. С. 2–4.

¹⁷ Ленник В. Українська організована молодь... С. 122.

¹⁸ Франко П. Пластові гри та забави. Львів, 1913.

¹⁹ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво... С. 17–19.

²⁰ Дідушок П. Пекуча справа. *Шляхи*. 1916. № 5. С. 37.

адміністрації. Коли місцеві польські організації отримали від неї 100 крісів, українці не змогли придбати зброї навіть за власний кошт. Унаслідок цього багато членів січового товариства перейшло до «Пласту», який очолював старший десятник 77-го полку піхоти Володимир Коберський, що одночасно був головою місцевого товариства «Січові стрільці». Самбірський осередок «Пласту» налічував 120 учнів місцевих гімназій²¹.

Виразно військовою підготовкою займався пластовий осередок у Станіславській державній гімназії, де він розпочав діяльність у 1912/1913 н. р. і швидко набрав до своїх лав 80 членів. Його головним організатором та провідником був професор гімназії, запасний старшина австрійської армії Григорій Кичун. Під його керівництвом проводились навчальні військові баталії у вигляді теренових ігор. Пластуни ділилися на групи і воювали між собою. Зазвичай одна з них ставала табором у якомусь селі й виставляла стійки, а друга повинна була, добре замаскувавшись, пробратися через оборонну лінію до визначеної частини села²². У таблиці «Виказ польових вправ» названо 16 видів різних ігор, які проводили пластуни в 1913/1914 н. р. Серед них розвідка ворога, атака на ворога, таборування, взяття ворога в кільце у лісі, патрулювання тощо. Вони проводились у понад 10 навколишніх селах із 14-ї до 19-ї²³.

Функціювали пластові осередки і в Перемишлі. Тут ще наприкінці 1911 р. Іван Чмола, колишній учень місцевої гімназії, заснував таємний бойовий пластовий гурток, який налічував близько 15 членів. Вони проводили науку зі стрільби в околицях міст. Але гурток проіснував недовго – всього пів року²⁴. У 1914 р. І. Чмола очолив студентську стрілецьку організацію, яка стала центром підготовки стрілецького руху у Львові. Ця українська мілітарна організація влаштовувала не тільки військові вправи та військово-виховні заходи – її члени створили українську військову термінологію.

Одним зі своїх завдань організація вбачала через виховний вплив на молодь скерувати процес її національної самоідентифікації, відтак активізувати інші соціальні верстви, особливо селянство, у боротьбі за національні права. Цей аспект був розроблений у статті «Юнацтво і Пласт» одного з найвизначніших теоретиків українського націоналізму Дмитра Донцова²⁵. У своїй праці він стверджував, що майбутнє усієї нації виглядатиме похмуро, якщо нова генерація, яка вийшла на шлях життя в героїчну добу нашої історії, не скине із себе старого невільництва. Тобто пластова організація через прагнення чогось нового, а головне військовою боротьбою може скинути страшний тягар рабської ідеології минулого. У доповіді «Українська молодіж і теперішнє положення нації» Д. Донцов наголосив на потребі платформи мілітарного виховання молоді²⁶. Так ідеологія «Пласту» органічно вписалася у загальну теорію українського націоналізму.

На основі дослідження різних джерел про діяльність «Пласту» на зламі довоєнної і воєнної доби можна висувати, що майже всі його члени зголосилися добровольцями

²¹ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво... С. 38.

²² Діло. 1913. 7 березня, 11 квітня.

²³ Звіт дирекції гімназії з руською мовою викладовою в Станіславові за рік шкільний 1913–1914. Станіславів, 1914. С. 59.

²⁴ «Де срібнолентий Сян пливе». Пропам'ятна книга ювілею української державної гімназії в Перемишлі 1888–1938. Перемишль, 1938. С. 85–88.

²⁵ Донцов Д. Юнацтво і Пласт. Львів, 1928. 15 с.

²⁶ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. Львів, 1913. С. 28–29.

до лав Легіону УСС. На думку історика стрілецького війська Осипа Думіна, зосереджувалася тут головню інтелігентська середньо- та високошкільна молодь і цвіт галицької української інтелігенції²⁷. Багатьом із них було по 16–17 років, але своїм патріотичним виступом вони довели, що копітка національна виховна праця у молодіжних організаціях не пропала даремно. Щоправда, через свій юний вік частина пластунів не відразу потрапила до війська, а вже потім іншими шляхами вступила до нього.

На відбірних комісіях і з початком військового вишколу вихованці «Пласту» показали себе з найкращого боку й мали перевагу серед інших новобранців. Це цілком зрозуміло, бо вони вже мали певні знання і навички з військової справи, були організованішими й дисциплінованішими. Ці якості із пластовою товарицькістю, витривалістю, кмітливістю ставали значимішими з початком військових дій. Один із членів перемишльського «Пласту» Іринеї Чмола (брат Івана Чмоли), опинившись у перших лавах УСС, із цього приводу зазначив: «Пластовий досвід допоміг нам дуже багато, бо як пізніше показалося, перемиський відділ знав найкраще стрілецьке ремесло, всі вправи з крісами, вправи впоряду, розстрільної, бойової походи, які ми виробляли в пластовому гуртку, стали нам у великій пригоді»²⁸.

Отже, від початку заснування пластунські гуртки сприяли національно-патріотичному вихованню української молоді та своєю безпосередньою діяльністю внесли вагомий вклад у військову підготовку молодих галичан перед Першою світовою війною. Вони виконали роль української кадрової військової школи національно-визвольних змагань під час Першої світової війни. Пластуни стали основою першого збройного українського формування ХХ ст. – Легіону УСС.

REFERENCES

- Andrukhiv, I. (1992). *Zakhidnoukrainski molodizhni tovarystva Sokil, Sich, Plast, Luh*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Bech, L. Z. (1961). Plast u Peremyskii ukrainskoi himnazii (Storinka istorii 6-ho Kurenia U.U.Yu. im. Iv. Bohuna). In B. Zahaikevych (Ed.), *Peremysl. Zakhidnyi bastion Ukrainy. New York* (in Ukrainian).
- De sribnolentnyi Sian plyve. (1938). *Peremysl* (in Ukrainian).
- Didushok, P. (1916). Pekucha sprava. *Shliakhy*, 5 (in Ukrainian).
- Dilo. (1913, 7 Bereznia, 11 Kvitnia) (in Ukrainian).
- Dmytrenko, H. (1936). Tainyi plast pered viinoiu. *Nova khata*, 22, 10–12 (in Ukrainian).
- Dontsov, D. (1913). *Suchasne politychne polozhennia natsii i nashi zavdannia*. Lviv (in Ukrainian).
- Dontsov, D. (1928). *Junatstvo i Plast*. Lviv (in Ukrainian).
- Dumin, O. (1991). Istoria Legionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. *Dzvin*, 10 (in Ukrainian).
- Franko, P. (1913). *Plastovi ihry ta zabavy*. Lviv (in Ukrainian).
- Haiduchok, S. (1937). Chytaiu i zhaduiu. *Sokilski Visti*, 1, 7–9 (in Ukrainian).

²⁷ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. *Дзвін*. 1991. № 10. С. 120.

²⁸ Беч Л. З. Пласт у Перемиській українській гімназії (Сторінка історії 6-го Куреня У.У.Ю. ім. Ів. Богуна). *Перемишль. Західний бастион України* / ред. Б. Загайкевич. Нью-Йорк, 1961. С. 347.

- Lenyk, V. (1994). *Ukrainska orhanizovana molod. Munich; Lviv* (in Ukrainian).
- Levytskyi, S. (1967). *Ukrainskyi Plastovyi Uklad v rokakh 1911–1945 u spohadakh. Prychynky do istorii Plastu. Munich* (in Ukrainian).
- Osnovopolozhnyk Plastu. *Do 80-richchia z dnia narodzhennia doktora Oleksandra Tysovskoho* (in Ukrainian).
- Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove Striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroinyi chyn. New York* (in Ukrainian).
- Savchuk, B. (1996). *Ukrainskyi Plast. 1911–1939. Ivano-Frankivsk* (in Ukrainian).
- Shankovskyi, L. (1958). *Ukrainska Armiia v borotbi za derzhavnist. Munich* (in Ukrainian).
- Shankovskyi, L. (1974). *Ukrainska Halytska Armiia. Voiенно-istorychna studia. Winnipeg* (in Ukrainian).
- Sova, A. (2009). Symvolika ukrainskykh molodizhnykh orhanizacii «Sokil», «Sich», «Plast» ta «Luh» u Halychyni (kinets XIX st. – 1939 r.): [Abstract of PhD (History) thesis: 07.00.06.] Lviv (in Ukrainian).
- Stepaniv, O. (1930). *Naperedodni velykykh podii. Vlasni perezhyvannia i dumky. 1912–1914. Lviv* (in Ukrainian).
- Trofymiak, B. (2001). *Himnastychno-sportyvni orhanizacii v natsionalno-vyzvolnomu rusi Halychyny (dr. pol. XIX – per. pol. XX st.). Ternopil* (in Ukrainian).
- Tysovskyi, O. (1922). V dorozh na verchy. *Molode zhyttia*, 6–7, 2–4 (in Ukrainian).
- Tysovsky, O. (1997). *Zhyttia v Plasti. Posibnyk do ukrainskoho plastovoho yunatstva. Toronto* (in Ukrainian).
- Vatseba, O. (1997). *Narysy z istorii sportyvnoho ruchu v Zakhidnii Ukraini. Ivano-Frankivsk* (in Ukrainian).
- Zvit dyrekcii himnazii z ruskoiu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1913–1914 (in Ukrainian).
- Subtelny O. (2016). *Plast: Ukrainian Scouting, a Unique Story / with Orest Dzulynsky, Tanya Dzulynsky and Oksana Zakydalsky. Toronto: Plast Publishing Inc.* (in English).

Yaroslav KONDRACH

PhD (History)

Junior Research Fellow at the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-7315>

e-mail: sat143@ukr.net

MILITARY EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH OF GALICIA IN PLASTUN CIRCLES BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The article examines the military education of Ukrainian youth in Galicia before the First World War. The main emphasis in the study was given to Ukrainian plastun organizations. The paramilitary groups organized and trained Ukrainian youth to fight for national interests during the First World War. The members of the societies became the basis of the first armed Ukrainian formation of the 20th century – the Legion of Ukrainian Sich Riflemen.

It was emphasized that «Plast» took deeper roots only in Galicia. It was determined that with the approach of the First World War, the militarization of «Plast» took place, and the formation movement was mainly viewed as a military preparatory factor.

Emphasis is placed on the growing belief in Ukrainian youth circles that statehood can only be won by force of arms. It is indicated that the task of «Plast» was called the formation of people of a new generation – people’s leaders and the national elite with a strong-willed character and a deep sense of national dignity. It was emphasized that through the youth educated in its ranks, «Plast» intended to influence the formation of the identity of the general Ukrainian society of Galicia and lay the groundwork for the acquisition of Ukrainian statehood.

Keywords: «Plast», Galicia, military school, the Legion of Ukrainian Sich Riflemen, youth organizations.

Дмитро ПУГАЧ

аспірант

кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>

e-mail: dmpgch@gmail.com

СТАН КОМУНІКАЦІЙ У РУДКІВСЬКОМУ ПОВІТІ ЗУНР (ЛИСТОПАД 1918 РОКУ – ТРАВЕНЬ 1919 РОКУ)

Розглянуто стан комунікацій у Рудківському повіті Західноукраїнської Народної Республіки впродовж листопада 1918 р. – травня 1919 р. Простежено значення засобів зв'язку для функціонування держави та суспільства, зацентовано увагу на кризових явищах у цій галузі та досліджено причини їхнього виникнення. Встановлено, що налагодити ефективне залізничне сполучення в повіті вдалося не відразу з низки причин.

З одного боку, помічено такі загальнодержавні проблеми як кадровий, паливний і матеріальний голод, надужиття державних органів та дезорганізація руху. Із другого – вказано, що функціонування місцевої залізниці мало свої особливості: внаслідок втрати Львова тривалість і довжина пересування суттєво збільшилися, у повіті не було зафіксовано розкрадання залізничного майна, проте траплялися випадки саботажу серед залізничників. Розкрито заходи, до яких вдався уряд задля вирішення кризи.

Продемонстровано, що інші засоби пересування, насамперед звичайні дороги, попри ремонтні роботи військової адміністрації та цивільного населення, перебували в незадовільному стані через природні лиха, недбалість чи зловживання місцевих жителів. На прикладі функціонування локальних мереж пошти, телеграфу й телефона показано відображення таких загальнодержавних тенденцій, як охорона та відновлення телеграфних ліній, повільне створення поштових станцій та урядів і труднощі з українізацією державної емблематики в регіональному масштабі.

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, Рудківський повіт, засоби комунікації, залізниця, поштове сполучення, телеграфні та телефонні мережі.

У наукових працях, присвячених проблематиці Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) – Західної області Української Народної Республіки (ЗО УНР), домінує тема державотворчої, мілітарної та дипломатичної історії молодого галицької республіки. Такий звужений політично-військовий фокус не дає змоги повністю розкрити життя місцевого населення і реальні соціально-економічні та побутові проблеми, з якими воно стикалося. Адже специфіку утворення і функціонування ЗУНР визначав не лише перебіг законодавчої роботи та дипломатичних переговорів, а й наслідки Першої світової і польсько-української війн, які спричинили аграрну, продуктову, фінансову, гуманітарну, епідеміологічну кризи. Крім соціального виміру, уваги

потребують регіональні студії, позаяк історія сільських громад і провінційних містечок (на відміну від таких міст, як Станіславів чи Коломия¹) ще не має комплексного й цілісного аналізу. Тому мета статті – розкрити стан комунікацій у Рудківському повіті ЗУНР, показавши крізь призму практичних проблем і законодавчих та нормативних ініціатив для їхнього вирішення ті труднощі, які виникали у функціонуванні органів влади ЗУНР і житті її населення.

Тематика засобів комунікації короткотривалої Західноукраїнської держави практично не досліджена. Попри те, що узагальнені згадки про нестачу матеріальних ресурсів і складнощі в організації залізничного руху, відновлення телеграфних та телефонних мереж, українізацію марок та абетки, існування режиму перепусток присутні в кількох синтетичних монографіях², спеціального комплексного дослідження цієї проблематики немає.

Вибір територіальних меж дослідження – Рудківського повіту ЗУНР – не випадковий, адже він мав статус прифронтового – неподалік проходила лінія польсько-українського протистояння, що дає змогу показати особливості впливу війни й військових на комунікації; а також його можна означити як «провінція» – невеликий негустонаселений регіон лише з двома містечками, що дає можливість дослідити практичну локальну реалізацію ініціатив, які виходили з центру. Останнє, втім головне, – історія цього повіту добре задокументована. Дослідження ґрунтується на неопублікованих матеріалах фонду Рудківського повітового комісаріату, що зберігаються у Державному архіві Львівської обл. Серед них – листування між центральною, місцевою та військовою адміністраціями, чернетки розпоряджень влади, звіти і скарги громадських комісарів та населення, фінансова документація тощо, які уможливають різностороннє і на найнижчому рівні дослідження проблеми. Доповнює джерельну базу, поряд із пресою та опублікованими офіційними документами, низка спогадів і щоденників Івана Карпинця³, військового організатора та старшини Української Галицької армії (УГА), що воював на території Рудківського повіту; Андрія Чайковського⁴, повітового комісара сусіднього регіону; Івана Макуха⁵, державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР; Миколи Чубатого⁶, державного

¹ Станіславів у часи Західно-Української Народної Республіки. Документальні свідчення, спогади, оголошення, накази революційної доби / уклад. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008, 175 с.; Вітенко М. Повсякденне життя Станіславова в період існування ЗУНР. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 25. С. 29–36; Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ, 2018. 656 с.

² Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 368 с.; Макарчук С. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів, 1997. 192 с.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. та відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. 628 с.

³ Карпинець І. Історія 8 галицької бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана»). *Літопис Червоної Калини*. 1932–1935.

⁴ Чайковський А. Чорні рядки. *Спогади. Листи. Дослідження*: у 3 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 207–274.

⁵ Макух І. На народній службі. Детройт, 1958. 628 с.

⁶ Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки. *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987. Т. 205: У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого 1889–1975 / ред.: Г. Лужицький та Я. Падох. С. 1–50.

урядовця; Мирона Кордуби⁷, відомого державного діяча і делегата Української Національної Ради (УНРади); Рубена Фана⁸, секретаря Східногалицької Жидівської Національної Ради в першій половині 1919 р.

Справність функціонування державного апарату комунікації між різними установами та регіонами ЗУНР і швидка мобілізація військових ресурсів суттєво залежали від належного стану шляхів сполучення. Найважливішим із них була залізниця – порівняно новий та достатньо швидкий спосіб зв'язку, без якого важко уявити тогочасну модерну державу. Через Рудківський повіт завдяки географічному розташуванню пролягала залізнична гілка Львів–Самбір завдовжки понад 30 км. Безпосередньо на його території розташовувалися три зупинки (Конюшки Семянівські, Коропуж та Порічне Задвірне) і стільки ж станцій (Хлопчиці, Рудки та Комарно-Бучали). Відповідно до спогадів Івана Карпинця, залізниця на момент розпаду Австро-Угорської імперії перебувала в задовільному стані, станції були обладнані спеціальними рампами і лише станційний будинок у Рудках потребував ремонту⁹.

Незважаючи на важливість залізничного сполучення, складні та несприятливі обставини творення ЗУНР і військові дії призвели до низки об'єктивних та суб'єктивних проблем, що перешкоджали налагодженню стабільного й безперервного руху потягів у молодій Українській державі¹⁰. По-перше, унаслідок розпаду імперії і зміни влади на початку листопада 1918 р. залізничне сполучення перестало справно функціонувати (як на галицькому¹¹, так і рудківському відтинках¹²), а подорожі стали небезпечними. Крім цього, через поразки в боях за Львів українська влада наприкінці листопада 1918 р. втратила контроль над важливим вузловим центром, позаяк галицька столиця сполучала відразу кілька залізничних гілок. Це позначилося як на швидкості пересування у загальнодержавному масштабі, так і на локальному вимірі. Зокрема, І. Макух констатує, що для того, щоб доїхати з Рудок до Тернополя, потрібно було проїхати Самбір, Стрий, Дрогобич, Станіславів та Бучач (зробивши своєрідне велике півколо, на відміну від прямого маршруту через Львів), що робило подорож довшою у п'ятеро¹³.

Поряд із цим гостро відчувався брак опалювального й інших матеріалів, адже запаси вугілля були недостатніми, а перехід на нафтопродукти – технічно складним¹⁴. Матеріальний стан вагонів через брак фінансів і наслідки воєнних дій – незадовільним. «Моя подорож була дуже томляча. Вози брудні, з повибиваними вікнами, неопалені. Довжезні постої задля нестачі палива по стаціях», – так описував обставини

⁷ Кордуба М. Щоденник 1918–1925. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2021. 688 с.

⁸ Фан Р. Історія Єврейської національної автономії в період Західно-Української Республіки / пер. з їдиш і комент. А. Фруман; наук. ред., упоряд., вст. ст. О. Павлишин. Львів, 2019. 272 с.

⁹ Карпинець І. Історія 8 галицької бригади... *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 6. Червень. С. 8.

¹⁰ Пугач Д. Державний секретаріат шляхів. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт; Львів, 2018. Т. 1: А–Ж. С. 518–519.

¹¹ Чубатий М. Державний лад на Західній Області... С. 39.

¹² Карпинець І. Історія 8 галицької бригади... *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 7–8. Липень–серпень. С. 12, 14.

¹³ Макух І. На народній службі... С. 235.

¹⁴ Чубатий М. Державний лад на Західній Області... С. 40.

мандрівки А. Чайковський¹⁵. Зрештою, залізниці були перевантажені транспортуванням іноземних демобілізованих вояків, які масово поверталися із фронтів Першої світової війни додому. Українська влада намагалася щонайшвидше повернути комбатантів не лише з гуманітарних, а й практичних міркувань, передовсім побоюючись поширення хвороб. Таких заходів вжили й у Рудківському повіті: 14 лютого Державний секретаріат внутрішніх справ наказав місцевому комісаріату зібрати та перевезти до Стрия усіх полонених італійців, яких, проте, як виявилось, у повіті не було¹⁶.

Наступною, та не менш вагомою проблемою було питання кадрового забезпечення залізниці – українцям бракувало власних спеціалістів. Єврейські працівники залізниці та поштової служби здебільша залишилися на своїх місцях¹⁷, натомість польські, які переважали кількісно, поставилися до утворення ЗУНР неоднозначно: частина залишилася, частина ж відмовлялася співпрацювати з новою владою¹⁸. Показово поведінку таких залізничників на місцях ілюструє сюжет зі спогадів повітового комісара А. Чайковського, що описує ситуацію, яка склалася у сусідньому Самбірському повіті: «Зараз з початку зааранжував в огрівальні збори залізничників. Пішов і я на віче. Я представив їм у чому річ, відтак говорив д-р Скибінський попольськи. Опісля виступив один грубезний залізничник в робітничій блюзі – грубий, мов бочка. Він говорив, що йому байдуже, чия буде влада, бо все ж робити треба, і щоб лише був порядок, і “жеби муй бжух бил пелни”. Кінець кінців усі погодилися остати в службі й надалі. Та це тривало дуже коротко. Хтось їм інакше порадив, бо всі заштрайкували і лишили нас на леді»¹⁹.

Водночас адміністрація залізничного сполучення у Рудках стикнулася з подібними кадровими проблемами. 20 листопада 1918 р. начальник станції Хлопчичі повідомив повітовий комісаріат, що працівники підзвітного йому відтинку дороги без поважної причини не з'являються на роботу. Зважаючи на особливу потребу в робітниках у зимову пору, управлінець просив силою привести порушників²⁰. Оскільки серед 10 поіменно названих робітників (2-х чоловіків і 8-ми жінок із розташованих неподалік сіл Підгайчики та Колбаєвичі) бачимо прізвища різного походження, тому визначати таку поведінку міг радше не національний чинник, а погана організація управління у перші тижні існування ЗУНР. Варто додати, що випадки порушення трудового порядку не були поодиноким явищем, про що свідчить озвучена на засіданні Ради державних секретарів 16 лютого 1919 р. пропозиція Івана Мирона, державного секретаря шляхів, створити спеціальні дисциплінарні палати²¹.

¹⁵ Чайковський А. Чорні рядки... С. 226.

¹⁶ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 47.

¹⁷ Фан Р. Історія Єврейської національної автономії... С. 100–101.

¹⁸ Детальніше див.: Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) *Україна модерна*. Київ; Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 132–193; Павлишин О. Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 212.

¹⁹ Чайковський А. Чорні рядки... С. 221–222.

²⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 14.

²¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001. Т. 2. С. 68.

Поряд із кадровим голодом ще однією значною проблемою західноукраїнської залізниці стали крадіжки й несанкціоноване розбирання обладнання. 24 квітня директор державних залізниць ЗУНР видав розпорядження про перевірку всіх секцій і станцій. Попередня ревізія окремих відтинків залізниці виявила, що багато рейок, дротів, лив, дерев'яних каналів і навіть кольорових скелець до світлофорів украдені або непридатні для використання, що створює безпосередню загрозу для потягів. Відтак урядовець наказав усунути всі несправності під страхом особистої відповідальності місцевих начальників²². 5 травня 1919 р. державний секретар внутрішніх справ І. Макух видав подібне звернення, у якому констатував випадки грабунку сигнальних ліхтарів, лляних і залізних матеріалів, розбирання бараків, вирубування дерев біля шляхів; ушкодження залізничних рейок тощо²³. Центральне керівництво спонукало місцеву владу боротися зі зловживаннями: 12 лютого повітовий комісаріат Рудок отримав розпорядження Державного секретаріату внутрішніх справ, де міністерство суворо забороняло комісаріату самовільно розбирати та продавати залізничні рампи й бараки. Втім, як видно з подальшого листування між урядами Рудок і Комарна, таких випадків на території повіту не траплялося²⁴.

Зазначені труднощі змусили українську владу вдатися до особливих заходів. 5 грудня 1918 р. уряд підвищив плату за проїзд осіб із багажем у півтора рази, а за передачу пакунків залізницею – у два, пояснюючи такі дії проблемами транспортування і зростання витрат на матеріали й заробітну плату працівників²⁵. Зрештою, з 20 лютого 1919 р. Державний секретаріат військових справ заборонив будь-який рух потягів через залізничну гілку Самбір–Львів (охопно зі шляхами в Рудківському повіті), окрім як за спеціальним дозволом місцевої військової команди²⁶.

Інший засіб тогочасної комунікації – звичайні дороги. Центральним у Рудківському повіті був «цісарський гостинець»*, що з'єднував Львів і Самбір. Він ішов паралельно до однойменної залізниці та пролягав через два мости – р. Стривігор у с. Конюшки Сем'янівські й р. Вишню у Рудках. Ще один локальний битий шлях з'єднував повітовий центр із с. Орховичі Мостиського повіту та містечком Судовою Вишнею. Крім цього, Рудеччина була покрита мережею менших доріг: Рудки–Комарно, Рудки–Райтовичі, Рудки–Мокряни Великі, Конюшки Сем'янівські–Самбір із мостом на р. Дністер тощо, які з'єднували цю місцевість із Мостищиною, Самбірщиною та Дрогобиччиною²⁷.

Транспортні артерії пересування – один із важливих компонентів ведення успішної та ефективної модерної війни. Зважаючи на це, українське військове керівництво передовсім дбало, щоб у Рудківському повіті як прифронтовій зоні дороги були в належному стані. 23 лютого 1919 р. командування 3-го Галицького корпусу через настання весняної відлиги надіслало наказ привести всі місцеві шляхи до порядку. Конкретизуючи вказівки,

²² Західноукраїнська Народна Республіка в документах і матеріалах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка: альбом-каталог / упоряд.: Ю. Лисий, М. Ільків-Свидницький. Львів, 2018. С. 99.

²³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. С. 385.

²⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 36, 42, 54.

²⁵ Західно-Українська Народна Республіка... С. 48.

²⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 66.

* Битий шлях, збудований за державний кошт під час існування Австрійської монархії.

²⁷ Карпинець І. Історія 8 галицької бригади... *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 6. Червень. С. 8.

повітовий комісаріат Рудок зобов'язав усі сільські громади розчистити дороги від снігу, позасипати ями та відремонтувати мости, які переважно перебували в занедбаному стані та не мали поручнів. Цікаво, що до виконання роботи рекомендували залучати все цивільне населення, а оплачувати його працю за відповідними списками мала військова інтендантура²⁸. Крім загального ремонту й утримання шляхів, військове командування могло наказувати привести до ладу і конкретні відтинки. Так, 16 лютого 1919 р. військова команда Рудок просила повітовий комісаріат видати спеціальне розпорядження, щоб до 6-ї ранку наступного дня розчистити дорогу Рудки–Гошани від снігу²⁹.

Водночас підтримування шляхів у належному стані було певною мірою складним і проблематичним, зважаючи на низку об'єктивних та суб'єктивних чинників. По-перше, традиційна зимова чи весняна негоди обмежували справне пересування транспорту. До прикладу, 13 лютого Самбірський комісар будівництва рекомендував Рудківському повітовому комісаріату прибрати сніг із доріг, щоб ними могли проїжджати «самоходи». Для цього урядовець пропонував залучити спеціальних «до-рожників» і підпорядкувати їм певну кількість робітників із відповідних локацій³⁰.

По-друге, шкоди транспортним системам завдали зловживання місцевих селян. Частина з них наводив згаданий будівничий комісар із Самбора в листі до Рудківського комісаріату від 6 березня 1919 р. Так, жителі с. Долобова, за спостереженнями урядника, використовують небезпечний і непризначений для перевезень людей міст на Дністрі, попри те, що поблизу був справний; селяни з Колбаєвич та Конюшок Острівських зрубали або пошкодили поруччя при дорогах, що використовувалися для безпеки пересування; населення ще трьох інших сіл несанкціоновано викосило державні луги, лоза з яких служила матеріалом для регулювання руслу Дністра³¹.

По-третє, на місцях подекуди не вистачало відповідного матеріалу для належного ремонту шляхів. Зокрема, 6 травня 1919 р. комісар с. Ятвяги повідомляв повітову владу, що вже використав шість куп хворосту з найближчого лісу, проте для наведення сполучення потрібно більше. Як наслідок, констатує службовець, місцеві дороги й мости занепали так, що ними неможливо проїхати³².

Однією з особливостей поїздок у ЗУНР були обмеження у вільному пересуванні та намагання центральної адміністрації контролювати як мандрівки, так і самих подорожніх. Причин для цього було кілька. Під час засідання Ради державних секретарів 25 лютого 1919 р. Сидір Голубович та Іван Макух повідомляли Симону Петлюрі, що нещодавно у Станіславові з'явилося багато осіб із Наддніпрянщини, частина з яких приїжджає без належної легітимації та поширює більшовицьку пропаганду, чим провокує неспокій у суспільстві³³. Аналогічно на велику кількість «закордонців» у столиці ЗУНР скаржився у щоденнику М. Кордуба, повідомляючи, що вони, «сиплячи грішми без розбору», спричиняють інфляцію³⁴.

²⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 67.

²⁹ Там само. Спр. 12. Арк. 21.

³⁰ Там само. Арк. 20.

³¹ Там само. Арк. 30.

³² Там само. Арк. 63.

³³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. С. 74.

³⁴ Кордуба М. Щоденник 1918–1925... С. 202.

Суголосно та більш деталізовано таку ситуацію описує обіжник Державного секретаріату військових справ, виданий 16 лютого 1919 р. Міністерство інформує Державний секретаріат внутрішніх справ, що в Тернопільському окрузі перебуває значна кількість осіб з УНР, які подекуди прибули сюди без дозволів від влади, а випадки безкарності їхніх злочинів, незаконного присвоєння офіцерського звання та прокомуністичної агітації деморалізують місцеве населення. Як наслідок, Державний секретаріат військових справ наказав посилити контроль на кордоні, всім прибулим мати при собі легітимації, а окружним військовим командам пограничних територій (куди входив і Рудківський повіт) прозвітувати до 28 лютого про стан справ на відповідному відтинку кордону³⁵.

Окрім посилення безпекових заходів, пов'язаних із зовнішнім сполученням, уряд також обмежив пересування і всередині ЗУНР. Надіслана 4 березня телеграма державного секретаря І. Макуха до повітового комісаріату Рудок та подальші інструкції місцевої влади детально ілюструють порядок таких подорожей. Так, у межах повіту пересуватися можна лише з посвідкою свого громадського уряду, де мають бути вказані прізвище, ім'я, по батькові й особисті дані мандрівника. У прифронтовій території їй потрібно додатково візувати у військової влади. Натомість поза межі повіту подорожувати дозволено з посвідкою повітового комісаріату. Над «чужинцями», тобто особами, що не проживають у цій місцевості, наказано встановити контроль і зобов'язати їх реєструватися у громадському уряді³⁶.

Водночас уведення суворого контролю спричинило низку зловживань із боку урядовців. Соломон Гольдман, колишній член Української Центральної Ради, писав: «Ані проїхати за пару кілометрів куди-небудь, ані перевезти щось без перепустки не можна. А без хабару перепустки не одержує ніхто, а особливо Жиди. А що тут робиться з закордонними пашпортами, то це щось вже жахливе: найдрібніша урядовка, що має занести нас в реєстр, вимагає 200–300 корон, і платять. Плачуть, а дають. А чим вище ранг урядовий, тим дорожче. Без пашпорту не попадеш за кордон, не будеш мати чим торгувати, а значить: заробляти. В країні ніяких товарів нема, виробництво стоїть, лише привозним і гандлюють»³⁷.

Не менш важливим для забезпечення ефективного функціонування держави, оперативного передавання наказів і комунікації між населенням було телеграфне й телефонне сполучення. Центральним органом, що завідував цими мережами, був Державний секретаріат пошти і телеграфу, а з січня 1919 р. – відповідна дирекція у структурі Державного секретаріату комунікацій. Поряд із проведенням українізації (запровадженням української мови, нових печаток, емблем та гербів і призначенням на керівні посади українців) у роботі телеграфного й телефонного сполучення відчувався кадровий, фінансовий та матеріальний голод³⁸. Втім, як свідчать збережені документи листування між центральними урядовими установами й рудківською

³⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 132.

³⁶ Там само. Арк. 85–87.

³⁷ Павлишин О. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 120.

³⁸ Вітенко М. Державний секретаріат пошти і телеграфу. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт; Львів, 2018. Т. 1: А–Ж. С. 511–512; Чубатий М. Державний лад на Західній Области... С. 41.

адміністрацією, саме телеграфні повідомлення були основним засобом комунікації, що водночас може свідчити про їхній справний стан.

Однак на місцях Державний секретаріат зіткнувся із проблемою збереження цілісності телеграфних і телефонних мереж. Так, 27 січня 1919 р. Державний секретаріат внутрішніх справ видав розпорядження повітовим комісарам (що надійшло в Рудки 7 лютого), у якому констатував випадки нищення такого сполучення місцевим населенням. Уряд зобов'язав місцеві громади охороняти мережі, а станиці жандармерії – стежити за виконанням наказу й карати порушників аж до притягнення до кримінальної відповідальності³⁹. Про те, що місія збереження телеграфних і телефонних проводів була покладена на місцеве населення, свідчить й обіжник рудківської повітової адміністрації до сільських комісарів від 23 лютого 1919 р. Повідомляючи про ліквідацію міліції, Олександр Марітчак принагідно інформує громади, що вони повинні дбати про телеграфні лінії «як про власне добро» та в разі ушкодження самим виділяти кошти на ремонт. Додатково повітовий комісар нагадує, що вони зобов'язані, згідно з урядовим розпорядком від 10 лютого, вибрати відповідного громадського сторожа⁴⁰. Те, що комісар повторно (як видно з тексту розпорядження) дає такий наказ поселянам, може свідчити, що покладення охорони телеграфного сполучення на громади навряд чи було ефективним.

Державний апарат ЗУНР дбав і про відновлення телеграфних та телефонних мереж. 14 лютого державний секретар І. Макух повідомив повітовий комісаріат Рудок, що дирекція залізниць спорядила спеціальні колони для наведення телеграфних ліній. На місцеву адміністрацію (повітових і громадських урядовців) міністр покладав обов'язок забезпечити їм підводи, які згодом оплатить Державний секретаріат пошти та телеграфу⁴¹. Відомо, що всього на території ЗУНР протягом січня–лютого 1919 р. було встановлено 2 000 телеграфних стовпів⁴².

Іншим засобом комунікації залишалось поштове сполучення. Втім, через утворення нової держави й формування українських органів влади поштовий рух наприкінці 1918 р. та на початку 1919 р. був доволі незначним. Долаючи труднощі, центральний провід ЗУНР призначив керівників вищих т. зв. ереріальних поштових урядів і зорганізував при більшості значних відділів курси для нижчої ланки службовців, що поєднувалися із практикою. Як наслідок, у січні 1919 р. пошта функціювала у звичному режимі, а всі центральні станції були відкриті⁴³. Така ситуація спостерігалася і в Рудківському повіті. Як свідчить листування між повітовим комісаріатом та поштовим урядом у Конюшках Сім'янівських, не всі відділки запрацювали відразу: якщо найнижча ланка – станція у с. Купновичі Старі – функціювала щонайменше із грудня 1918 р., то поштовий уряд у Конюшках Сім'янівських, якому підпорядковувалася зазначена установа, був утворений щойно 25 лютого 1919 р.⁴⁴ Також перші відомості про функціонування пошти в Комарні датовані кінцем грудня 1918 р.⁴⁵. Кадрове

³⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32–33.

⁴⁰ Там само. Арк. 56.

⁴¹ Там само. Арк. 48–49.

⁴² Вітенко М. Державний секретаріат пошти і телеграфу... С. 512.

⁴³ Чубатий М. Державний лад на Західній Области... С. 41.

⁴⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 51.

⁴⁵ Там само. Спр. 41. Арк. 4.

ж питання місцева влада вирішувала, залучаючи до служби колишніх австрійських урядовців, – після встановлення української влади в Рудках начальником пошти залишився П. Яновський⁴⁶, а в сусідньому Самбірському повіті керівництво комунікаціями перебрав поштовий урядник Я. Хоміцький (ім'я не встановлено)⁴⁷.

Попри відсутність значної кількості документів, які б цілісно відображали картину функціонування пошти в Рудківському повіті, все ж окремі джерела дають змогу підняти низку питань. З утворенням ЗУНР поштова служба зазнала українізації: розпочато випуск власних марок⁴⁸ чи стемпелювання старих австрійських новим гербом, із 19 грудня 1918 р. запроваджено україномовні написи, нові емблеми й печатки⁴⁹ тощо. Водночас повну реалізацію реформи на місцях можна поставити під сумнів, адже ще 12 квітня 1919 р. поштовий уряд у Конюшках Сім'янівських використовував стару печатку із зображенням імперського двоголового орла⁵⁰.

Окремі повітові джерела також дають змогу підняти питання про належне фінансування поштових інституцій. Зокрема, відомо, що окружний комісаріат у Комарні 6 січня 1919 р. виплатив «почти місячний зачет» – 1 437 крон, що приблизно співмірно зі сумами, які комісаріат щомісяця виділяв для одного постерунку (відділу) жандармерії⁵¹. Водночас можна припустити, що заробіток рядового службовця не був надто високим. До прикладу, Грицько Жук, поштовий урядник станції у Купновичах Старих, отримав від повітового комісаріату Рудок плату по 68 крон за грудень 1918 р. і січень 1919 р. відповідно⁵². Для порівняння: добові члена УНРади становили 50 крон, службовці центральних урядів отримували від 500 до 2 000 крон за місяць, а залізничний робітник – 400 крон, що, на думку державного секретаря І. Мирона, було надто мало⁵³.

Оскільки в перші місяці після встановлення української влади пошта не функціувала належно, уряд 10 січня 1919 р. вирішив запровадити спеціальну кур'єрську службу для комунікації з регіонами. У відповідному міністерському розпорядженні, що надійшло в Рудки на початку березня, повідомлялося про необхідність разом із найближчими повітами обрати кур'єра, організувати його регулярні поїзди та видати відповідні легітимації. 17 березня Рудківський комісаріат прозвітував, що їхню та урядову пошту зі Самбора, Стрия та Турки доставлятиме у Станіславів Микола Рибус зі Самбора⁵⁴.

Отже, період ЗУНР став серйозним випробуванням для комунікаційних можливостей влади та населення, які страждали від матеріально-технічного й кадрового голоду, ускладнень у налагодженні державної організації, зловживання урядовців і місцевих жителів. Ці проблеми, поряд із аграрною, продовольчою, фінансовою та гуманітарною кризами, дають підстави схарактеризувати історію ЗУНР не лише

⁴⁶ Установлення влади У. Н. Р. в краю. *Діло*. 1918. 14 листопада. С. 2.

⁴⁷ Чайковський А. Чорні рядки... С. 222.

⁴⁸ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 98.

⁴⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. ... С. 134.

⁵⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 51.

⁵¹ Там само. Спр. 41. Арк. 6.

⁵² Там само. Спр. 12. Арк. 51.

⁵³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2. С. 53, 63, 68, 214.

⁵⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 80, 113.

як приклад зразкового державотворення та мілітарної слави, а й побачити складне, сповнене труднощів, соціальне життя її мешканців.

REFERENCES

- Chaikovskiy, A. (2002). Chorni riadky. In *Spohady. Lysty. Doslidzhennia: in 3 vol. Vol. 1*. Lviv (in Ukrainian).
- Chubatyi, M. (1987). Derzhavnyi lad na Zakhidnii Oblasty Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki. *Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka. T. 205: Uposhukakh istorychnoi pravdy. Zbirnyk na poshanu Mykoly Chubatoho 1889–1975*. New York, Paris; Sidney; Toronto, 1–50 (in Ukrainian).
- Fan, R. (2019). *Istoriia Yevreiskoi natsionalnoi avtonomii v period Zakhidno-Ukrainiskoi Respubliki*. Lviv (in Ukrainian).
- Karpenko, O. (Ed.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. In 5 vol. Vol 2. Derzhavotvorchi ta administratyvno – orhanizatsiini protsesy*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Karpenko, O. (Ed.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: Istoriia*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Karpynets, I. (1932–1935). *Istoriia 8 halytskoi bryhady (davnishoi «Hrupy Rudky» abo «Hrupy Hofmana»)*. Litopys Chervonoi Kalyny (in Ukrainian).
- Korduba, M. (2021). *Shchodennyk 1918–1925*. Lviv (in Ukrainian).
- Lysi, Yu., Ilkiv-Svydnytskyi, M. (Ed.) (2018). *Zakhidnoukrainska Narodna Respublika v dokumentakh i materialakh Naukovoї biblioteky Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka: albom-kataloh [Catalogue]*. Lviv (in Ukrainian).
- Lytvyn, M., Naumenko, K. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv (in Ukrainian).
- Makarchuk, S. (1997). *Ukrainska respublika halychan. Narysy pro ZUNR*. Lviv (in Ukrainian).
- Makukh, I. (1958). *Na narodnii sluzhbi [For public services]*. Detroit (in Ukrainian).
- Monolatii, I. (2018). *Misto dvokh republik i dyktatury. Kolomyiski stseny Ukrainiskoi revoliutsii*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Monolatii, I. (Comp.). (2008). *Stanislaviv u chasy Zakhidno-Ukarinskoi Narodnoi Respubliki. Dokumentalni svidchennia, spohady, oholoshennia, nakazy revoliutsiinoi doby*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, O. (1999). Orhanizatsiia tsyvilnoi vlady ZUNR u povitakh Halychyny (lystopad-hruden 1918 roku). *Ukraina moderna*, 2–3, 132–193 (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, O. (2005). Polske naseleння Skhidnoi Halychyny pid vladoiu Zakhidno-Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 39–40, 203–252 (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, O. (2009). Suspilno-politychna kryza v ZUNR u pershii polovyni 1919 roku. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 119–130 (in Ukrainian).
- Puhach, D. (2018). Derzhavnyi sekretariat shliakhiv. In *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia. Vol. 1 (A–Zh)*. Ivano-Frankivsk, 518–519 (in Ukrainian).
- Ustanovlennia vlady U.N.R. v kraiu. (1918, Lystopad 14). *Dilo*, 261, 2 (in Ukrainian).

Vitenko, M. (2014). Povsiakdenne zhyttia Stanyslavova v period isnuvannia ZUNR. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii*, 25, 29–36 (in Ukrainian).

Vitenko, M. (2018). Derzhavnyi sekretariat poshty i telehrafu. In *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia*. Vol. 1 (A–Zh). Ivano-Frankivsk, 511–512 (in Ukrainian).

Dmytro PUHACH

postgraduate student

at the M. Hrushevsky Department of Modern History of Ukraine

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>

e-mail: dmpgch@gmail.com

THE STATE OF COMMUNICATIONS IN THE RUDKIV DISTRICT OF WUPR (NOVEMBER 1918 – MAY 1919)

The article analyzes the state of communications in the Rudkiv District of the West Ukrainian People's Republic during November 1918 – May 1919. It highlights the importance of the means of communication for the functioning of the state and society; pays attention to crisis phenomena; and investigates the reasons for their occurrence. It is revealed that, for a number of reasons, it was not possible to establish an effective railway connection in the county immediately.

On the one hand, the article notices such problems of a state scale as personnel, fuel and material hunger, abuse of power by civil servants, and disorganization of the movement. On the other hand, it is indicated that the functioning of the local railway had its own peculiarities: as a result of the loss of Lviv, the duration and length of travel significantly increased; there was no record of theft of railway property in the district; but there were cases of sabotage among railway workers. The measures taken by the government to resolve the crisis are revealed.

It is demonstrated that other means of transportation, primarily ordinary roads, despite the repair work of the military authorities and the civilians, were in an unsatisfactory condition due to natural disasters, negligence, or negligence of local residents. The example of the functioning of local post, telegraph and telephone networks shows the reflection of such national trends as the protection and restoration of telegraph lines, the slow creation of post offices and governments, and difficulties with the Ukrainization of state emblems on a regional scale.

Keywords: Western Ukrainian People's Republic, Rudkiv District, means of communication, railway, postal service, telegraph and telephone networks.

УДК 343.819.5(436)"1914/1917":[323.1(477.83/.86):316.658]"1919/1939"
<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-42-68>

Ірина ОРЛЕВИЧ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

завідувач відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

науковий співробітник

Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7530-9833>

e-mail: i.orlevych@gmail.com

ТАЛЕРГОФСЬКА ТРАГЕДІЯ: ІНТЕРПРЕПАЦІЯ ТА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ РУСОФІЛАМИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Простежено конструювання русофілами культу Талергофу в міжвоєнний період для відновлення та зміцнення своєї політичної сили. Зазначено, що не випадково за-снування в 1923 р. Талергофського комітету, який мав завдання збирати відповідні документальні матеріали, і «Русскої народної організації» збіглося в часі. Показано, що Талергофську трагедію русофільські діячі трактували винятково як «свою», хоча тоді австрійська влада заарештувала й відправила в табори (Талергоф, Терезин тощо) значну кількість не тільки русофілів, а й українців (і не лише українців) Галичини інших політичних уподобань.

Висвітлено намагання русофілів створити образ «русского» народу як «мученика» за «русску» ідею та сформувати образи ворогів, винуватців трагедії – австрійського уряду й українофілів, ігноруючи той факт, що саме діяльність представників русофільської течії напередодні Першої світової війни стала причиною ув'язнення їхніх однопартійців і прихильників.

Проілюстровано, як русофіли, інтелектуальна активність яких зазвичай охоплювала різні сфери, використовували власні переживання та спогади про війну у своїх творах і як політично-ідеологічна заангажованість цих авторів не давала їм змоги повністю зосередитися на науково-літературних студіях.

Встановлено, що завдяки зусиллям Талергофського комітету вдалося акумулювати документальні свідчення очевидців та учасників цієї події (особисті джерела: спогади, щоденники, малюнки, артефакти, урядові розпорядження тощо). Уперше здійснено аналіз, зібраних комітетом, «Опросних листів», що дає змогу з'ясувати підстави арештів, національну ідентифікацію, умови табірної життя інтернованих. Виснувано, що селянство так і не оволоділо «русскою» мовою, на що сподівалися лідери русофілів, а також те, що в'язнями таборів були не тільки галичани-українці русофільської орієнтації. Доведено, що, попри вказану заангажованість, зібрані документи, художні й публіцистичні твори, музейні експонати є важливим джерелом для прочитання цієї сторінки української історії.

Ключові слова: русофілство, Талергоф, Перша світова війна, Русска народна організація, Талергофський комітет.

Перша світова війна змінила долю багатьох народів Європи, спричинивши небувале напруження людських ресурсів країн, що воювали, і торкнувшись практично всіх жителів континенту. Одні з них були учасниками фронтових подій, інші зазнали окупації або набули досвіду життя за лінією фронту. Небачені доти в історії збройних протистоянь незчисленні людські втрати та страждання стали найтрагічнішим наслідком цієї війни. Водночас для багатьох народів це був період національного піднесення, що закінчився утворенням нових держав.

Події Першої світової війни стали предметом інтелектуальних дискурсів у повоєнний період у багатьох країнах серед дослідників різних галузей: істориків, політологів, літераторів, мовознавців, митців тощо. Знання і пам'ять про ці події народи чи політичні сили використовували для творення тогочасної політики пам'яті. Для галицьких українців, що перебували у складі Австрії (з 1772 р., а з 1867 р. – Австро-Угорщини), однією з найтрагічніших подій у роки війни стало інтернування в табори. Найбільше арештованих відправили в Талергоф – табір для полонених, який австро-угорська влада створила на початку війни і який розташовувався недалеко від австрійського міста Грац. Головно репресій зазнали представники русофілського руху та їхні прихильники. Хоч серед інтернованих були й українофіли та представники інших народностей, пам'ять про це слугувала для відновлення і зміцнення їхньої партії в міжвоєнний період.

Русофіли напередодні війни. Русофілство належало до впливових суспільно-політичних течій галицьких українців у XIX ст. Вони відстоювали ідею єдності «русского народу», до складу якого, за їхнім переконанням, входили три народності: малороси (українців), великороси (росіян) і білоруси. Галичан українського походження («галицко-русских») вважали частиною малоросів. Визнаючи етнічні відмінності українців від росіян та білорусів, усе ж заперечували їхнє право на самостійне політичне існування¹. Поява на політичній арені представників українофілської течії, які на відміну від русофілів обрали модерний шлях націотворення, визнавши права українського (малоруського) народу на самостійне існування², вела до втрати популярності русофілів у політичному житті галицьких українців.

Прагнення до культурної єдності з Росією та надії на захист російського уряду в русофілів завжди поєднувалися з деклараціями політичної лояльності до Габсбурзької монархії. Однак після розколу в 1908–1909 рр. у їхніх лавах виділилося радикальне крило, яке критикувало прогабсбурзький лоялізм своїх партійних опонентів і виступало за радикальніші методи у відстоюванні своїх партійних інтересів³. Окрім того, вони активно пропагували православ'я, чим спричиняли невдоволення влади.

¹ Орлевич І. Русофілська течія. Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть) / наук. ред. І. Орлевич. Львів, 2021. С. 106–111.

² Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Львів, 2001. С. 48.

³ Орлевич І. «Отцы и дѣти»: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофілській течії на початку XX століття). *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. І. Орлевич. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

Відомо про кілька спроб групового переходу на православ'я серед греко-католицького населення Галичини в 1911–1914 рр., організацію мітингів у Почаєві 1911 р. і Холмі 1912 р., метою яких було навернення на православ'я австрійських русинів⁴.

Австрійська влада толерувала русофілів, інколи використовуючи їх для послаблення українського національного руху. Однак зі зростанням напруги у відносинах між Росією та Австро-Угорщиною напередодні Першої світової війни вона почала вбачати в русофільстві загрозу і ставлення до нього з боку Австрійської держави погіршилося. А в 1912–1914 рр. влада перейшла до відверто жорсткої політики, до чого долучилися й українофіли. На початку травня 1914 р. комітет Української народно-демократичної партії (УНДП) ухвалив постанову про протистояння русофілам і почав антирусофільську пропагандивну кампанію⁵.

Поразка австро-угорських військ напередодні Першої світової війни стала фатальною для українського населення, особливо для прихильників досліджуваної течії. «Українська зрада» була вигідна військовій владі, оскільки виправдовувала поразку⁶ на фронті. Австро-угорська влада провела масові арешти русофільських діячів, що охопили і частину українофільських священників та селян, які не брали участі в русофільському русі. Репресії поширилися частково і на інші народності – євреїв та поляків. Австро-угорські війська проводили стихійні розправи над арештованими, чинячи самосуд та видаючи накази страчувати тих, кого лише підозрювали в русофільських симпатіях. Приводом до арештів ставали доноси місцевих урядовців⁷, яких могли репрезентувати і поляки, і українофіли. Планована на початках акція влади проти русофілів «за зраду державних інтересів», напередодні війни переросла в каральну акцію проти всього українського населення Східної Галичини. В'язнями таборів Талергоф, Терезин, Гмінд та інших ставали люди, які не належали до жодної з політичних партій. Арешти проводили без належно обґрунтованих обвинувачень, а в окремих випадках це ставало зведенням особистих рахунків⁸ на місцях: між окремими особами, що ворогували, між галичанами та представниками влади тощо⁹, між симпатиками різних партій.

Міжпартійне протистояння загострювали різні зовнішньополітичні орієнтації: русофілів – на Росію, а українофілів – на Австро-Угорщину та Німеччину, за підтримки яких у роки війни вони сподівалися вибороти незалежність України. Міжпартійна боротьба, що тривала впродовж другої половини XIX ст. між обома політичними силами, у роки війни перетворилася на трагедію всіх галицьких українців, призвівши до взаємної помсти та донесень перед владою, а врешті – до людських втрат. Відповідно русофільські діячі, які залишилися під час російської окупації 1914–1915 рр.,

⁴ Himka J.-P. The Propagation of Orthodoxy in Galicia on the Eve of World War I. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 483.

⁵ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa, 2007. S. 217–218.

⁶ Гайсенюк В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни. Чернівці, 2015. URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu/chnu_news/March/Diser_Gaiseniuk.pdf.

⁷ Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie...* S. 218.

⁸ Баринов И. Образ Талергофа в антиукраинской и антизападной мифологии современной России. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. Русское издание. 2015. № 2. URL: <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss24.htm>

⁹ Маковський В. Талергоф: (спогади і документи). Львів, 1934. С. 189.

брали участь у репресіях проти українських громадських інституцій, а окремі з них обіймали посади в російському адміністративному апараті¹⁰.

Перші інтерновані прибули в Талергоф 4 серпня 1914 р. Друга хвиля арештів прокотилася Галичиною влітку 1915 р. після відступу російських військ і нового приходу австрійців. У 1916 р. до Талергофу знову відправили близько 2 000 осіб. У березні 1917 р. рескриптом цісаря Кароля I (Karl I) табори було ліквідовано, а ув'язнених звільнено. У Талергофі на цей момент перебувало 3 000 інтернованих¹¹. Хоча завжди в таборі було від 6 000 осіб, а загалом за час війни його пройшло до 8 000¹², зазначає польський дослідник Тадеуш Ольшанський (Tadeusz Olszański). Майже таку ж цифру – близько 7 000–8 000 – подають і русофільські джерела¹³.

Репресії австро-угорської влади врешті спричинили обурення і серед українофілів. Як писав один з активних представників цього табору, історик Микола Андрусак (1902–1985): «... наївна віра і надмірна лояльність галицьких українців супроти Австрії минула, коли почалися масові арешти українців – і москвофілів, і представників українського національного крила»¹⁴. 18 серпня 1914 р. Українська парламентарна репрезентація вимагала від уряду слідства у справі вбитих австрійськими військами українських громадян, а також звільнення ув'язнених у Талергофі. Коли ж засудили до смерті провідних русофільських діячів: Дмитра Маркова, Володимира Куриловича, Кирила Черлюнчакевича, до влади було подано прохання про їхнє помилування¹⁵. Незважаючи на це, русофіли головню звинувачували в цій трагедії українофілів¹⁶, вважаючи їхні дії щодо захисту переслідуваних малоефективними. Микола Андрусак розкритикував систему донесень на русофілів, що панувала в цей час серед українофілів, вважаючи їх наслідком «довговічного браку власного державного життя»¹⁷; надмірний австрійський лоялізм окремих українофілів, який давав більше відчуття австрійського патріота, ніж українського; безпринципну позицію української преси, яка некритично поставилася до даних про арешти та конвої «зрадників» і не подала землякам відповідної інформації, щоб застерегти від подібних речей¹⁸.

Мета статті – дослідити діяльність русофілів міжвоєнного періоду, спрямовану на відновлення і зміцнення своєї політичної сили через формування культури Талергофу, перетворення Талергофської трагедії на символ відродженого русофільства міжвоєнного

¹⁰ Серета О. Москвофільство. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол. В. Смолій (голова) та ін. Київ, 2010. Т. 7: Мл–О. С. 83. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21D>

¹¹ Там само.

¹² Андрусак М. Галицьке москвофільство і Талергоф. *Діло*. 1933. 4 серпня.

¹³ Талергофській альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпаторусским народом во время всемирной войны 1914–1917 гг. Львов, 1930. Вып. 3. С. 6. URL: <http://www.zaistinu.ru/ukraine/church/almanah3-x.shtml>

¹⁴ Андрусак М. Галицьке москвофільство...

¹⁵ Там само.

¹⁶ Талергофській отдель Ставропигійського відділа во Львові. *Рускій голос*. 1936. 7 іюня.

¹⁷ Андрусак М. Галицьке москвофільство... 3 серпня.

¹⁸ Там само.

періоду, проаналізувати коммеморативні заходи, показати різноманітну діяльність у галузі історії, публіцистики, художньої літератури, музейництва, мистецтва тощо.

Питання формування інтелектуальної думки представниками досліджуваної суспільно-політичної течії, творення історії-мартирології та культу Талергофу не було об'єктом дослідження в українській та зарубіжній історіографії. Частково цю тематику розкрив І. Барінов¹⁹. Для написання цієї статті використано матеріали, які зібрав й опублікував головно Талергофський комітет. Чимало неопублікованих документів комітету зберігаються в Центральному державному історичному архіві м. Львова, артефакти – у фондах Львівського історичного музею та Музею історії релігії. У роботі використано праці русофілів міжвоєнного періоду з царини історії, літератури, публіцистики тощо та періодику представників русофільства й українофілів («Временник Ставропигійського інститута», «Голос народа», «Русский голос», «Русское слово», «Діло» й ін.).

Уперше проаналізовано «Опрсні листи», які зібрав Талергофський комітет, що дають можливість встановити соціальний статус ув'язнених, причини арешту, національну ідентифікацію тощо. Картотека ув'язнених налічує близько 2 000 карток. Також розглянуто талергофський щоденник Дмитра Квасника з родинного архіву.

Відновлене русофільство. Намагаючись інкорпоруватися до нової політичної системи з метою забезпечення діяльності своєї політичної сили, русофіли заручилися підтримкою польської влади²⁰. Причинами певної популярності їхніх ідей у галицькому суспільстві міжвоєнного періоду були: належність до цієї політичної течії значної кількості греко-католицьких священників, що в деяких селах залишалися єдиними представниками інтелектуальних кіл та організаторами громадського життя²¹, консервативність руського селянина²², використання русофілами болючої сторінки галицько-української історії часів Першої світової війни – Талергофської трагедії. Адже «на народні маси має вплив та політична сила, яка висловить співчуття їхнім минулим або сучасним політичним болям». Окрім того, привласнюючи цю трагедію, русофіли зуміли переманити й окремих симпатиків українофільського табору²³.

Ця політична сила відновила свою діяльність 1 листопада 1923 р., оголосивши про створення Русської народної організації (РНО) (1928 р. назву змінено на «Русская селянская організація»). Ідеологічна основа новоутвореної партії залишалася незмінною. Русофіли декларували вірність ідеї «русского» народу в межах Польської Республіки й осіб, які визнають його національну та культурну єдність. Головою РНО з'їзд обрав Володимира Труша, викладача гімназії зі Станиславова, заступником – Миколу Бачинського, чиновника фінансової дирекції зі Львова. До складу партії у досліджуваний період входили: Микола Третяк, Семен Бендасюк, Василь Ваврик, Антоній. Гулла й ін. Очільник партії цього ж року заснував Талергофський комітет, до якого ввійшли: Іван Гриневецький, Володимир Курилович, Маркіян Глушкевич, Кузьма

¹⁹ Барінов І. Образ Талергофа в антиукраїнської та антизахідної міфології...

²⁰ Український нарід мусить перемогти. *Діло*. 1935. 14 лютого.

²¹ Федевич К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939. Київ, 2009. С. 310.

²² Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 42.

²³ Андрусак М. Галицьке москвофільство... 3 серпня.

Пелехатий, М. Генсьорський (ім'я не встановлено), Кирило Вальницький²⁴. Його завданням було PerezaxoponeHHя на Батьківщині останків талергофців, похованих в Австрії²⁵, збір інформації про цю подію і видання Талергофських альманахів. Окрім того, він мав чітко визначену ідеологічну функцію: перетворення Талергофського питання на культ і символ відновленого русофільства. Перше завдання реалізувати не вдалося через брак коштів, а друге – стимулювало до інтелектуальної діяльності. Зібрані документи про цю подію мали стати доказом злочинів, а її винуватці, за задумом русофілів, повинні були постати перед трибуналами Великих держав і Ліги Націй. Талергофські комітети організовували в містах, містечках, селах тощо.

Науково-літературна діяльність. Серед відомих імен, які творили дискурс Талергофської трагедії, були: Семен Бендасюк (1877–1965), який закінчив Львівський університет; Юліан Яворський (1873–1937) – вивчав філологію у Львівському, Чернівцькому й Віденському університетах; Тит Мишковський (1861–1939) – богослов'я у Віденському університеті; Адріан Копистянський (1883(1871)–1938) – випускник Львівського університету; Дмитро Марков (1864–1938) – який навчався на теологічному факультеті Львівського, згодом – на юридичному факультеті Інсбрукського університету. Лідером інтелектуального руху русофілів у міжвоєнний період став Василь Ваврик (1889–1970) – філолог, випускник Празького університету²⁶, історик, письменник, журналіст, публіцист, учасник майже всіх русофільських товариств і РНО. Русофіли пов'язували з ним пошвавлення своєї наукової та літературної діяльності. На їхню думку, ідеї В. Ваврика стали об'єднувальними для русофільства в міжвоєнний період²⁷. Окрім того, вони були учасниками Першої світової війни: брали участь у Карпатсько-російському добровольчому війську, яке воювало на боці армії Денікіна. Деякі з них стали в'язнями таборів (В. Ваврик перебував у Терезині), інші – арештантами австрійської влади. Пізніше вони використовували переживання та спогади про війну у своїх творах. Їхня інтелектуальна діяльність зазвичай поєднувала різні сфери: історію, публіцистику, літературу, мистецтво тощо. Однак політично-ідеологічна заангажованість русофілів (майже всі одночасно займалися і політикою) не давала їм змоги повністю зосередитися на науково-літературних студіях. І художні, і публіцистичні твори головно писали в роковини Талергофської трагедії (1928 р. і 1934 р.).

Документи. Як уже зазначено, майже вся інтелектуальна діяльність русофілів міжвоєнного періоду зосереджувалася навколо діяльності Талергофського комітету. Він видав чотири альманахи (1924, 1925, 1930, 1932), де опубліковано спогади, щоденники, мемуари безпосередніх учасників цих подій²⁸. Над їхніми випусками працювали: Юліан Яворський, Дмитро Ключник, Василь Ваврик, Семен Бандасюк. Основним завданням видавців було зберегти пам'ять про цю подію для наступних

²⁴ Орлевич І. Русофільська течія на початку 20-х років ХХ ст. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 200–208.

²⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 147 (Центральний Талергофський комітет). Оп. 1. Спр. 16.

²⁶ Особова справа Ваврика В. Р. *Архів канцелярії Львівського історичного музею*.

²⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 27.

²⁸ Ваврик В. Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу. Львов, 1934; Ваврик В. Маша. Картина австро-мадярського террора в 1914 г. Львов, 1933.

поколінь: «... поміщається в них не історія Талергофа, а тільки сырые матеріали для будущей історії его»²⁹. Серед неопублікованих матеріалів, які зберігаються в архіві, є і урядові розпорядження, і особисті матеріали, що переважно належать лідерам русофільського руху (священникам, політичним діячам, учителям, землевласникам). Більшість спогадів талергофців датується 1923 р. (рідше – 1914–1917)³⁰, тобто часом початку діяльності Талергофського комітету. Більшість із них комітет поінформував про те, що спогади опублікують, що зробило ці джерела тенденційними, оскільки автори знали завдання, яке ставив русофільський рух у міжвоєнний період, – перетворення «Талергофської трагедії» на символ русофільського руху. Так, на початку одного зі спогадів зазначено, що їхній автор переказує кошти для альманаху, а далі вже йшов сам текст, що доводить поінформованість автора про те, що його текст буде опубліковано³¹. Різновидом особистих джерел є щоденники, нотатники, записники, які вели ув'язнені в таборах. У них зазвичай містилися малюнки та різні записи (вірші, коментарі про певні події і з особистого життя у таборі, і з історії).

Один із них – нотатник Матвія Квасника³², учителя школи в Раківці (Львівського повіту). Він перебував у Талергофі з 1914 р. по 1917 р. У ньому зібрані прізвища й автографи в'язнів, серед них є і відомого русофільського діяча В. Ваврика. Записи мали такий зміст: «Дорогому товаришу-другу Матвію Федоровичу на добру згадку пережитої долі в Талергофі», «В пам'ять ув'язнення під час світової війни в 1914, 1915, 1916 і 1917 і понесення страждань разом за повних два роки...». Інші дають уявлення про вдачу М. Квасника та заняття інтелігенції в таборі. Анна Сушкевич написала: «В пам'ять дрозжайшему вчителю і розказчику веселих анекдотів в скучні талергофські вечори». У нотатнику ув'язнений записував вірші російських поетів Александра Пушкіна (Алекса́ндр Пу́шкин), Міхаїла Лермонтова (Михаил Лермонтов), українських – Івана Франка й ін. Після повернення на Батьківщину М. Квасник продовжував тут записи і вони датуються 30-ми роками ХХ ст.

Одні з основних питань, які намагалися з'ясувати русофіли-інтелектуали міжвоєнного періоду, досліджуючи Талергофське питання, – причини арештів і партійна належність арештованих. Вони писали, що арештовували лише членів їхньої партії та їхніх симпатиків, відкидаючи будь-які спроби українофілів, як уже мовилося, довести, що арештам підлягали всі галицькі українці, незважаючи на партійну належність. Причинами арештів називали: членство в читальні русофільського Товариства ім. М. Качковського, наявність книги російською мовою і русофільських видань: «Безъ всякаго суда и слѣдствія... По первому нелепому доносу, по прихоти, корысти и враждѣ. На людяхъ и дома, въ работѣ, въ гостяхъ и во снѣ. Хватали всѣхъ сплосъ, безъ разбора, Кто лишь признавалъ себя русскимъ и русское имя носиль. У кого была найдена русская газета или книга, икона или открытка изъ Россіи. А то просто кто лишь былъ вымѣченъ какъ “руссофиль”»³³. Про це говорили й українофіли, які

²⁹ Талергофській альманахъ. Львов, 1924. Вып. 1: Террор в Галичине в первый период войны, 1914–1915 гг. С. 3–4.

³⁰ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 31.

³¹ Там само. Спр. 22. Арк. 5.

³² Нотатник Матвія Квасника. *З родинного архіву Матвія Квасника*.

³³ Талергофській альманахъ... Вып. 1. С. 7.

досліджували причини арештів серед своїх. У свідченнях україно- і русофілів чітко простежується партійні орієнтації. Українофіл Василь Маковський писав, що безпідставні затримання стосувалися лише українофілів, натомість русофілів попередньо повідомляли й арештовували лише тих, хто був у чорному списку³⁴ (його складала австрійська влада).

Неупереджену інформацію про причини арештів дають «Опросні листи», які зібрав Талергофський комітет 1928 р. на I Талергофському з'їзді. Їх роздали учасникам з'їзду, а згодом поширювали серед інших в'язнів. У них містяться особисті дані арештованих, відповідь на запитання про причини арешту, умови транспортування і перебування в таборі тощо³⁵. Комітет також зібрав картотеку ув'язнених (близько 2 000 карток) із такими даними: прізвище, дата арешту, соціальний статус, дата смерті.

Близько 36 % респондентів «Опросних листів» на запитання, на чие донесення був заарештований, відповіли: «не знаю» і «без донесення», яке свідчить, що ймовірним ініціатором арештів був уряд; близько 25 % причиною вважали донесення українофілів; 18 % – місцеву владу й ін.; 10 % – євреїв; 12 % – за членство в читальні Товариства ім. М. Качковського. Аналіз цих джерел дає змогу припустити, що основним винуватцем висилки до таборів українського населення була австро-угорська влада, а жертвами, крім русофілів, ставали люди, непричетні до будь-якої політичної діяльності.

Безпідставність арештів і сваволлю австро-угорської влади демонструє випадок у с. Тучапи Ярославського повіту: о. Романа Кордасевича та його сина Володимира арештували на донесення місцевого господаря, який заявив, що в селі є п'ять русофілів. Офіцер наказав скликати парафіян на дорогу, щоби буцімто повідомити щось важливе, і вибрав довільно п'ять людей, яких і заарештували³⁶.

Зміна політичних режимів перетворювалася на трагедію для народу, незважаючи на політичну орієнтацію. Приклад – арешт писаря Івана Коструба із Золочівського повіту (Львівська обл.). Коли в Галичину прийшли російські війська, то вороги донесли, що він «не хоче Росії». За це його жорстоко побили. Коли повернулася австрійська влада, ті ж недоброзичливці донесли, що І. Коструба показував дорогу «москалям», за це його інтернували в Талергоф³⁷.

Помітно вирізняються «Опросні листи» русофільської інтелігенції, у яких висловлені партійні переконання та вірність ідеї єдності «русского» народу. Понад 90 % написані українською мовою, лише 8 % – російською. Про одного із засуджених зі Сколівського повіту в анкеті вказано: «... останній зараз зрілий українець»³⁸. Це свідчить про те, що селянство (русофільської орієнтації) не оволоділо «русскою» мовою, як це планували та на що сподівалися їхні лідери, а також про те, що серед арештованих були не лише русофіли.

³⁴ Маковський В. Талергоф: (спогади і документи). С. 189, 194.

³⁵ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 1.

³⁶ Там само. Спр. 64. Арк. 1.

³⁷ Галкевич Л. Табор інтернованих у Ентсердорфі. (Причинки до нашої Талергофської трагедії). *Діло*. 1934. 22 березня.

³⁸ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 24.

Незважаючи на тенденційність русофілів у висвітленні цього питання, зібрані матеріали є цінним джерелом для вивчення Талергофської трагедії, русофільського руху та міжпартійних відносин українців Галичини в період Першої світової війни.

Художні твори. Одним із найпоширеніших жанрів русофільської творчості, присвяченої талергофській проблематиці, були художні твори, написані на основі реальних подій. Русофіли класифікували їх як розповідь, повість, вірші й ін. У них описано проблеми транспортування інтернованих до місць ув'язнення, умов перебування в таборах, особисті трагедії людей, що їх довелося переживати в роки воєнного лихоліття.

Інтернованим у табори, крім випробувань тутешнього життя, доводилося долати труднощі на шляху до місця ув'язнення. Часто вони піддавалися і жорстокому поводженню з боку австро-угорської армії³⁹, і натовпу, серед якого могли бути представники різних національностей та різних політичних уподобань.

Особливу увагу русофілів привернула трагічна доля 16-літньої гімназистки Марії Мохнацької. Вона навчалася у пансіонаті в Сяноку. Перебуваючи на канікулах у с. Войтковій Добромільського повіту, де її батько служив парохом, була арештована разом з іншими селянами і переправлена в Перемишль. На шляху до поліцейського відділку «толпа мѣстных мазепинцевъ, поляковъ и евреевъ, поощряемая солдатами мадьярами, съ такимъ остервеѣніемъ накинулась на проходившихъ подъ конвоемъ арестованныхъ русскихъ крестьянъ и интеллигентовъ, въ общемъ числѣ 42 челов., что сорокъ изъ нихъ были тутъ же на улицахъ растерзаны на смерть и только 2 лица остались въ живыхъ»⁴⁰.

Василь Ваврик присвятив цій події оповідання (повість) «Маша» (1933). Описуючи трагедію молодої дівчини, автор піддає сумніву існування справедливості, однак сам же відразу його розвіює: за муки М. Мохнацької та багатьох тисяч таких же мучениць, як вона, настала для Австрії заслужена кара – розпад держави і відсутність інтересу до неї в Галицькій Русі⁴¹. Трагічна смерть Марії Мохнацької описана і в творі Адріана Копистянського⁴².

«Мучеником за Батьківщину» постав у творах русофілів дзвонар Матвій із с. Болотні (Львівської обл.), якого австрійські солдати заарештували як шпигуна і відправили в Талергоф за те, що він дзвонив на Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня 1914 р.). Однієї ночі від побиття солдатами він помер⁴³.

У низці творів автори крізь призму історії окремих сімей і персонажів відтворювали досліджувані події, показуючи їхній вплив на людські долі, складність людських взаємин через різні політичні орієнтації. В оповіданні «Калинин сруб» (1926) В. Ваврик показав розправи угорських жандармів над жителями сіл і безпідставність арештів. У сім'ю Калини прийшло два жандарми та представники місцевої влади: вчитель, попович

³⁹ Талергофській альманахъ... Вып. 1. С. 9.

⁴⁰ Там само. С. 104.

⁴¹ Ваврик В. Маша. С. 8.

⁴² Копистянскій А. Всенародный русскій памятник в м. Перемишлі. Львовъ, 1937. С. 11–12.

⁴³ Билинkevич І. Звонарь Матвій. *Временникъ Ставропигійскаго Института съ місяцесловомъ на 1925 г.* Львовъ, 1924. С. 139.

та староста й оголосили про арешт господарів. На запитання про причину відповіли, що це не їхня справа і не потрібно запитувати. Господаря та його сина повісили⁴⁴.

Семен Булик написав твір «Як герої умирали. ... Рождественській розказ (Правдива історія з світової війни)». У його основі лежить розповідь про те, як у день перед Святим вечором австрійські жандарми стратили селянина Якіма за те, що той буцімто показав дорогу російським військам. Насправді він лише відповів військовим, куди веде дорога. Дружина Олена, не витримавши горя, померла. Двос малих дітей залишилися сиротами⁴⁵. Подібний сюжет твору В. Ваврика «Як Богдан Черемха умирав за правду»⁴⁶.

Описуючи особисті трагедії людей, які постраждали від австро-угорської влади і були ув'язнені в Талергофський табір, русофільські письменники підводили читача до висновку, що їхні жертви були марними і ставали символом боротьби за русофільські ідеї. Художні твори стали одним із засобів їхньої пропаганди та зміцнення культу Талергофу.

Творчість русофілів активізувалася напередодні пам'ятних дата Талергофу, зокрема з'їздів. До першого появилася низка віршованих творів: Михайла Цебринського «Страстям талергофців»⁴⁷, С. Надсона (ім'я не встановлено) «Голгофа»⁴⁸, Семена Булика «Замученим...»⁴⁹, Дерита Анатолія «Талергоф»⁵⁰. Із другим пов'язана поетична творчість Юліана Яворського «Галицкая Голгофа», Михайла Цебринського «На встречу неизвестному талергофцю»⁵¹, Володимира Юркевича «Талергофський вечір»⁵² та ін. Автори описують страждання русофілів у таборі, зрадницьку роль українофілів, висловлюють сподівання на те, що муки «русского» народу в Талергофі не даремні – стануть запорукою його відродження.

Русофільська література представлена і п'єсами, зокрема В. Ваврика «Талергоф» (1932). На основі свідчень очевидців автор зобразив арешти й умови табірної життя. Перебування в ув'язненні спричинило в людей занепад духу. Однак напередодні Різдва Христового відбувається зміна настроїв: «В приході Христа заказується союз боротьби з неправдою і терором»⁵³. У фінальній дії показано, як із розпадом Австрії закінчується «талергофське пекло» і народ із новими силами повертається з далекої

⁴⁴ Ваврик В. Калинин сруб. Львовь, 1926. С. 14.

⁴⁵ Булик С. Як герої умирали. Рождественській розказ. (Правдива історія з світової війни). *Наука. Ілюстрований місячник для народа*. 1927. № 12. С. 295–299.

⁴⁶ Ваврик В. Як Богдан Черемха умирав за правду. *Наука. Місячне виданє народної бібліотеки*. 1936. Ч. 6–7. С. 6–49.

⁴⁷ Цебринський М. Страстям талергофців. *Наука. Ілюстрований місячник для народа*. 1928. № 9–10. С. 193.

⁴⁸ Надсон С. Голгофа. Там само. 1928. № 3–4. С. 49.

⁴⁹ Булик С. Замученим. Там само. 1927. № 12. С. 202.

⁵⁰ Дерит А. Талергоф. *Временникъ Ставропигійскаго Института съ місяцесловомъ на 1928 г.* Львовь, 1927. С. 69–70.

⁵¹ Цебринський М. На встречу неизвестному талергофцю. *Наука. Ілюстрований місячник для народа*. 1933. № 1. С. 6.

⁵² Юркевич В. Талергофський вечір. *Наука. Місячне видання народної бібліотеки*. 1936. № 6–7. С. 2.

⁵³ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 79.

чужини⁵⁴. Під такою ж назвою написав п'єсу О. Білінкевич⁵⁵. Її сюжет подібний – зображення страждань ув'язнених.

Навіть праці, які безпосередньо не стосувалися тематики Талергофу, русофіли присвячували йому. Так, роботу «Потуги роз'єдинення и ослаблення русского народа» Г. Малець розпочав присвятою: «Посвящаю дорогой памяти за русское имя умученных в 1914–1918 гг.»⁵⁶.

Музейництво. Русофільське товариство Ставропігійського інституту 1934 р. організувало виставку, присвячену Талергофу. У Ставропігійському музеї 1936 р. було відкрито Талергофський відділ⁵⁷. Після ліквідації інституту радянською владою 1940 р. більша частина колекції перейшла до Львівського історичного музею, а окремі експонати зберігаються у фондах Львівського музею історії релігії. Серед них є речі, зібрані в ув'язнених у таборах: фотографії інтернованих, малюнки, вироби, які виготовили в'язні (хрестики, коробочки, одяг та ін.). Усе це робили здебільша селяни, а купувала інтелігенція, яка отримувала кошти з дому. Побутові умови в таборах показують соціальну диференціацію. Інтелігенція спочатку була залучена до табірних робіт, однак згодом на них кликали лише селян. Окрім того, інтелігенція отримувала щомісячну платню, тому могла купувати товари, які тут продавали. Певний час на території табору діяли навіть два т. зв. ресторанчики, де можна було купувати провіант, згодом в'язням забороняли це робити і його діставали контрабандою із Градця через солдатів⁵⁸. Селяни ж змушені були працювати, щоб не померти з голоду.

Сцени побутового життя⁵⁹ відтворюють графічні малюнки з архіву Львівського історичного музею: інформацію про інфекційних хворих⁶⁰, лікарняний огляд хворих на тиф⁶¹, антисанітарні умови⁶², налагоджений із часом табірний побут – появилися пральня, кухня⁶³, карантинні бараки, баня⁶⁴, дизенфікаційний барак, медична служба⁶⁵, форми проведення вільного часу – гра в карти⁶⁶ тощо. Збереглися т. зв. альбоми, у яких в'язні, іронізуючи зі свого табірної життя, малювали карикатури, наприклад зображення, де солдати змусили спочатку єврея возити в тачках священника⁶⁷, а потім навпаки.

⁵⁴ Там само. Арк. 80.

⁵⁵ Білінкевич О. Талергоф. *Наука. Ілюстрований місячник для народа*. 1928. № 4. С. 2–3.

⁵⁶ Малець Г. Потуги роз'єдинення и ослаблення русского народа. Львовь, 1934. С. 1, 40.

⁵⁷ Талергофській отдѣл Ставропігійскаго Музея во Львові. *Русский голос*. 1936. 7 іюня.

⁵⁸ Талергофській альманах... Вып. 3. С. 10.

⁵⁹ Див.: Петрій І. Характеристика мемуарних джерел до історії побуту Східної Галичини часу Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки*. Львів, 2010. Вип. 9. С. 30–42.

⁶⁰ Архів Львівського історичного музею. Інв. ном. Г – 11540. ЛІМ – 1865 (12).

⁶¹ Там само. Інв. ном. Г – 11531. ЛІМ – 1865 (11).

⁶² Там само. Інв. ном. Г – 11541. ЛІМ – 1865 (13).

⁶³ Там само. Інв. ном. Г – 11552. ЛІМ – 1865 (24).

⁶⁴ Там само. Інв. ном. Г – 11543. ЛІМ – 1865 (15).

⁶⁵ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 1.

⁶⁶ Архів Львівського історичного музею. Інв. ном. Г – 11548. ЛІМ – 1865 (19).

⁶⁷ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 17.

Зображення каплиці, кухні, стовпа покарання в Талергофі. Из фондів Львівського історичного музею. Інв. номер Г (графіка) – 11552, ЛІМ – 1865 (24)

Віруючий народ зумів і в таборі організувати релігійне життя. Унікальними експонатами є епитрахиль русофільського священника Дмитра Вінграновського, яка певний час була чи не єдиною в Талергофі (сьогодні в експозиції Львівського музею історії релігії); малюнки в'язнів і фотографії, на яких зображена капличка, де служили православні та греко-католики, зображення згодом збудованої церкви⁶⁸, похорони померлих, молитовника виготовленого тут⁶⁹, цвинтара «під соснами», де хоронили померлих і страчених.

Збереглися фотографії⁷⁰ в'язнів, які зібрав Талергофський комітет (на звороті його штамп). Судячи з них, умови перебування в таборі з часом стали прийнятними, особливо для інтелігенції, яка мала гроші.

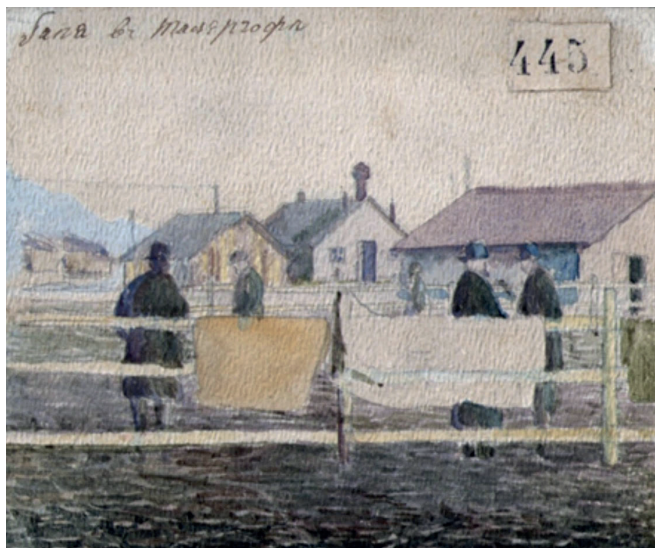
Талергоф – символ відродженого русофільства. Кожен народ прагне змалювати свою історію у привабливих тонах. На противагу цьому існує т. зв. історія-мартирологія, коли наголос робиться на власній обділеності історичною долею, а провина за це покладається переважно на ворожу силу, що псувала «нашу історію»:

⁶⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 11.

⁶⁹ Там само. Спр. 21. Арк. 1.

⁷⁰ Там само. Спр. 72. Арк. 1.

лихих сусідів, внутрішніх зрадників і т. д.⁷¹. Такий тип історії, що головним сюжетом обирає «мучеництво» народу, притаманний переважно скривдженим націям чи певним суспільним групам.

*Баня в Талергофі. Из фондів Львівського історичного музею.
Інв. номер Г (графіка) – 11543, ЛІМ – 1865 (15)*

Наголошуючи на негативній оцінці русофільства як політичної течії, треба зазначити, що причини ображатися на українофілів у них були. До прикладу, події в часи творення Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), коли русофіли двічі пропонували українським національно-демократичним силам долучити їхніх представників до цих нових політичних утворень, однак їм відмовляли, оскільки в їхньому управлінні взяли участь усі колишні українські послы в парламенті та сеймі, за винятком русофілів: Володимира Куриловича, Дмитра Маркова й Кирила Сеніка⁷². Аналогічна ситуація повторилася у міжвоєнний період, коли русофіли намагалися об'єднатися з Українською національно-демократичною партією (УНДО) на виборах до сейму та сенату 1928 р. і 1930 р.⁷³. І подією, яка загострила атмосферу, стала Талергофська трагедія. Усе це послужило підставою для творення русофілами в міжвоєнний період історії-мартирології своєї політичної сили. Талергофську трагедію вони вважали однією з яскравих частин «мартирології руского народу», «отличительным послевоенным внешним признаком для русскаго национального движения»⁷⁴.

⁷¹ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ, 2007. С. 265.

⁷² Орлевич І. Русофільська течія на початку 20-х років ХХ ст. ... С. 200.

⁷³ Дальше йдти некуда. *Русській голос*. 1930. 6 листопада.

⁷⁴ Талергофській альманах... Вып. 1. С. 6.

*Талергофці грають в карти. Із фондів Львівського історичного музею .
Інв. номер Г (графіка) – 11548, ЛІМ – 1865 (19)*

Методологічна концептуальна основа інтелектуальної історії охоплює історичну пам'ять. Центральною об'єднувальною тогочасною темою історичної пам'яті діячів досліджуваної політичної течії стала інструменталізація питання Талергофу, яку вони використовували для свого відновлення та зміцнення у міжвоєнний період. Невипадково одночасно з інституціоналізацією РНО русофіли заснували Талергофський комітет, метою якого було зробити Талергофське питання культом і символом руху⁷⁵.

Із перших днів діяльності відновленої партії її члени почали розвивати «культ Талергофа» та захищати своє виняткове право на цю історичну спадщину, відкидаючи будь-які спроби українофілів довести, що її жертвами стали і їхні прихильники, і весь народ загалом. Русофіли це трактували як спробу українофілів спотворити історичні факти. Зокрема, 2 лютого 1925 р. на II З'їзді РНО у виступі делегат польського сейму Микола Серебреннікова мовив про жертви русофілів у Першій світовій війні та запропонував вшанувати жертв Талергофу й Терезина вставанням. Про захист Талергофського питання як «свого» йшлося в резолюції з'їзду РНО 26 грудня 1933 р.⁷⁶

Будь-які спроби утисків із боку влади чи українофілів русофіли інтерпретували як загрозу для їхнього руху та можливий «другий Талергоф». А якщо такі події збігалися із вшануваннями Талергофської трагедії, то реакція була ще гострішою. Так, коли с. Костеневі на Львівщині спробували замінити русофільського священника українофільським, газета «Рускій Голос» написала, що таке призначення в період, коли відзначають 20-ті роковини трагедії, дуже вражає «и по сей день загрожує вторым Талергофом»⁷⁷.

Русофіли рішуче відкинули спроби політичних опонентів «українізувати» Талергоф. Заяви українофілів, що Талергоф – це трагедія всіх галицьких українців, вони пояснювали їхнім бажанням скрити буцімто своє «зрадництво» щодо русофілів у роки

⁷⁵ «Серед наших русских». Талергофський з'їзд. *Діло*. 1934. 21 травня; Андрусак М. Галицьке москвофільство... 3 серпня.

⁷⁶ Орлевич І. Русофільська течія на початку 20-х років... С. 200.

⁷⁷ Новий жест комисарщини. *Рускій голос*. 1934. 26 августа.

війни⁷⁸. Хоча донесення і мали місце, однак важко визначити, чи це було усвідомленим виявом політичної позиції, чи зведенням особистих поррахунків⁷⁹, і який із чинників домінував – ще потребує уточнення.

*Лікарняний огляд черевного тифу. Из фондів Львівського історичного музею.
Інв. номер Г (графіка) – 11531, ЛІМ – 1865 (11)*

Зрадництвом у роки Першої світової війни русофіли вважали не лише донесення на своїх прихильників австрійській владі, а й те, що лідери українофілів повели галичан на Східну Україну, «на братовбивчу війну»⁸⁰. Партії Західної України активно підтримували уряд Австро-Угорщини і Німеччини у війні з Росією, сподіваючись, що за поразки Росії країни-переможці допоможуть українцям створити самостійну державу. Українофіли створили національну військову формацію у складі австро-угорської армії – Українських січових стрільців (УСС). У лютому 1918 р. один з її куренів вирушив у похід на Україну з австрійською владою – так стрільці змушені були воювати проти співвітчизників та росіян. Русофіли гостро критикували діяльність цієї військової формації.

Ще однією причиною українофілів «присвоїти» талергофську спадщину русофіли вважали їхнє бажання використати цю тематику для формування тогочасної

⁷⁸ Марков Д. Талергофская тризна. Там само. 1933. 29 октября.

⁷⁹ Баринов И. Образ Талергофа в антиукраинской и антизападной мифологии... С. 98.

⁸⁰ Марков Д. Талергофская тризна. Там само. 1933. 29 октября.

політики. Русофільська газета «Русській голос» писала, що до використання цієї тематики українофілів штовхають невдачі їхньої політичної сили як у внутрішній, так і зовнішній політиці, які ті переживали 1933 р.⁸¹: внутріпартійні суперечки, анти-українська політика, Голодомор та ін.

*Несуть померлих на кладовище. Із фондів Львівського історичного музею.
Інв. номер Г (графіка) – 11547, ЛІМ – 1865*

У боротьбі за право на історичну спадщину Талергофу русофіли здобули однозначну перевагу певною мірою і через бездіяльність українських демократичних сил та їхнє занедбання цього культу⁸². Українофіли не створили власної мартирології, присвяченої Талергофській трагедії, не зробили жодних кроків у напрямі комеморації цієї тематики, уведення її до власного інтелектуального дискурсу – обмежувалися статтями в періодиці, вступаючи у дискусії з русофілами і намагаючись довести, що Талергоф – це «голгофта українців і москвофілів»⁸³. Українофіли не провели серед колишніх талергофців та селян просвітницької роботи і не зуміли пояснити, що в'язнями був увесь український народ, що в таборах їх піддавали репресіям представники австрійської влади, а не українофіли. Відомі поодинокі спроби українофілів проводити талергофські святкування (наприклад читальня товариства «Просвіта» на Знесенні під Львовом організувала талергофське свято для селян) та публікації у пресі, що були радше дискусіями зі своїми опонентами з цього питання.

Недалекоглядною щодо талергофської проблеми була поведінка греко-католицького духовенства. Владика Перемишльський Коциловський 9 вересня 1929 р. заборонив священникам єпархії брати участь у заупокійних талергофських Літургіях⁸⁴. У 1933 р. відмовився дати дозвіл на Літургію у греко-католицькому кафедральному храмі⁸⁵. Як слушно зауважив М. Андрусак, владика, маючи намір протидіяти русофільській і православної

⁸¹ «Талергофобия украинцев». Там само. 1933. 13 августа.

⁸² Андрусак М. Галицьке москвофільство... 4 серпня.

⁸³ Галкевич Л. Табор інтернованих у Ентсердорфі. (Причинки до нашої Талергофської трагедії). *Діло*. 1934. 21 березня.

⁸⁴ Андрусак М. Галицьке москвофільство... 4 серпня.

⁸⁵ ЦДАЛ України. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1368. Арк. 6–8.

пропаганді, такими діями лише її підсилював⁸⁶. Так греко-католицьке духовенство дало змогу русофілам здобути прихильників серед галицько-українського загалу⁸⁷. Адже «до нас має приступ той, хто висловить співчуття їхнім минулим або сучасним політичним болям»⁸⁸, а питання Талергофу було однією з найбільючих травм для українців Галичини за роки Першої світової війни. Бездіяльність українських державницьких сил, намагання перешкоджати русофілам у проведенні їхніх комемораційних заходів, пов'язаних із Талергофом, ігнорування русофільства як такого⁸⁹ зробили це питання винятково русофільським упродовж усього міжвоєнного часу. Незважаючи на те, що від репресій австрійської влади постраждало все українське населення, русофіли, головню через пасивність українофілів, зуміли зробити цю подію винятково «свою» і категорично відкидали будь-які їхні спроби доводити право на цю історичну спадщину.

Русофіли вважали, що велика жертва не проходить безслідно: від неї залишається дещо позитивне, здатне окупити найбільшу втрату, якщо буде правильно оцінено й усвідомлено. Пам'ять про Талергофську трагедію вони вміло використовували для зміцнення ідеї єдності «русского» народу, декларуючи, що жертви та страждання, які в цьому таборі «русский» народ поніс за вірність ідеям, не були даремними, а стали іспитом національної зрілості, символом боротьби, нехай і пасивної, поневоленого народу за єдність, свободу, право жити⁹⁰. Для означення своєї Батьківщини Східної Галичини використовували терміни «Русь» або «Галицька Русь», галицьких українців ідентифікували як «галицько-русских». Виводячи історію утворення «галицько-русского» народу з періоду Київської Русі, постійно наголошуючи на неперервності історичного процесу, зазначали, що Талергоф – лиш один з етапів 600-річної історії, коли його намагалися убити, однак безуспішно.

В'язнів Талергофу представники досліджуваної течії називали героями, які мали стати прикладом для майбутніх поколінь молоді, яка, наслідуючи мучеників «за русське ім'я», уміла б заступитися і боронити Батьківщину від нападів ворогів⁹¹. Серед прикладів для наслідування називали:

Талергофська спатрахіль о. Володимира Венгрино-вича. Із фондів Львівського музею історії релігії.

Тк. 126

⁸⁶ Андрусак М. Галицьке москвофільство... 4 серпня.

⁸⁷ Галицька болячка. *Діло*. 1933. 4 вересня.

⁸⁸ Андрусак М. Галицьке москвофільство... 3 серпня.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Луцьк Л. Талергоф. *Русській голос*. 1933. № 14.

⁹¹ Кокотайло О. До русских женщин селянок! *Наука*. 1928. № 9–10. С. 201.

священників Максима і Петра Сандовичів, Ігнатія Гудиму, гімназистку Марію Мохнацьку, селян Пужака і Хіля (імена невідомі) й ін. Талергоф мав стати гарантом оновленої віри у краще майбутнє⁹², надихати їх у роботі, стимулювати до праці, допомагати переживати моральну та матеріальну кризи 30-х роках ХХ ст.

Ще до початку війни діячі досліджуваної політичної сили критикували росіян за неналежну увагу до «галицько-руських», творчості їхніх істориків, літераторів, мовознавців, неналежну оцінку вкладу малоросів у загальний розвиток «общерусскої» культури – у довоєнний час Галицька Русь не перебувала в орбіті цієї культури⁹³. Талергофська сторінка історії, на їхнє переконання, зможе подолати цю прогалину⁹⁴.

Творчість представників русофільства просякнута вірою в те, що жертвовність талергофців не була даремною. Позитиви від неї у їхньому розумінні – це зміцнення ідеї єдності «руського» народу, демонстрація патріотизму перед росіянами, гідний приклад для наслідування молодому поколінню в боротьбі за відстоювання ідеї та поборюванні труднощів тогочасного суспільно-політичного життя.

Вагому роль у збереженні й розвитку культури Талергофу русофіли відводили жінці. У переддень Талергофського з'їзду опублікували звернення до жінок-селянок, щоб ті взяли участь у торжестві, закликали жінок виховувати дітей у патріотизмі, заохочувати до вивчення історії та читання русофільських книжок⁹⁵. Вони організували «талергофські поминки (вшанування)» загиблих у таборах і закликали жінок активно брати в них участь⁹⁶.

Коммеморація Талергофу була центральною темою історичної політики галицьких русофілів у міжвоєнний період. Пов'язані з цим громадські акції й публічні церемонії поступово інкорпоровалися в систему давніх традицій діячів цього руху, зокрема однієї із найстарших інституцій – львівського Ставропігійського інституту (правонаступника Успенського братства (1586)), яке впродовж століть було захисником національних інтересів галицьких українців.

Так, ще з ХІХ ст. у Томину неділю (перший тиждень після Великодня) члени Ставропігійського інституту служили панахиди на могилах відомих русофільських письменників і суспільних діячів. До цих акцій активно долучився у міжвоєнний період Талергофський комітет – поряд з іншими русофільськими товариствами: Народним домом, Ставропігійським інститутом, Товариством ім. М. Качковського, студентським товариством «Друг» та ін. Збиралися зазвичай біля могили унійного митрополита Григорія Яхимовича⁹⁷, потім ішли до могил сеньйора Ставропігії, історика Ізидора Шараневича, Дениса Зубрицького й інших відомих представників цього руху, а тоді – до талергофців. Яскравим прикладом інкорпорації давніх традицій русофілів до талергофських святкувань було написання кантати «Талергоф»

⁹² Ваврик В. Талергоф. *Русский голос*. 1933. 16 апріля.

⁹³ Попов А. Годовщини і действительность. *Русский голос*. 1934. 10 іюня.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Кокотайло О. До русских женщин селянок! С. 199–200.

⁹⁶ Русская женщина и Талергофски поминки. *Наука*. Ілюстрований кварталник для народа. 1933. № 2–3. С. 38.

⁹⁷ ЦДАЛ України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 155. Арк. 4.

(музика А. Ропницького (ім'я не встановлено), слова Василя Ваврика)⁹⁸ до 350-ліття Ставропігійського інституту.

Одним із місць, пов'язаних із комеморацією Талергофу, для русофілів став пам'ятник на Личаківському кладовищі за проєктом архітектора Луцика й інженера Туровича: великий восьмикутний хрест із білого мармуру на чорній мармуровій стелі з надписом у терновому вінку: «Жертвам Талергофа. 1914–1918. Галицька Русь». Його збудовано за ініціативи і заходами Талергофського комітету через збір пожертв серед населення⁹⁹. Відкриття та освячення приурочили 20-м роковинам трагедії¹⁰⁰.

Ще один пам'ятник комітет спорудив у Перемишлі. У цьому місті 1914 р. угорські жандарми забили до смерті інтернованих галичан, серед яких була і М. Мохнацька. Усіх убитих закопали в одній могилі на Перемишльському цвинтарі. Президент (мер) Перемишля Хшановський (ім'я не встановлено) надав одне з найкращих місць для перепоховання. Проти ночі на 30 червня 1937 р. відбулася ексгумація тіл, а 30 червня – похорони. Над могилою спорудили п'ятиметровий дубовий хрест. Русофільський історик і публіцист А. Копистянський писав, що «братська могила 44 руських мучеників, які віддали своє життя за ім'я Русь і руську ідею повинна стати місцем всенародного паломництва»¹⁰¹. Заходами, що мали впливати на посилення позицій русофільства в міжвоєнні роки, на думку його очільників, були різні народні й партійні зібрання. Йшлося передовсім про т. зв. Талергофські з'їзди. Їхнє проведення передбачало богослужіння у церкві, виступи діячів, а на закінчення – часто концерти, вистави.

Перший Талергофський з'їзд відбувся у Львові 31 жовтня 1928 р. Почався він Літургією у Преображенському та Святоюрському храмах. Із Преображенського учасники, кількість яких сягала близько 6 000 людей, пройшли Хресною ходою вулицями Львова до Личаківського цвинтаря. На кладовищі заклали наріжний камінь під пам'ятник невідомому талергофцю. Відбулася урочиста академія в Народному домі, на якій виступали лідери руху¹⁰². У з'їзді взяло участь близько 5 000 людей.

Другий Талергофський з'їзд організовано 31 травня 1934 р. Зранку відбулися богослужіння на Високому замку, похід вулицями Львова на Личаківський цвинтар, святкова академія в Народному домі. На Личакові відкрили пам'ятник невідомому талергофцю. Із промовою виступив сеньйор Ставропігії Антон Гула, талергофець, який одночасно був головою Центрального талергофського комітету. Зібрання 1934 р. об'єднало близько 15 000–16 000 осіб¹⁰³. На ньому були присутні представники з Волині, Полісся, Холмщини та Варшави.

Інформацію про Талергоф русофіли намагалися поширювати в різних місцевостях Західної України. Зокрема, 1933 р. їхні члени виступали з лекціями на Волині¹⁰⁴. Вони встановили традицію щороку проводити Талергофські поминки у читальнях

⁹⁸ Там само. Спр. 40. Арк. 1.

⁹⁹ Всенародний Талергофський съезд. *Русській голос*. 1928. 11 ноября.

¹⁰⁰ От Центрального Талергофського комітета. Там само. 1934. 7 января.

¹⁰¹ Копистянський А. Всенародний руський пам'ятник в м. Перемишлі. С. 18.

¹⁰² Всенародний Талергофський съезд...

¹⁰³ Колибель единства. *Русській голос*. 1934. 10 іюня.

¹⁰⁴ По Волині з Талергофом. Там само. 1933. 22 октября.

і кооперативах¹⁰⁵. У 1928 р. у Перемишлі відбулося богослужіння¹⁰⁶, а 1 листопада 1932 р. – вечір-концерт, присвячений пам'яті талергофців у межах з'їзду членів Товариства ім. М. Качковського¹⁰⁷. По селах встановлювали трираменні патріарші хрести, біля яких служили Літургії за померлими талергофцями¹⁰⁸.

Про значущість для русофілів Талергофської трагедії свідчать факти, що вони навіть намагалися прирівняти вшанування Талергофу до релігійного свята – Різдва Христового та громадського – ліквідації панщини¹⁰⁹.

Образи героїв, ворогів і тих, «хто подав руку допомоги». Русофіли, проводячи аналогії з біблійною тематикою, порівнювала Талергоф із Голгофою, а народ – із мучеником, перебування в'язнів у Талергофі – зі шляхом Христа, пройденим від Голгофи до Воскресіння¹¹⁰. Використані епітети мали емоційно впливати на почуття людей: «наш доблесний мученик народ», «Галицкая Голгофа», «галицькі мученики», «Талергофская Голгофа галицко-русского народа», «Герновий вінець», «русские герои мученики», «мученики за великую общерусскую идею», «страсти талергофців», «страждальці Русі», «русские герои», «у распятия Руси» тощо. Крім біблійної тематики, використовували історії інших народів та власну: і для євреїв ерусалимська Стіна плачу, і для магометян Мекка, так для нас Талергоф¹¹¹. Початок війни порівнювали з нападами татар на Русь¹¹², а муки талергофців – зі стратою в XVI ст. у Туреччині козацького ватажка, українсько-литовського магната, князя Дмитра Байди Вишневецького (його підвісили на гак). У Талергофі стояв ряд стовпів із гаками і шнурами, на яких стратили дзвонаря Матвія з Болотні та студентів за те, що не відмовилися від «русского» імені. Вони проводили паралелі: князя Вишневецького стратили в «дикій» Туреччині XVI ст., а диякон і студенти мучилися на крюках XX ст. у «культурній» Австрії¹¹³. Русофіли, що до війни орієнтувалися на царську Росію, піддавали жорсткій критиці більшовицький режим 20-х років XX ст., наголошуючи, що перед звірствами Талергофу «бледнут самі жорстокі більшовицькі експерименти»¹¹⁴. Критиковані в русофільській історіографії «страждання народу за свою віру і народність за часів Польщі», на їхню думку, не можна порівняти з муками в Талергофі¹¹⁵.

Такі патетичні порівняння свідчать про упередженість діячів цієї політичної сили щодо висвітлення цього питання, оскільки з початком Першої світової війни практику інтернування в табори почали застосовувати всі воюючі країни¹¹⁶. І в них

¹⁰⁵Цебринський М. Голгофа народних страдній. *Наука*. 1933. № 1. С. 2–4.

¹⁰⁶Рускій голос. 1928. 9 декабря.

¹⁰⁷Ваврик В. Талергоф...

¹⁰⁸Кривуляньскій М. Страшна годовщина. *Наука*. 1929. № 9–10. С. 198.

¹⁰⁹о. Ровскій С. Талергоф. *Русскій голос*. 1925. 6 января.

¹¹⁰Русскій голос. 1933. 16 апреля.

¹¹¹Луцьк Л. Талергоф...

¹¹²Кривуляньскій М. Страшна годовщина (Хроніка австро-мадярських 1914–1918). *Наука*. 1928. № 9–10. С. 195.

¹¹³Ваврик В. Талергоф...

¹¹⁴Цебринський М. Голгофа народних страдній. *Наука*. 1933. № 1. С. 3.

¹¹⁵Бендасюк С. Талергоф. Наша Голгофа. Львів, 1920. С. 164.

¹¹⁶Барінов І. Образ Талергофа в антиукраїнській і антизахідній міфології... С. 92.

щодо ув'язнених застосовували репресії, примусову працю, вони потерпали від анти-санітарних умов, хворіб тощо.

Русофільська історіографія створила образ ворога – винуватця Талергофської трагедії: австрійську владу, українофілів і поляків, які для русофілів уособлювали місцеву владу. Русофіли звинувачували переважно австрійський уряд (в окремих випадках австро-угорський) у цієї трагедії, про що яскраво свідчить підзаголовок альманахів: «Книга пам'яті австрійської жорстокості та насилля над карпато-руським народом під час світової війни 1914–1917 рр.». Австро-угорський терор порівнювали з татарськими набігами¹¹⁷, Австрію називали «дряхлою тюрмою народів»¹¹⁸.

Найбільше русофілів, із чим можна погодитися, обурювало те, що злочини проти «русского» народу відбувалися у державі, яка вважала себе конституційною, «з претензіями на велич і почесь в політичному світі, і карали наш народ не якісь невиховані, без просвіти, темні розбійники середніх віків, не дикуни, а люди з освітою, європейським вихованням, в білих рукавичках, австрійські чиновники всякого роду, жандарми, поліцейські, офіцери високих рангів (полковники, генерали)»¹¹⁹. Розпад Австро-Угорщини як держави після Першої світової війни вони вважали заслуженою карою за кривди, завдані галичанам¹²⁰.

Чимало уваги русофільська історіографія присвятила критиці «зрадницької» ролі українофілів. Незважаючи на політичне протистояння з ними впродовж другої половини XIX ст. і в роки війни, русофіли завжди наголошували на належності представників обох течій до одного народу як «братів по Христу и по народности!»¹²¹ і на природі їхнього конфлікту як міжпартійного, постійно акцентуючи на потребі пошуку компромісу. Тому їхню «зраду» сприймали як «зраду братів по крові», порівнюючи українофілів із «Каїном – братовбивцею»¹²².

Українофіли постають також в образі «мазепинців-зрадників», який сформувався в інтелектуальній думці русофілів ще наприкінці XIX ст.¹²³. Гетьмана Мазепу, який хотів від'єднати українські землі від Росії 1709 р., русофіли критикували як політичного діяча, чії дії були спрямовані на руйнування єдності «русского» народу, через це вважали його «зрадником». Ці образливі закиди в бік українофілів були пов'язані з нерозумінням вибору національної ідентифікації українців та заскорузлістю і консервативністю власних поглядів на національне питання, що йшло врозріз із потребами української нації, що зростали.

Австро-угорську владу русофіли слушно звинувачували у внесенні розбрату серед галицьких українців обох орієнтацій на початку війни – організацію мережі платних

¹¹⁷Ваврик В. Изверг. С. 75.

¹¹⁸Яворский Ю. Галицка Голгофа. Талергофській альманахъ. Пропамятная книга австрійскихъ жестокостей, изуверствъ и насилій надъ карпато - русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914–1917 гг. Выпускъ первый. Терроръ в Галичине въ первый періодъ войны 1914–1915 гг. Львовъ, 1924. С. IV.

¹¹⁹Бендасюк С. Талергоф... С. 164.

¹²⁰Ваврик В. Маша. С. 8.

¹²¹Талергофській альманахъ... 1925. Вып. 2: Террор в Галичине. Террор в Буковине. Отзвуки печати. Терезин, Гминд, Гнас и др. Беллетристика. С. 95.

¹²²Талергофській альманахъ... Вып. 1. С. 10; Кривулянский М. Страшна годовщина... С. 195.

¹²³Талергофській альманахъ...

і безплатних доносників на території всієї Галичини¹²⁴. Австро-угорська армія оголосила, що за донесення на сусіда платитиме від 50 до 500 корон. Як писали русофіли у своєму періодичному виданні, така сума в 1914 р. була значною і спокусливою¹²⁵.

Відмінне розуміння національної ідентичності дало підстави представникам русофільства вважати поведінку українофілів зрадницькою. І не лише через донесення, а й тому, що українофіли не підтримали ідеї єдності «руського» народу в час Першої світової війни, коли, на їхнє переконання, весь «галицько-руський» народ міг об'єднатися навколо ідеї приєднання Східної Галичини до Росії. Підтримка у війні українськими політичними партіями держав, що конфліктували, посилила їхнє протистояння і вилилася у звинувачення у зраді. Українофіли в роки війни стали на бік Австрії та Німеччини, сподіваючись на їхню підтримку у відстоюванні незалежної України. Русофіли, зорієнтовані на Росію, вважали позицію опонентів зрадницькою і виступом проти власного народу¹²⁶.

Відповідальність за трагедію русофіли покладали на українську пресу, що не зуміла провести роз'яснювальну роботу серед населення і запобігти донесенням на співвітчизників, покликаючись на М. Андрусяка. До того ж ігнорували факти своєї співпраці з окупаційною російською владою у 1914–1915 рр. Однією з основних причин конфлікту між русо- й українофілами були взаємні звинувачення за різні зовнішньополітичні орієнтири: українофілів – на Австрію та Німеччину, русофілів – на Росію. Це спричиняло непримиримість і постійні суперечки. Русофіли, на відміну від політичних опонентів, не зуміли обрати модерний шлях націотворення і не визнавали прав українців на самостійне національне та культурне існування. Частково слушною була їхня критика щодо надмірної лояльності до влади, безпринципної позиції української преси, а об'єднала все це незрілість національного руху загалом. Це визнавали і представники українських державницьких сил.

Ще одними «натхненниками криваваго австро-мадярського терору» та ворогами «руського» народу поряд з українофілами було називано «галицьких поляків», маючи на увазі передовсім адміністрацію всіх рівнів: від намісника краю до жандарма в селі, «которые къ своей національно-политической цѣли шли параллельной дорогой съ “украинцами” и для которыхъ матеріальной базой для идейныхъ устремленій была Австро-Венгрія»¹²⁷. Водночас для обох «винуватців» притаманною вважали підтримку австро-угорської влади.

«Нас зрозуміти могли тільки наші брати чехи»¹²⁸. Спогади русофілів сповнені вдячості чеському народу, який співчував їм і допомагав, не залишаючи наодинці з горем. Русофіли наголошували на значно кращих умовах перебування інтернованих у таборі в Терезині (Чехія), головню через співчуття і матеріальну підтримку чехів¹²⁹. Відтак «...Тернистий шлях Голгофи в Галичині перетворився в тріумфальну ходу в Чехії». Таку поведінку русофіли пояснювали тим, що чеський народ також зазнав

¹²⁴Марков Д. Талергофская тризна. *Русский голос*. 1933. 29 октябрия.

¹²⁵У распятія Руси. Там само. 1929. 1 сентября.

¹²⁶Каренин В. Талергофская жертва. Там само. 1934. 12 мая.

¹²⁷Талергофській альманахъ... Вып. 1. С. 15.

¹²⁸Соколович Г. Кровавые годы. *Русский голос*. 1924. 23 февраля.

¹²⁹Талергофській альманахъ... Вып. 3. С.14.

багато страждань від австро-угорської влади, чимало їхніх громадян були в'язнями австро-угорських тюрм. А також тим, що «Терезину суджено було лежати в братській словянській землі»¹³⁰, знаходячи в цьому підтвердження сповідуваних ідей слов'янської єдності.

Прикладом шляхетності став учинок двох чеських жінок – Анни Лаубре і Маріанни Куглерової¹³¹, які зуміли забезпечити одягом та провіантом ув'язнених. Навіть поведінка жандармів чеської національності, наголошували русофіли, вирізнялася з-поміж інших – вони намагалися захищати арештованих.

Благородність до ув'язнених демонстрували й представники інших народностей. Наприклад, австрійський граф Герберштейн (Herberstein) і його дружина, які відвідували в Талергофі дітей, приносили їжу і зуміли домогтися визволення дочки І. Гошовського (ім'я не встановлено) зі Станіславова¹³². В австрійському парламенті проти масових розстрілів і повішань галичан 14 червня 1917 р. виступили чеський депутат Стрижбин (Stryžbin) і польський Ігнатій Дашинський (Ignacy Daszyński)¹³³.

Отже, русофіли в міжвоєнний час використовували пам'ять про Талергофську трагедію для відновлення та зміцнення своєї політичної сили. Завдяки інтелектуальній діяльності Талергофського комітету зібрано документальні свідчення очевидців та учасників цієї події (особисті джерела: спогади, щоденники, малюнки, артефакти, урядові розпорядження тощо). Попри русофільську заангажованість у цьому, зібрані письмові документи, художні та публіцистичні твори, музейні експонати – важливе джерело для прочитання цієї сторінки української історії.

Русофільська інтелектуальна думка створила образи ворогів-винуватців трагедії – австрійську владу й українофілів. Останніх вони називали зрадниками, каїнами для свого народу, ігноруючи той факт, що саме їхня діяльність напередодні Першої світової війни стала причиною арештів їхніх однопартійців та прихильників. Залишаючись вірними ідеологічним переконанням (коріння яких сягає XIX ст.), відмовляючись сприймати модерний шлях націотворення і не визнаючи прав українців на самостійне культурне та політичне існування, русофіли обрали іншу національну ідентичність, ніж українські державницькі сили, які домінували серед українців.

Незрілість національного життя, партійне протистояння, розпалюване та підтримуване австрійською владою, призвели до донесень і наклепів серед галицьких українців, стали причиною безпідставних ув'язнень та депортацій в Талергоф й інші табори, що заторкнуло майже все населення. Міжпартійні суперечки обернулися трагедією для всього народу, зробивши його невинною жертвою.

Русофільська пропаганда перед початком війни викликала невдоволення австрійської влади і як результат призвела до арештів русофілів та прихильників їхніх ідей, а також спричинила безпідставні й безсистемні арешти серед всього українського населення та представників інших національностей.

¹³⁰Соколович Г. Терновий вінець. Ужгород, [Б.р.] С. 43.

¹³¹Талергофській альманахь... Вып. 2. С. 120–121.

¹³²Там само. Вып. 3. С. 4.

¹³³Цебринський М. Голгофа народних страданій. *Наука*. 1933. № 1. С. 4; Бендасюк С. Талергоф... С. 173.

REFERENS

- Andrusiak, M. (1933, Serpen 3). Halytske moskvofilstvo i Talerhof. *Dilo*, 201 (in Ukrainian).
- Andrusiak, M. (1933, Serpen 4). Halytske moskvofilstvo i Talerhof. *Dilo*, 202 (in Ukrainian).
- Bilinkevych, I. (1924). Zvonar Matviy. *Vremennyk Stavropyhiyskoho Instytuta s misyatseslovom na 1925* (in Russian).
- Bulyk, S. (1927, Hruden). Yak heroï umyraly. Rozhdestvenskii rozkaz. (Pravdyva istoriia z svitovoi voiny). *Nauka. Ilyustrovanyy misyachnyk dlya naroda*. 12, 295–299 (in Ukrainian).
- Bulyk, S. (1927, Hruden). Zamuchennym... *Nauka. Ilyustrovanyy misyachnyk dlya naroda*, 12 (in Ukrainian).
- Bylynkevych, O. (1928). Talerhof. *Nauka. Ilyustrovanyy misyachnyk dlya naroda*, 4, 2–3 (in Ukrainian).
- Dalshe ydty nekuda. (1930, Noiabr 6). *Russkii holos*. 85(479) (in Russian).
- Deryt A. (1927). Talerhof. *Vremennyk Stavropyhiyskoho Ynstytuta s misyatseslovom na 1928 h.* 69–70 (in Russian).
- Fedevych, K. (2009). *Halytski ukrayintsi u Polshchi 1920–1939*. Kyiv (in Ukrainian).
- Halkevych, L. (1934, Berezen 21). Tabor internovanykh u Entserdorfi. (Prychynky do nashoi Talerhofskoi trahedii). *Dilo*. 74 (in Ukrainian).
- Halkevych, L. (1934, Berezen 22). Tabor internovanykh u Entserdorfi. (Prychynky do nashoi Talerhofskoi trahedii). *Dilo*. 75 (in Ukrainian).
- Haysenyuk, V. (2015). *Moskvofilstvo v Halychyni ta na Bukovyni v roky Pershoyi svitovoyi viyny*. Chernivtsi. http://www.chnu.edu.ua/res/chnu/chnu_news/March/Diser_Gaiseniuk.pdf (in Ukrainian).
- Himka, J. P. (2001). The Propagation of Orthodoxy in Galicia on the Eve of World War I. *Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 9 (in Ukrainian).
- Karenyn V. (1934, Mai 12). Talerhofskaia zhertva. *Russkii holos* (in Russian).
- Kokotaylo, O. (1928, Veresen–Zhovten). Do russkykh zhenshchyn selyanok! *Nauka*, 9–10 (in Russian).
- Kolybel edynstva. (1934, Iyun 10). *Russkiy Holos*, 21 (in Russian).
- Kopystyanskuy, A. (1937). *Vsenarodnyy ruskiy pamyatnyk v h. Peremyshli*. Lvov (in Russian).
- Kryvulyanskiy, M. (1929). Strashna hodovshchyna. *Nauka. Ilyustrovanyy misyachnyk dlya naroda*, 9–10 (in Ukrainian).
- Kryvulianskiy, M. (1928, Veresen-Zhovten). Strashna hodovshchyna (Khronika avstro-madiarskykh 1914–1918). *Nauka*. 9–10, 195 (in Russian).
- Kyrychuk, O. (1934). *Lvivskyy Stavropihiyskyy instytut u hromadskomu zhytti Halychyny druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st.* Lviv (in Ukrainian).
- Makovskyy, V. (1934). *Talyerhof, Spohady i dokumenty*. Lviv (in Ukrainian).
- Malets, H. (1934). *Potuihy rozedyeniya y oslableniya russkoho naroda*. Lvov (in Russian).
- Markov, D. (1933, Oktyabr 29). Talerhofskaia tryzna. *Russkii holos*. 41 (in Russian).
- Lutsyk, L. (1933, April 16) «Talerhof». *Russkiy Holos*, 14 (in Russian).
- Russkiy Holos* (1923, Mart 28). 12 (in Russian).
- Russkii holos*. (1928, Diekabr 9). 289 (in Russian).

- Russkiy Holos* (1933, April 16). 14 (in Russian).
- Novyi zhest komysarshchyny (1934, Avhust 26). *Russkii holos*. 31 (671) (in Russian).
- Obvynytnelnyy akt po delu S. Yu. Bendasyuka i tov. (1914). *Prilozhenie k Prykarpatskoy Rusy* (in Russian).
- Orlevych, I. (2011). Halytske rusofilstvo pid chas Pershoyi svitovoyi viyny. *Visnyk Lvivskoyi komertsyynoyi Akademiyi. Seriya humanitarni nauky*. 10, 235–249 (in Ukrainian).
- Orlevych, I. (2013). Rusofilska techiya na pochatku 1920-kh rokiv u Halychyni. *Halychyna*, 22–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2013_22-23_24 (in Ukrainian).
- Orlevych, I. (2015). «Ottsy i deti»: ideolohichni rozbizhnosti chy borotba za dominuvannya v Russkiy narodniy partiyi? (do pytannya rozkolu v rusofilskiy techiyi na pochatku XX stolittya), *Z istoriyi zakhidnoukrayinskykh zemel*, 166–183 (in Ukrainian).
- Orlevych, I. (2016). *Natsionalna identyfikatsiya ukrayintsiv Halychyny u XIX – na pochatku XX stolittya*. Lviv (in Ukrainian).
- Ot Tsentralnoho Talerhofskaho komyteta. (1934, Yanvar 7). *Russkii holos*, 1 (641) (in Ukrainian).
- Petrii, I. (2010). Kharakterystyka memuarnykh dzherel do istorii pobutu Skhidnoi Halychyny chasu Pershoyi svitovoyi viyny. *Visnyk Lvivskoyi komertsyynoyi akademiyi. Seriya humanitarni nauky*, 9, 30–42 (in Ukrainian).
- Popov, A. (1934, Iiun 10). Hodovshchyny i deistvytelnost. *Russkii holos*, 21 (in Russian).
- Po Volyni s Talerhofom. (1933, Oktyabr 22). *Russkiy Holos*, 40 (in Russian).
- Rovskii, S. (1925, Yanvar 6). Talerhof. *Russkii holos*, 106–107 (in Russian).
- Rezolyutsiy Vsekraevoho Syezda RSO (1934, Yanvar 7). *Russkiy Holos*, 1 (641) (in Russian).
- Russkaia zhenshchyna y Talerhofsky pomynky. (1933). *Nauka. Ilyustrovanyi kvartalnyk dlia naroda*, 2–3, 38 (in Ukrainian).
- Russkiy Narodnyy sez. (1923, Lystopad 3). *Russkiy Holos*, 43 (in Russian).
- Sereda, O. (2010) Moskvofilstvo. In *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t.* <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21D> (in Ukrainian).
- Sered nashykh ruskykh. Talerhofskiy zizd. (1934, Traven 21). *Dilo* (in Ukrainian).
- Ukrainskyi narid musyt peremohty. (1934, Lyutui 14). *Dilo* (in Ukrainian).
- Nadson, S. (1928). Holhofa. *Nauka. Ilyustrovanyi misyachnyk dlia naroda*, 3–4, 49 (in Ukrainian).
- Sokolovych, H. (1924, Fevral 23). Krovavye hody. *Russkiy Holos*, 5, 23 (in Ukrainian).
- Sokolovych, H. (n.d.). Ternovy vinets. *Yzdanie redaktsiy Russkaya zemlya* (in Ukrainian).
- Syezd Russkoy Narodnoy Orhanyzatsiy (1925, Fevral 15). *Russkiy Holos*, 110 (in Russian).
- Talerhofobyya ukraintsev (1933, Avhust 13). *Russkii holos*, 30 (in Russian).
- Talerhofskiy Almanakh. Propamyatnaya knyha avstriyskykh zhestokostey, izuverstv i nasylyy nad karpato – russkim narodom vo vremya Vcemirnoy voyny 1914–1917 hh. (1924). *Vypusk pervyi. Terror v Halychynе v pervyy period voyny 1914–1915 hh.* Lvov (in Russian).
- Talerhofskiy Almanakh. Propamyatnaya knyha avstriyskykh zhestokostey, yzuverstv i nasyliy nad karpato-russkim narodom vo vremya vsemirnoy voynu 1914–1917 h.h. (1930). *Vypusk tretiy.* Lvov: Izdanie «Talerhofskaho Komiteta» <http://www.zaistinu.ru/ukraine/church/almanah3-x.shtml> (in Russian).

- Talierhofskiy otdel Stavropyhiiskaho Muzeia vo Lvovi. (1936, Iiun 7). *Russkii holos*, 21 (755) (in Russian).
- Tsebrynskyy, M. (1928). Strastyam talerhoftsiv. *Nauka*, 9–10 (in Ukrainian).
- Tsebrynskyy, M. (1933, I kvartal). Holhofa narodnykh stradniy. *Nauka*, 1 (in Ukrainian).
- Tsebrynskyy, M. (1933, I kvartal). Na vstrchu Neizvstnomu talerhoftsyyu. *Nauka*, 1 (in Russian).
- U raspiatyia Rusy. (1929, Sentyabr 1). *Russkii holos*, 68 (in Russian).
- Vavryk V. (1926). *Kalynyn srub*. Lvov: Typohrafiya Stavrop. Instytutu vo Lvovi (in Ukrainian).
- Vavryk, V. (1933). *Masha. Kartyna avstro-madyarskoho terrora v 1914 hodu* (in Russian).
- Vavryk, V. (1933, April 16). Talerhof. *Russkii holos*, 14 (in Russian).
- Vavryk, V. (1934). *Talerhof. V 20-ti rokovyny narodnoyi trahediyi halytsko-ruskoho naroda*, Lviv (in Ukrainian).
- Vavryk V. (1936, Lypen-Cherven). Yak Bohdan Cheremkha umyrov za pravdu. *Nauka misyachne vydanye narodnoyi biblioteky*, 6–7 (in Ukrainian).
- Vsenarodnyi Talerhofskii sez. (1928, Noiabr 11). *Russkii holos*, 282–283 (in Russian).
- Yakovenko, N. (2007). *Vstup do istoriyi*. Kyiv (in Ukrainian).
- Yurkevych, V. (1936, Lypen–Cherven). Talerhofskiy vechir. *Nauka. Misiachne vydannia narodnoi biblioteky*. 6–7, 2 (in Ukrainian).
- Olszański, T. A. (n.d.). Austriackie represje w Galicji i obóz w Thalerhofie. <http://www.cmentarze.gorlice.net.pl/talerhofstrona.htm#9> (in Polish).
- Torzecki, R. (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków (in Polish).
- Wojtowicz-Huber, B. (2007). «Ojcowie narodu. Duchowienstwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinow galicyjskich (1867–1918)». Warszawa (in Polish).

Iryna ORLEVYCH

*PhD, Senior Research Fellow, Head of the Department of Modern History of Ukraine
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of NAS of Ukraine
Senior Researcher Fellow
Institute of Religious Studies
branch of the Lviv Museum of the History of Religion
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7530-9833>
e-mail: i.orlevych@gmail.com*

**TALERHOF TRAGEDY:
INTERPRETATION AND INSTRUMENTALIZATION BY RUSSOPHILES
IN THE INTERWAR PERIOD**

One of the complex pages of the history of Galicia has been revealed – the Thalerhof tragedy, when a significant number of Ukrainians, mainly Russophiles and their sympathizers, were arrested by the Austrian authorities and sent to camps (Thalerhof, Terezin, etc.). It is shown that although among the prisoners there were Ukrainophiles and representatives of other folks such

as Poles, Jews, Germans, etc., the Russophiles interpreted this tragedy exclusively as «theirs», developing the «Thalerhof» cult in the interwar period in order to restore and strengthen their political strength (it is no coincidence that the founding of the Thalerhof Committee in 1923, which had the task of collecting relevant documentary materials, and the «Russian People's Organization» coincided in time).

The efforts of these figures to create a cult of the «Russian» people as a «martyr» for the «Russian» idea and the images of the enemies, the perpetrators of the tragedy – the Austrian government and Ukrainophiles, are highlighted, ignoring the fact that it was the activities of representatives of the Russophile movement on the eve of the First World War that caused the arrests of their fellow party members and party supporters.

It is traced how Russophiles, whose intellectual activity usually covered various fields (history, journalism, literature, art, etc.), used their own experiences and memories of the war in their own works and how their political and ideological involvement of Russophiles did not allow them to fully focus on scientific and literary studios.

It was established that thanks to the efforts of the Thalerhof committee, it was possible to accumulate documentary evidence of eyewitnesses and participants of this event (personal sources: memories, diaries, drawings, artifacts, government orders, etc.). For the first time, an analysis of the «Inquiry letters» collected by the committee was carried out, which made it possible to find out the reasons for arrests, national identification, conditions of camp life of internees. It was concluded that the peasantry never mastered the «Russian» language, which the leaders of the Russophiles hoped for, and that the prisoners of the camps were not only Galician-Ukrainians of a Russophile orientation. It has been proven that despite the indicated involvement in this issue, collected documents, artistic and journalistic works and museum exhibits are an important source for reading this page of Ukrainian history.

Keywords: Russophilism, Thalerhof, World War I, Russian People's Organization, Thalerhof committee.

Василь ГАРАНДЖА

молодий науковий співробітник

Інституту історії Церкви

Українського католицького університету

аспірант докторської програми (STD)

філософсько-богословського факультету

Українського католицького університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0294-9231>

e-mail: vasyl.harandzha@ucu.edu.ua

СКЛАДНИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ: БОГОСЛОВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ У ЛЬВОВІ ЯК «ПРЕДТЕЧА» ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ (1919–1928)

Досліджено діяльність у Львові богословського ліцею, який був попередником греко-католицької Богословської академії. Показано, що ця академія – перспективний освітній проєкт, який започаткували митрополит Андрей Шептицький і ректор архієпархіальної духовної семінарії о. Йосиф Сліпий, – була створена і розпочала роботу в 1928–1929 рр., а до кінця існування, через несприятливі суспільно-політичні обставини, так і не змогла одержати офіційну акредитацію ні від Польської держави, ні від Апостольського престолу. Виснувало, що, попри це, Богословська академія залишила помітний слід в історії не лише греко-католиків, а й українців загалом.

Зазначено, що після розпаду наприкінці 1918 р. Австро-Угорщини та подальшої поразки Армії Західноукраїнської Народної Республіки Східна Галичина потрапила під владу Польщі й до українців, які не погоджувалися з таким розвитком подій, застосовували різні каральні й обмежувальні заходи. Стверджено, що це стосувалося і можливості здобувати вищу освіту. Встановлено, що, враховуючи всі зазначені обставини, Галицький греко-католицький митрополит Андрей Шептицький змушений був припинити навчання семінаристів на богословському факультеті Львівського університету й організувати для них приватні лекції при духовній семінарії, а в перспективі планував реалізувати свою давню мрію та створити у Львові повноцінний богословський навчальний заклад для східних католиків, однак це вимагало більше часу. Констатовано, що саме богословський ліцей став проміжним етапом, який дав змогу перейти кризовий період і продовжити формацію й наукову підготовку майбутніх греко-католицьких священників.

Ключові слова: вища освіта, Богословська академія, духовна семінарія, Українська Греко-Католицька Церква, Андрей Шептицький, Йосиф Сліпий.

Сьогодні, мабуть, ніхто не заперечуватиме важливості та впливу освіти на розвиток людства. Відповідно цікаві для дослідників і навчальні заклади, у яких власне освіта й поширюється. Одним із таких, знакових для Львова в минулому столітті, була греко-католицька Богословська академія, яку наприкінці 1920-х років заснував митрополит Андрей Шептицький. Хоча вона проіснувала менше 20 років, проте суттєво вплинула на тогочасне суспільство. До того ж, незважаючи на те, що формально і була зліквідована радянською владою наприкінці Другої світової війни, однак ідеї митрополита Шептицького та ректора Йосифа Сліпого продовжили існувати – спершу в Римі як Український католицький університет ім. св. папи Климента, а згодом, після відновлення незалежності України, у Львові – як Львівська богословська академія, згодом перетворена на Український католицький університет.

Історія виникнення та роботи Богословської академії цікавила різних дослідників. Зокрема, про неї згадують у статтях та монографіях історики: Ліліана Гентош¹, Юрій Скіра², Іван Кашак³, Олександра Киричук⁴ та ін. Однак усе ще малодослідженими залишаються багато важливих аспектів з її історії, а головне – досі бракує цілісного наукового осмислення цього феномена.

Мета статті – вивчити та представити діяльність т. зв. богословського ліцею, тимчасового навчального закладу, що існував при Львівській греко-католицькій духовній семінарії, на основі якого в 1928 р. якраз і створена Богословська академія. Для її розкриття важливо визначити передумови виникнення ліцею, показати особливості його функціонування та схарактеризувати важливість для розвитку богословської освіти у Греко-Католицькій Церкві (ГКЦ).

Питання підготовки майбутнього духовенства в тій частині Київської митрополії, яка прийняла унію з Римом у 1595–1596 рр., почали піднімати практично відразу після її укладення. Однак, попри всі зусилля єпархії, розвинути повноцінну систему духовних семінарій через різні суспільно-політичні обставини не вдалося. Після поділів Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. західні українські землі під назвою «Королівство Галичини та Володимирії» перейшли під владу Австрійської монархії. Габсбурзькі правителі провели тут низку реформ у дусі поширеного тоді Просвітництва, що заторкнули й Унійну Церкву, яка одержала назву «Греко-Католицька». Зокрема, 1783 р. у Львові створено т. зв. Генеральну семінарію⁵, у якій мали

¹ Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015.

² Скіра Ю. Позиція Греко-Католицької Церкви у змаганнях за вищу національну освіту в Галичині у 1900–1939 роках. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2016. Вип. 9.

³ Кашак І. Виховання українського греко-католицького священника (1882–1946). Львів, 2007.

⁴ Киричук О. Львівська духовна семінарія УГКЦ та Богословська академія під керівництвом ректора Йосифа Сліпого (1926–1939 рр.). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів, 2017. Вип. 27.

⁵ Водночас протягом кількох років паралельно ще продовжували діяти єпархіальні семінарії, створені незадовго до цього у Львові, Перемишлі, Галичі–Крилосі, Кам'янці та Барі. Однак згодом перші три закрили, цілком залишивши підготовку греко-католицького клиру в Галичині на Генеральну семінарію (студентів із-за меж Галичини надалі надсилали в інші навчальні заклади). Натомість території, на яких функціювали дві останні, у 1793 р. увійшли до складу Російської імперії і російська влада їх зліквідувала. Більше про їхню діяльність див.: Андрохівич А. Львівське «Studium Ruthenum». *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1921. Т. 131. С. 123–195.

перебувати студенти не лише з Галичини, а й із Закарпаття, Пряшівщини й інших частин держави, де жили католики східного обряду⁶.

Майже одночасно із започаткуванням цієї семінарії, 1784 р., у Львові засновано університет, який на момент створення мав чотири факультети: філософський, юридичний, медичний та богословський. У семінарії студенти проходили формацію як майбутні священники, тобто спільно молилися й духовно зростали під керівництвом ректорату, а освіту мали здобувати саме в університеті. Так студенти обох обрядів – греко- і римокатолики – разом навчалися на богословському факультеті Львівського університету⁷.

Ситуація суттєво змінилася наприкінці Першої світової війни. Після фактичного розпаду в листопаді 1918 р. Австро-Угорщини, у Галичині почалася боротьба між українцями та поляками за можливість творити на цій території власну державність. Врешті українські війська змушені були залишити Східну Галичину й регіон перейшов під контроль польського уряду. Нова влада відразу почала форсовану колонізацію різних сфер життя⁸. Університет у Львові перейменували на честь короля Речі Посполитої Яна Казимира (Jan Kazimierz) та запровадили в ньому низку обмежень і вимог до учасників навчального процесу⁹.

Не минули нововведення й богословський факультет. Зокрема, греко-католицькі професори, що тут викладали, весною 1919 р. отримали повідомлення про необхідність скласти присягу на вірність Польській державі. На той момент на факультеті працювало п'ять таких осіб: бібліст та викладач Старого Завіту проф. о. Тит Мишковський, професор пасторального богослов'я з українською мовою викладання о. Іван Бартошевський, викладач Нового Завіту проф. о. Йосиф Комарницький, викладач катехитики та методики для греко-католицьких студентів о. Юліан Дзерович і ще один бібліст – о. Теодозій Галушинський, Чин святого Василя Великого (ЧСВВ). Зважаючи на те, що питання політичного майбутнього Східної Галичини ще не було остаточно вирішене, троє з них – Мишковський, Галушинський і Дзерович – відмовилися скласти цю присягу та відразу були звільнені¹⁰. Отець Бартошевський погодився, однак помер у грудні 1920 р. Позиція о. Комарницького була складнішою. Скласти присягу він відмовився, проте ще раніше, за рік до цих подій, написав прохання про вихід на емеритуру (пенсію). Відповідно вважав, що вільний від складання присяги. Проте ректор університету в серпні 1919 р. надіслав йому повідомлення про звільнення. У грудні о. Комарницький таки погодився скласти присягу та хотів продовжувати викладати. В університеті, з огляду на поганий стан його здоров'я, не планували повертати його до викладання. Зрештою, у червні 1920 р., міністр підписав указ про його переведення на емеритуру з відповідним забезпеченням, але вже в листопаді 1920 р. отець помер¹¹.

⁶ Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні. *Богословія*. 1943–1963. Т. 21–24. С. 40–94.

⁷ Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1918–1933). Lwów, 1934. S. 8–13.

⁸ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995.

⁹ Wołczański J. Wydział Teologiczny. *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie* / ed. A. Redzik. Kraków, 2015. S. 337–340; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 451. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 51.

¹⁰ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 26. Оп. 8. Спр. 410–411.

¹¹ Wołczański J. Wydział Teologiczny. P. 337–340.

Окрім цього, університет перевели на польську мову викладання, а всі українські кафедри зліквідували. Враховуючи ці обставини, митрополит Андрей Шептицький вирішив припинити навчання своїх студентів на богословському факультеті та почати лекції у приміщенні семінарії¹².

Варто зауважити, що 1919/1920 н. р. виявився перехідним для греко-католицьких богословів у Львові. Митрополичий ординаріат видав розпорядження про початок навчання в семінарії з листопада 1919 р. Однак лекції протривали лише кілька тижнів. Оскільки більшість приміщень зайняли польські військові, нормальне функціонування семінарії та навчання студентів виявилися неможливими – частина роз'їхалася по родинях, 16 богословів усе ж вирішили залишитися і продовжити навчання. Для них ординаріат розпорядився організувати проживання та виклади у приміщенні колишньої дяківської бурси на вул. Петра Скарги, де на той час перебував студитський монастир священномученика Йосафата – Студіон і кілька інших структур. Керувати організацією навчального процесу доручили тодішньому префекту духовної семінарії о. Івану Бучку. У такому режимі навчання протривало до червня 1920 р., тобто до закінчення другого навчального семестру¹³.

Усі ці переживання остаточно підірвали й так слабе здоров'я тодішнього ректора семінарії Йосифа Боцяна – він був змушений залишити посаду¹⁴. На 1920/1921 н. р. митрополит Шептицький призначив для семінарії нове керівництво. Ректором став василіанин о. Теодозій Галушинський – один із тих кількох українських професорів, що мали викладацький досвід на богословському факультеті університету. Інші важливі посади також поручив монахам ЧСВВ: віцектором став о. Петро Кисіль, духівником – о. Йосафат Маркевич, а сповідником – о. Павло Демчук¹⁵.

Викладацький склад А. Шептицький вибирав із тих представників греко-католицького духовенства, що мали відповідну освіту і яких зміг знайти за такий короткий час. Зокрема, отець ректор Галушинський викладав історію та екзегетику Нового Завіту. Цей самий предмет, тобто біблійні науки, Старого Завіту викладав ще один колишній професор Львівського університету – о. Тит Мишковський. Догматичних предметів навчали о. Іван Бучко, що відповідав за фундаментальну догматику, а віцектор о. Кисіль – за спеціальну. Пасторальне богослов'я читав духівник о. Маркевич, моральне й аскетичне – духівник о. Демчук, церковні обряди та літургійний спів – о. Омелян Горчинський, а катехитику і методику – о. Юліан Дзерович. Ще троє священників відповідали за такі важливі напрями, як історія Церкви (Ярослав Левицький), церковне право (Діонізій Дорожинський) і християнська філософія (Гавриїл Костельник)¹⁶.

З усіма професорами та священниками семінарії 5 листопада 1920 р. митрополит Андрей провів зустріч, на якій уклали план навчання і конкретно розділили між професорами навчальні предмети¹⁷. Перед ректоратом А. Шептицький поставив завдання поновити нормальний процес навчання і формації нових священників.

¹² Ibid.

¹³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zespół 14. Seria 5. Jedn. 622. F. 25, 27.

¹⁴ Куницький Л. О. Др. Й. Боцяна як ректор Духовної Семінарії. *Богословія*. 1927. Ч. 2–3. С. 82.

¹⁵ Хроніка. Іменования. *Львівські архієпархіальні відомості*. 1920. Ч. 4. С. 50.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2196. Арк. 2.

Зокрема, суттєвого ремонту потребувала будівля семінарії, що серйозно постраждала внаслідок частої зміни влади. Якщо до цього додати ще й велику кількість студентів, які були колишніми військовими, та врахувати нестабільну суспільно-політичну ситуацію в Галичині, то стане зрозумілою вся складність того, що вимагав митрополит від о. Галуцинського та його помічників. Однак, попри всі труднощі та перешкоди, поступово налагодити роботу семінарії все ж вдалося¹⁸.

Набагато складніше було врегулювати статус студентів-семінаристів після того, як вони залишили богословський факультет. Оскільки семінарія – це виховний заклад, то при ній мала б існувати юридично окрема навчальна інституція. До 1919 р. роль такої для греко-католиків Львівської архієпархії, як уже зазначено, відігравав саме богословський факультет місцевого університету, який забезпечував організацію навчальної програми відповідного рівня і наймав викладачів¹⁹.

У Перемишльській єпархії, як подає місцевий шематизм, інституція такого типу не мала спеціальної назви і була записана як «науковий богословський заклад»²⁰. У Станиславові натомість навчальний заклад при місцевій семінарії називався «Богословський ліцей ім. св. Йоана Золотоустого»²¹. Однак цю назву використовували лише для внутрішньоцерковного вжитку. У відносинах із державою ліцей виступав і як науковий богословський заклад, що видно з багатьох документів, які надсилали у відповідне міністерство²².

Що ж стосується створеного закладу у Львові, то тут ситуація складніша. За час його існування для характеристики використовували різні назви: «греко-католицький богословський ліцей», «богословський факультет (виділ)», а також «studium domesticum». Зокрема, саме так його схарактеризував львівський польський часопис «Gazeta Kościelna». Подібну назву колись використовували до приватних монастирських навчальних закладів, не пов'язаних з університетами²³. Крім цього, у документах також фігурує «Богословський науковий інститут св. Йосафата» і стосується конкретного періоду існування закладу від грудня 1919 р. до червня 1920 р., коли він розташовувався у приміщенні монастиря студитів²⁴.

Однозначного розуміння специфіки та назви новоствореної інституції не було навіть серед тогочасного духовенства. Скажімо, о. Микола Вояковський, який тоді навчався у Львівській семінарії, згодом писав: «Митр. Шептицький зорганізував “Богословський факультет гр. кат. Духовного Семінара”, який після двох і пів року переіменовано на “Архієпархіяльний Богословський Ліцей” у Львові, який опісля

¹⁸ Детальніше про цей період див.: Вояковський М. Відновлення духовної семінарії у Львові: 1920–1926 (Причинок до Ректорату о. Т. Т. Галуцинського, ЧСВВ). *Записки ЧСВВ*. 1971. Т. 7. Ч. 1–4. С. 291–308.

¹⁹ Пристай М. Львівська греко-католицька духовна семінарія (1783–1945). Львів, 2003.

²⁰ В оригіналі – «наукове богословське заведення». Див.: Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сянницької на рік Божий 1936. Перемишль, 1936. С. 19.

²¹ Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської. Станиславів, 1938. С. 17.

²² AAN. Zespół 14. Seria 5. Jedn. 630.

²³ Wśród greko-katolików. *Gazeta Kościelna*. 1929. 27 жовтня. С. 494–495.

²⁴ AAN. Zespół 14. Seria 5. Jedn. 622. F. 27.

переорганізовано на Богословську Академію»²⁵. Однак, наприклад, у січні 1927 р. у греко-католицькому часописі «Нива» виходить стаття «В обороні чести нашого Богословського Виділу»²⁶. Таку саму назву зафіксовано і в шематизмі Львівської архієпархії за 1928 р.²⁷

Відомо принаймні дві ознаки, які богословський науковий заклад у Львові запозичив від університетів. Перша – наявність квестора, про що у звіті про фінансовий стан семінарії за 1921–1924 рр. згадує ректор о. Галушинський: «При Семінари існує Архієпархіяльний Богословський Ліцей, де занятих 14 Отців Професорів і особний урядник-квестор для ведення канцелярії»²⁸. Друга – професори у Львові мали свого декана. Важко сказати, які в нього були права й обов'язки (можливо, ця посада була формальною), однак такий титул точно використовувався. Відомі імена принаймні чотирьох осіб, які обіймали цю посаду, – у різних документах вказані: о. Спиридон Кархут²⁹, о. Гавриїл Костельник³⁰, о. Теодозій Галушинський³¹ та о. Йосиф Сліпий³².

Про офіційний статус богословського закладу більше можна дізнатися з листа його викладачів до митрополита, датованого 12 березня 1926 р. Вони пишуть, що з 1919 р. підготовка майбутнього духовенства та виклади для семінаристів відбуваються при духовній семінарії, науковий рівень викладів відповідає вимогам університетських факультетів і єпархіяльних богословських ліцеїв й цю освіту визнають за кордоном, куди їдуть студенти продовжувати навчання. Водночас, за їхніми словами, виникають проблеми з визнанням зі сторони влади, зокрема кураторії Львівського шкільного округу. Наприкінці конкретно вказана причина проблеми – фактично цей навчальний заклад функціював, але юридично його не існувало. Для того щоби таку структуру визнала держава, автори листа попросили митрополита видати офіційну грамоту про створення при духовній семінарії у Львові архієпархіяльного богословського факультету та домогтися його визнання перед владою³³.

Аби розібратися в ситуації та зрозуміти причини такої невизначеності, варто повернутися до моменту, коли розпочалися зміни. Отож у 1919 р. митрополит Шептицький був змушений забрати своїх студентів-богословів та організувати для них окреме навчання (на вимушеності таких кроків неодноразово наголошувалося)³⁴. Водночас українці в Галичині, попри складне політичне становище, вирішили продовжити боротьбу за власні права, зокрема й за право молоді на освіту. 12 вересня 1919 р. відбулися загальні

²⁵ Вояковський М. Відновлення духовної семінарії...

²⁶ Редакція. В обороні чести нашого Богословського Виділу. *Нива*. 1927. Ч. 1. С. 10–24.

²⁷ Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1928. Львів, 1928. С. 10.

²⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 1. Спр. 175. Арк. 1.

²⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 3.

³⁰ В обороні чести нашого Богословського Виділу; ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 41.

³¹ Там само. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1–2.

³² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 2164. Арк. 63.

³³ ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 2.

³⁴ Наприклад, у питанні коштів, необхідних для роботи семінарії, митрополичий ординаріат повідомляв: «Ректорат є приневолений у власнім заряді організувати богословські студія, оплачувати професорів та закуповувати наукові підручники». Див.: В справі оплати на удержання питомців в гр. кат. духовнім семінарії у Львові. *Львівсько-Архієпархіяльні Відомости*. 1921. Ч. 3. С. 5.

збори Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), пов'язані з першими спробами забезпечити можливість здобувати вищу освіту українською мовою. У протоколі цього засідання є запис, де згадано і греко-католицький навчальний заклад, який лише напередодні створив Шептицький: «Др. Щурат реферує справу Університетських Курсів, які мало б уладити Наук. Товариство в обсягу двох факультетів, історично-філософського і правничого; в зв'язи з тим стояв би теологічний факультет, організований митр. Шептицьким»³⁵. Малоімовірно, що такі твердження з'явилися без попереднього узгодження з митрополитом. Судячи із зазначеного запису, Андрей Шептицький погоджувався з тим, щоб заснована навчальна інституція стала в майбутньому окремим богословським факультетом, який мав увійти до складу українського університету.

Подібне бачення ситуації було поширене і серед представників української громадськості. Зокрема, аналізуючи відносно недавнє минуле, автор статті в газеті «Діло», датованої 1929 р., писав: «Для богословської молоді покликує о. Митрополит до життя в мурах духовної семінарії тимчасово богословський виділ в надії, що з хвилиною заснування публичного українського університету у Львові ввійде він у склад будучого університету»³⁶.

Спроби пов'язати створену інституцію з гіпотетичним українським університетом у Львові були. Наприклад, цікавий проєкт у польському парламенті в лютому 1926 р. представили депутати Української парламентської репрезентації. Окрім інших вимог, він передбачав створення в університеті двох богословських факультетів – греко-католицького і православного та виділення коштів на утримання 10 професорів для кожного³⁷.

Однак, як відомо, домогтися заснування у Львові власного університету, до якого міг би бути доєднаний греко-католицький богословський заклад, українці так і не змогли³⁸. Відповідно, й ідея про перетворення цієї інституції на повноцінний богословський факультет при українському університеті з власним статутом і державним визнанням, теж не була зреалізована. Курси, які започаткували ж українці, мусили проводити нелегально й вони були відомі як «таємний університет»³⁹. Проте жодного юридичного стосунку до цього закладу греко-католицький ліцей не мав. Йосиф Сліпий у спогадах про університет писав: «У Львівській семінарії був номінальний факультет з огляду на тайний український університет, з яким він не мав жодних зв'язків»⁴⁰.

Усвідомлюючи примарність українських спроб добитися від польського уряду прав на створення у Львові окремого університету, Шептицький ще 1923 р. почав шукати інших шляхів вирішення проблеми підготовки майбутніх греко-католицьких священників і розвитку східнохристиянських богословських наук. Уже на початку року, після того, як Рада послів Антанти остаточно визнала право Польщі на контроль над Галичиною, митрополит спробував досягти порозуміння з урядом за допомогою

³⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 1; ЦДІАЛ України. Ф. 310. Оп. 1. Спр. 2 Арк. 1.

³⁶ Греко-катол. Богословська Академія у Львові (3 нагоди її відкриття). *Діло*. 1929. 16 жовтня. С. 2.

³⁷ За український університет. Законопроект Українського Сеймового Клубу. *Діло*. 1926. 11 лютого. С. 1.

³⁸ Пор.: ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 2. Спр. 158. Арк. 83.

³⁹ Більше про історію змагань українців за створення у Львові окремого університету див.: Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Львів, 1923.

⁴⁰ Пор.: Сліпий Й. Спомини. Львів, 2014. С. 131; Греко-католицька богословська академія у Львові в першій трьохлітній своїй історії (1928–1931). Львів, 1932. С. 56.

посередника – апостольського візитатора о. Джованні Дженоккі (Giovanni Genocchi)⁴¹, якого прислав Апостольський престіл для аналізу ситуації та актуального стану Галицької греко-католицької митрополії. Шептицький пропонував визнати наявну наукову інституцію, яка діяла при греко-католицькій духовній семінарії, автономним богословським факультетом, окремим від Львівського університету, та надати йому всі академічні права. Польська влада на таку ініціативу відповіла відмовою. Було лише запропоновано створити при богословському факультеті Львівського університету кілька нових кафедр, якщо митрополичий ординаріат зможе аргументувати необхідність вивчення греко-католицькими семінаристами якихось додаткових предметів, відсутніх на факультеті⁴².

Одночасно Андрей Шептицький намагався діяти і через Рим. Ситуація, що виникла у Львові 1919 р., знову зробила актуальною його давню мрію про започаткування в цьому місті вищих богословських студій для католиків східного обряду⁴³. У січні 1923 р. він написав до Конгрегації Східних Церков листа, в якому описав ситуацію, що склалася у Львові з підготовкою майбутніх греко-католицьких священників, та попросив на основі єпархіальної богословської школи, що діяла при Львівській семінарії, декретом цієї конгрегації та з благословення папи утворити Богословську академію⁴⁴. Письмової відповіді митрополит не отримав, що спонукало його в липні того самого року написати другого, у якому він повторив своє прохання. При цьому митрополит зазначив, що хоче врахувати зауваження візитатора Дженоккі, що у Львові не викладають схоластичної філософії та запропонував у майбутній академії створити окрему кафедру⁴⁵ для її вивчення⁴⁶.

⁴¹ Див.: Choma G. La visita apostolica del padre Giovanni Genocchi in Galizia (Ucraina Occidentale) nell'anno 1923. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni* / ed. A. Welykyj. Roma, 1960. Vol. III. Fasc. 3–4. P. 492–512.

⁴² Мудрий В. «Під знаком нелегалізації». Причинки до історії Українського Високого Шкільництва у Львові. (Продовження). *Діло*. 1924. 4 січня. С. 2.

⁴³ На сьогодні відомо принаймні про дві ініціативи митрополита Шептицького в період до початку Першої світової війни, які стосувалися створення власного богословського закладу. Про першу дізнаємося з листа Станіслава Сопуха (Stanisław Sopuch), римо-католицького священника та провінціала єзуїтів у Польщі, написаного 1926 р. до польського нунція Лоренцо Лаурі (Lorenzo Lauri). Зокрема, о. Сопух пише, що Шептицький ще 1905 р. просив Апостольський престіл про створення у Львові для греко-католиків окремих вищих богословських студій. Однак, як подає автор листа, цього не вдалося досягнути через опір місцевих римо-католицьких єпископів. Очевидно, невдача не зупинила митрополита, оскільки у грудні 1908 р. він зробив нову спробу та написав листа з аналогічним проханням у Конгрегацію освіти. 23 квітня 1909 р. Шептицькому надіслали відповідь, у якій вказано, що у Львові вже існує заклад, де вивчають богослов'я та який має повноваження надавати і наукові ступені, охопно з докторськими. За словами авторів листа, в одному місті конгрегація не може створювати два аналогічні навчальні заклади. Поп.: L'archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (ACO). Ruteni, 53. Pos. 480/28. Fol. 7a, Sopuch–Lauri, 1926; ACO. Ruteni, 53. Pos. 480/28. Fol. 19, Congregazione degli Studi–Sheptytskyi, Roma, 23.04.1909 (copia, allegato V).

⁴⁴ ACO. Ruteni, 53. Pos. 480/28. Fol. 1rv, Sheptytskyi–Papadopulos, Roma, 17.01.1923.

⁴⁵ Андрей Шептицький справді відповідально поставився до цього зауваження. У серпні 1924 р. він видав окреме розпорядження, в якому, зокрема, зазначив, що при викладанні християнської філософії викладачі мають триматися системи св. Томи Аквінського та використовувати відповідні підручники латинською мовою. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 2. Спр. 51. Арк. 13.

⁴⁶ ACO. Ruteni, 53. Pos. 480/28. Fol. 2rv, Sheptytskyi–Tacci, Roma, 09.07.1923.

Наполегливість Шептицького дала результат – він одержав відповідь на своє прохання: у конгрегації готові розглянути таку ідею, однак для цього митрополит спершу має надати більше інформації про наукові й людські ресурси, якими володіють греко-католики у Львові. Зокрема, він повинен був детально відповісти на чотири запитання: які предмети викладають львівським семінаристам, скільки годин у тиждень виділяється на кожен із них, які підручники при цьому використовують і, найголовніше, які професори на актуальний момент задіяні і які наукові титули вони мають⁴⁷? Невідомо чому, однак серед документів конгрегації відповіді митрополита немає. Головною причиною могло стати те, що Шептицький всі зусилля спрямував, щоб уможливити своє повернення з Рима до Галичини⁴⁸.

У 1925 р. на конференції греко-католицьких єпископів Галицької церковної провінції було прийняте спільне рішення утворити у Львові вищий богословський навчальний заклад, єдиний для всіх єпархій: «Ухвалено для добра і розвитку католицької віри і церкви в українському народі, піднесення його духовної культури й забезпечення перед нездоровими впливами протикатолицькими сучасного життя дати почин на основаня католицького університету у Львові. В тій цілі ухвалено вислати відповідне письмо до Апостольського Престола і упрощення Ексселенцію Митрополита до започаткованя підготовчої акції організаційної»⁴⁹.

Можливо, що саме з цими процесами була частково пов'язана і зміна ректорату у Львівській семінарії, що відбулася на початку 1926 р.⁵⁰. У січні того року митрополит Шептицький призначив ректором о. Сліпого⁵¹, який на той момент був семінарійним префектом і вже протягом кількох років викладав догматику в богословському ліцеї при семінарії⁵².

Новий ректор, який раніше вже показав себе як редактор новоствореного часопису «Богословія» та займався написанням статуту для планованого Богословського наукового товариства, майже відразу ж взявся до справи реформи та вдосконалення духовної освіти в архієпархії. Так, вже у травні 1926 р. о. Сліпий готував установчі документи⁵³ нового навчального закладу: «Працюю тепер над зміною Семинар. Статутів, бо в багатьох вже перестарілі. Рівнож роблю начерк статутів для “Митропол.

⁴⁷ Ibid. Іrv, Papadopoulos-Sheptytskyi, Roma, 23.07.1923.

⁴⁸ Див.: Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході (1920–1923). Вінніпег; Едмонтон, 1981. С. 39–45.

⁴⁹ Конференція XXXV дня 8 мая 1925. *Конференції архієреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937)* / ред. А. Кравчук. Львів, 1997. С. 79.

⁵⁰ Інакше це пояснити важко, оскільки, як свідчать документи, ще в червні 1925 р. митрополит Шептицький планував продовжити урядування о. Галушинського. У будь-якому разі, монахи ЧСВВ відіграли важливу позитивну роль в житті духовної семінарії у Львові, взявши на себе відповідальність за керівництво нею у важкий повоєнний час. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 63.

⁵¹ Хроніка. Іменування. *Львівсько-Архієпархіяльні Відомости*. 1926. Ч. 1. С. 18.

⁵² ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 1.

⁵³ Саме з його ініціативи перед цим, у березні 1926 р., було написано листа викладачів богословського ліцею до митрополита Шептицького, про який уже згадано, де зазначалася необхідність затвердження формального статуту цього навчального закладу.

Богосл. Виділу”, згл[ядно] для “митроп. богосл. академії”. Їх проекти, по повероті Ексцеленції предложу до справлення і ласкавого затвердження»⁵⁴.

Також о. Сліпий із благословення митрополита після майже трирічної перерви знову підняв справу акредитації Апостольською столицею богословського навчального закладу для українців. Для цього він приїхав до Рима та 3 травня 1926 р. написав листа до кардинала Луїджі Сінчеро (Luigi Sincero), секретаря Східної конгрегації. У ньому ректор пригадав клопотання митрополита Шептицького та знову попросив згоди на утворення у Львові Богословської академії. Головною причиною автор листа назвав користь для унійної праці, зокрема серед православних українців. Відповідно, освіта в ній мала би бути особливо спрямована на вивчення східнохристиянського богослов'я⁵⁵.

Ректорові Сліпому в Римі повідомили, що підтримка ідеї створення у Львові богословського навчального закладу іншими греко-католицькими єпископами суттєво збільшить шанси на затвердження цього проєкту⁵⁶. 30 листопада 1927 р. отець ректор від імені деканату греко-католицького богословського факультету у Львові написав листа до владик, що мали зібратися у грудні на I Загальну конференцію греко-католицьких єпископів із різних країн світу (не лише з Галичини, а й із Мукачівської, Пряшівської, Крижевацької єпархій, США, Канади та Болгарії). У ньому Сліпий просив, щоб єпископи звернулися спільно до Апостольського престолу з проханням про створення у Львові Богословської академії. За його словами, великих труднощів із її створенням не мало виникнути, оскільки вже був готовий проєкт статутів і було можливо швидко провести відповідні габілітації⁵⁷.

Учасники конференції дослухалися до прохання о. Сліпого. Зокрема, 24-й, передостанній, пункт рішень, які мали надіслати до Рима, стосувався заснування у Львові на основі Львівської духовної семінарії та її богословського факультету вищої богословської школи, яка мала б можливість надавати академічні ступені. При цьому наголошено, що статут навчального закладу буде розпрацьований у погодженні з усіма єпископами та юридично затверджений Апостольським престолом. Після дискусій всі єпископи, крім Станіславівського владика Григорія Хомишина, підписали цей документ⁵⁸.

Попри прийняте спільне рішення, що саме з Рима має йти ініціатива у фундуванні нового закладу, в офіційному віснику Львівської греко-католицької архієпархії «Львівських архієпархіяльних відомостях» за 1 березня 1928 р. митрополит Шептицький розпорядився опублікувати документ, який, фактично, давав початок існуванню такої інституції – Статут греко-католицької Богословської академії у Львові. Як було зазначено в додатковому коментарі, поданому після нього, статут одобрив митрополичий ординаріат за тиждень до цього – 22 лютого 1928 р.⁵⁹. Обговорення ж відбулося ще раніше. 11 листопада 1927 р. у митрополичих палатах відбулися збори

⁵⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 345. Арк. 46.

⁵⁵ ACO. Ruteni, 53. Pos. 480/28. Fol. 4rr, Slipyi-Sincero, Roma, 03.05.1926.

⁵⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 345. Арк. 56.

⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.

⁵⁸ ACO. Ruteni, 53. Pos. 1/28. Fol. 12, Decreta conferentiae episcoporum ruthenorum, Leopoli, 06.12.1927.

⁵⁹ Статут греко-католицької богословської академії у Львові. *Львівські архієпархіяльні відомости*. 1928. Ч. 2. С. 14–21.

Богословського наукового товариства. Серед інших, члени обговорили і питання академії. Після тривалої дискусії учасники погодилися, що створення такого наукового закладу, як академія, необхідне для розвитку серед греко-католиків богословської науки та підготовки відповідних кадрів⁶⁰. 24 листопада члени митрополичої консисторії підтримали це рішення й одногослосно висловилися за заснування закладу, а 17 грудня комісія у складі Йосифа Сліпого, Тита Мишковського та Миколи Чубатого продискутувала статут, розпрацьований раніше. Лише після цього митрополит у лютому 1928 р. затвердив його й опублікував у віснику⁶¹.

Фактично, з жовтня 1928 р. Богословська академія розпочала діяльність⁶². Однак процес налагодження нормальної роботи був достатньо складним і потребував часу. Так, наступні після публікації статуту півтора року приділили різним організаційним заходам, зокрема вибранню керівництва, викладачів⁶³ і проведенню їхньої габлітації. Врешті, 6 жовтня 1929 р. відбулося урочисте офіційне відкриття академії, за участі численного духовенства й українських громадських і політичних діячів⁶⁴.

Отож на початку 1928 р. було опубліковано статут навчального закладу та задекларовано ідею створення Богословської академії. Фактично, це можна вважати закінченням періоду *sede vacante*, діяльності богословського ліцею при Львівській семінарії, який не мав ні власного статуту, ні чітко визначеного статусу. Цей перехідний період, однак, відіграв важливу роль, оскільки дав можливість підготуватися до нового етапу в розвитку богословської освіти серед греко-католиків, не перериваючи процесу виховання та формування майбутнього духовенства.

REFERENCES

- Androkhovych, A. (1921). Lvivske «Studium Ruthenum». *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, 131, 123–195 (in Ukrainian).
- Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi: 1923–1939. Vyprobuvannia idealiv*. Lviv (in Ukrainian).
- Hreko-katolytska Bohoslovska Akademiia u Lvovi (Z nahody yii vidkryttia). (1929). *Dilo*, 230 (in Ukrainian).
- Hreko-katolytska Bohoslovska akademiia u Lvovi v pershim trokhlyttiu svoioho istnuvannia (1928–1931). (1932). Lviv (in Ukrainian).
- Kashchak, I. (2007). *Vykhovannia ukrainskoho hreko-katolytskoho sviashchennyka (1882–1946)*. Lviv (in Ukrainian).
- Khronika. Imenovannia. (1920). *Lvivski arkhieparkhialni vidomosti*, 4 (in Ukrainian).
- Khronika. Imenovannia. (1926). *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 1 (in Ukrainian).

⁶⁰ Пор.: Науковий Збір Богословського Наукового Товариства у Львові. *Діло*. 1927. 25 листопада. С. 3.

⁶¹ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 2164. Арк. 63; Греко-католицька богословська академія у Львові... С. 9–10.

⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 451. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 1–4.

⁶³ Конкурс на посади професорів в гр.-кат. Богословській Академії у Львові. *Львівсько-архієпархіяльні відомости*. 1928. Ч. 5. С. 13.

⁶⁴ З церковного життя. Відкриття греко-катол. Богословської Академії у Львові. *Діло*. 1929. 9 жовтня. С. 4.

- Konkurs na posady profesoriv v hr.-kat. Bohoslovskii Akademii u Lvovi. (1928). *Lvivsko-arkhiieparkhiialni vidomosti*, 5 (in Ukrainian).
- Kravchuk, A. (Ed.) (1997). Konferentsii arkhiiereiiv Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy (1902–1937). Lviv (in Ukrainian).
- Kunyskyi, L. (1927). O. Dr. Y. Botsian yak rektor Dukhovnoi Semynarii. *Bohosloviia*, 2–3 (in Ukrainian).
- Kyrychuk, O. (2017). Lvivska dukhovna seminariia UHKTs ta Bohoslovska akademiia pid kerivnytstvom rektora Yosyfa Slipoho (1926–1939 rr.). *Istoriia religii v Ukraini: Naukovyi shchorichnyk*, 27 (in Ukrainian).
- Lytvyn, M., Naumenko, K. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv: Olir (in Ukrainian).
- Marunchak, M. (1981). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi na Zakhodi (1920–1923)*. Winnipeg; Edmonton (in Ukrainian).
- Marusyn, M. (1943–1963). Pohliad na vykhovannia kandydativ dukhovnoho stanu na Ukraini. *Bohosloviia*, 21–24 (in Ukrainian).
- Mudryi, V. (1923). *Borotba za ohnyshche ukrainskoi kultury v zakhidnykh zemliakh Ukrainy*. Lviv (in Ukrainian).
- Mudryi, V. (1924, Sich 4). «Pid znakom nelegalshchyny». Prychynky do istorii Ukrainskoho Vysokoho Shkilnytstva u Lvovi. (Prodovzhennia). *Dilo*, 4 (in Ukrainian).
- Naukovyi Zbir Bohoslovskoho Naukovoho Tovarystva u Lvovi. (1927). *Dilo*, 263 (in Ukrainian).
- Prystai, M. (2003). *Lvivska hreko-katolytska dukhovna seminariia (1783–1945)*. Lviv (in Ukrainian).
- Shematyzm hreko-katolytskoho dukhovenstva Lvivskoi arkhieparkhii na rik 1928. (1928). Lviv (in Ukrainian).
- Shematyzm vseho klyra hreko-katolytskoi eparkhii Stanyslavivskoi. (1938). Stanyslaviv (in Ukrainian).
- Shematyzm hreko-katolytskoho dukhovenstva zluchenykh eparkhii Peremyskoi, Sambirskoi i Sianitskoi na rik Bozhyi 1936. (1936). Peremyshl (in Ukrainian).
- Skira, Yu. (2016). Pozytyiia Hreko-Katolytskoi Tserkvy u zmahanniakh za vyshchu natsionalnu osvitu v Halychyni u 1900–1939 rokakh. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 9 (in Ukrainian).
- Statut hreko-katolytskoi bohoslovskoi akademii u Lvovi. (1928). *Lvivski arkhieparkhiialni vidomosti*, 2 (in Ukrainian).
- Slipyi, Y. (2014). *Spomyny*. Lviv (in Ukrainian).
- V oboroni chesty nashoho Bohoslovskoho Vydilu. (1927). *Nyva*, 1 (in Ukrainian).
- Voiakovskiy, M. (1971). Vidnovlennia dukhovnoi seminarii u Lvovi: 1920–1926 (Prychynok do Rektoratu o. T. T. Halushchynskoho, ChSVV). *Zapysky ChSVV*, 7 (in Ukrainian).
- V spravi oplaty na uderzhannia pytomtsiv v hr. kat. dukhovnim semynary u Lvovi. (1921). *Lvivsko-Arkhieparkhiialni Vidomosti*, 3 (in Ukrainian).
- Wśród greko-katolików. (1929). *Gazeta Kościelna*, 43 (in Ukrainian).
- Za ukraïnskyi universytet. Zakonoproiekt Ukrainskoho Soimovoho Kliubu. (1926). *Dilo*, 31 (in Ukrainian).
- Z tserkovnoho zhyttia. Vidkryttia hreko-katol. Bohoslovskoi Akademii u Lvovi. (1929). *Dilo*, 224 (in Ukrainian).

Choma, G. (1960). La visita apostolica del padre Giovanni Genocchi in Galizia (Ucraina Occidentale) nell'anno 1923. (A. Welykyj, Ed.) *Analecta Ordinis S. Basilii Magni vol. III fasc. 3–4*. Roma (in Italian).

Redzik, A. (Ed.). (2015). *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*. Kraków: Wysoki Zamek (in Polish).

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1918–1933). (1934). Lwów (in Polish).

Vasyl HARANDZHA

Junior Research Fellow

Institute of History of the Church

Ukrainian Catholic University

PhD student (STD)

Theology-Philosophy Faculty

Ukrainian Catholic University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0294-9231>

e-mail: vasyl.harandzha@ucu.edu.ua

**DIFFICULT WAY OF FORMATION:
THE THEOLOGICAL LYCEUM IN LVIV AS A «FORERUNNER»
GREEK-CATHOLIC THEOLOGICAL ACADEMY
(1919–1928)**

The presented article examines the activities of the theological lyceum in Lviv, which was the predecessor of the greek-catholic theological academy. This academy is a promising educational project started by Metropolitan Andrey Sheptytskyi and rector of the archdiocesan seminary priest Yosyf Slipyi – was created and started its work in 1928–1929. Until the end of its existence, due to unfavorable social and political circumstances, it was never able to receive official accreditation either from the Polish state or from the Roman Apostolic See. However, despite this, the theological academy left a noticeable mark in the history not only of greek-catholics, but also of ukrainians as a whole.

After the collapse of Austria-Hungary at the end of 1918 and the subsequent defeat of the army of the West Ukrainian People's Republic, Eastern Galicia came under the rule of Poland. Various punitive and restrictive measures were applied to ukrainians who did not agree with this development of events. This also applied to the opportunity to obtain higher education. Taking into account all the above facts, galician greek-catholic Metropolitan Andrei Sheptytskyi was forced to stop the education of his seminarians at the theological faculty of Lviv University and organize private lectures for them at the theological seminary. In the future, he planned to realize his old dream and create a full-fledged theological educational institution for eastern catholics in Lviv, but the realization of such a plan required more time. The study shows that theological lyceum became an intermediate stage that allowed to pass the crisis period and to continue the formation and scientific training of future greek-catholic priests.

Keywords: higher education, Theological Academy, theological seminary, Ukrainian Greek-Catholic Church, Andrei Sheptytskyi, Yosyf Slipyi.

УДК: 821.161.2.09Л.УКРАЇНКА:316.752.4(=161.2=161.1)
<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-82-94>

Лариса ШВАБ

*кандидат історичних наук
доцент кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету ім. Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>
e-mail: lesyashvab@gmail.com*

Анатолій ШВАБ

*доктор історичних наук
професор кафедри історії України та археології
Волинського національного університету ім. Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>
e-mail: anatoliyshvab@gmail.com*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МЕНТАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Висвітлено українсько-російський конфлікт культур у творчій спадщині Лесі Українки. Проаналізовано поезії «Мій шлях», «Пророк», драматичні твори «Осіньна казка», «Кассандра», «Бояриня», «Три хвилини», «Оргія», прозу «Мій шлях». Позицію Лесі Українки інтерпретовано як послідовно протестну щодо зверхності російської культури над українською й такою, що еволюціонувала від усвідомлення фатального антагонізму («Над морем») до відвертої відрази до московської (боярської) естетики («Бояриня») і пророчого попередження загрози, що гряде зі Сходу («Кассандра»).

Зазначено, що Леся Українка розвинула міф про особливу внутрішню розкутість росіян на протигагу оміщаним європейським народам, що висловлено в неприхованому погордливо-зневажливому ставленні до них. Стверджено, що ця внутрішня несвобода росіян культивує ненависть до тих, хто її виявляє – українців, і є прямим шляхом до диктатури: чи в намірах літературних героїв Лесі Українки (Монтаньяр), чи «диктатури пролетаріату», фашизму, рашизму тощо. Наголошено, що екзистенційна загроза російському месіанству походить від підміченої Лесею Українкою іншості українського культурного коду, тому Україна «не має права існувати далі у жодних кордонах». Зауважено, що відчайдушна спроба врятувати свою імперську ідентичність стала причиною війни проти України.

Акцентовано на тому, що Леся Українка представляє ідеологію нової національної аристократії, що позбулася пошани до винятковості «російського генія», свідому антагонізму і загроз, що походять від Росії. Підсумовано, що її творчість – заклик «повернутись до джерел», культурної ідентичності, як гарантії збереження свободи й самовладності нації.

Ключові слова: Леся Українка, українсько-російський конфлікт культур, «різничинна інтелігенція», українська інтелігенція, російська інтелігенція, культурний (державницький) націоналізм.

Гарольд Блум (Harold Bloom), американський історик і теоретик культури, у книзі «Західний канон»¹ (1994; 2007) оголосив усталений перелік західної «канонічної» літератури, який очолює Вільям Шекспір (William Shakespeare) і ще 26 авторів, котрі, на його думку, так чи так були з ним пов'язані. Пишучи про «канон», Г. Блум мав на думці – «вічне». Тому, коли Микола Зеров «сто років тому закликав “перевіряти на току критики” українські мистецькі набутки, виважити все найдобрініше і цим означити тяглість національної традиції»², йому йшлося про створення українського літературного (культурного) «канону». Місце Лесі Українки мало б переміститися із двохсотгривневої купюри у відповідне її таланту місце у «вічному». Проте в Україні розчищення «авгієвих стаєн українського “соцреалізму”» дотепер не закінчене. Яскраві ознаки канонотворчої роботи виявилися у виданні нецензурованих текстів у трьох томах і повного зібрання творів (14 томів) Лесі Українки в 2016–2018 рр. і 2021 р. А звідти чути голос «вартової» народу, яка не «квилить, а розпалює багаття і засіває землю» та має «тверду руку», щоби взяти відповідальність за його майбутнє. Леся Українка представляє нову національну аристократію, яка віднаходить свою ідентичність у виявленій несумісності двох культур – української і російської. З усього літературного й епістолярного спадку Лесі Українки, куди не сягнула рука цензора, її позиція щодо обрання ідентичності визначена в категоріях неприйняття хоч якогось компромісу (почавши з невизнання винятковості «російського генія»). Серед українців запит на відстоювання «честі над славою» не мав повсюдного сприйняття. Через 100 років українському народові доводиться платити найвищу ціну за зречення від культурної ідентичності.

Тож мета дослідження – відтворити інтерпретацію українсько-російських відносин у творах Лесі Українки; її послідовну протестну позицію щодо зверхності російської культури над українською та пророчого бачення неунікненності конфлікту, що виник на цьому антагонізмі культур.

Вивчення творчої спадщини Лариси Косач (Лесі Українки), що прийнято називати «лесезнавством» (термін голосно, щоб його не зауважили, критикований авторкою «інтелектуального роману»³ про Лесю Українку, має на меті не піднести ім'я поетеси на рівень її законного місця в європейській літературі, а навпаки – применшити його значення), триває від часу фізичного життя і творіння Лесі Українки. Такими були Іван Франко й Осип Маковей, Михайло Старицький, Модест та Орест Левицькі, Грицько Григоренко й ін.; від початку ХХ ст. – київські письменники-неокласики Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Тадей Рильський та ін.

Український літературний критик, ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов в есе «Поетка українського Рісорджімента (Леся Українка)»⁴ (1922) чи не першим виявив у творчості Лесі Українки пророче передбачення загрози, що «тяжкою лапою» нависла над її нацією, «дарма, що її земляки склали на ній повні пошани поцілунки»⁵. Бачила, як орди варварів насувалися із півночі, й у смертельному

¹ Блум К. Західний канон. Книги на тлі епох / під ред. Р. Семків. Київ: Факт, 2007. 720 с.

² Агеєва В. «Я обізвуся до них...» (Передмова). *Леся Українка. Листи 1876–1897* / упоряд. В. Прокіп (Савчук). Київ: Комора, 2016. С. 7.

³ Забужко О. *Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Комора, 2018. 656 с.

⁴ Донцов Д. *Поетка українського Рісорджімента (Леся Українка)*. Львів: Вид-во Донцових з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1922. 35 с.

⁵ Донцов Д. *Поетка українського Рісорджімента...* С. 6.

страху за націю узріла хвилину вже швидкого поруху⁶. Що ж, маємо розуміти, що нині переживаємо «огневе хрещення нації», яке пророче передбачила Л. Косач.

Радянська інтерпретація творчості Лесі Українки відповідала запитам ідеології або «“уявленням про корисність”, цензурувалася і замовчувалася»⁷.

У 1999 р. Іван Денисюк і Тамара Скрипка оприлюднили книгу «Дворянське гніздо Косачів»⁸. Для читача кінця 1990-х років висвітлення авторами деяких фактів із життя родини Косачів (наприклад причини захворювання маленької Лесі) на Волині могло видатися «революційним». Олександр Рисак, відомий загалом літературознавець, поет, у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки створив лабораторію лесезнавства. Сам був автором наукових досліджень її життя і творчості⁹. Натепер Віра Агєєва¹⁰, Тамара Гундорова¹¹, Оксана Забужко¹², Марія Моклиця¹³ дивляться на життя та тексти Лесі Українки з нових методологічних позицій, і ця новизна, яку започаткували І. Денисюк і Т. Скрипка, відрізняє їх від інших літературно-критичних праць про поетесу.

Інтелектуальний роман Оксани Забужко «Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007, 2018) відтворив «інтелектуальний роман» авторки з Ларисою Косач. Це – третя книга письменниці після «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» (1992) і «Шевченків міф України: спроба філософського аналізу» (1997). Очищаючи «від фальшивих ідеологічних намулів» українську духовну спадщину, О. Забужко повертає українцям іншу, «шляхетську, дворянсько-інтелігентську»¹⁴, Україну; втілює «задум Соломії Павличко прочитати українську літературу XIX–XX століття як літературу помсти»¹⁵, а по суті, відповівши на запитання «хто ми»: Європа чи Росія? Визнання книжки Забужко непересічним дослідженням творчості Лесі Українки не змінила розлога стаття Миколи Жарких «Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку»¹⁶.

Після виходу низки досліджень Наталії Яковенко¹⁷, годі сперечатися з тим, що сучасний європейський культурний ландшафт творила шляхта, «укорінена в серед-

⁶ Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту... С. 6.

⁷ Агєєва В. «Я обізвуся до них...»... С. 7.

⁸ Денисюк І., Скрипка Т. *Дворянське гніздо Косачів*. Львів: Академічний експрес, 1999. 269 с.

⁹ Рисак О. «Лесин дивосвіт». Львів: Світ, 1992. 184 с.; Рисак О. У вимірах самостійності і спокуси владою: три драматичні поеми Лесі Українки – «У пущі», «Кассандра», «Камінний господар». Луцьк: Вежа, 1999. 70 с.

¹⁰ Агєєва В. *За лаштунками імперії*. Київ: Віхола, 2021. 250 с.

¹¹ Гундорова Т. *Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму*. Київ: Часопис «Критика», 2009. 447 с.

¹² Забужко О. *Notre Dame D'Ukraine...*

¹³ Моклиця М. Естетика Лесі Українки: проблема авторського понятійного словника. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. праць. Луцьк, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 132–148.

¹⁴ Партач Н. Інтелектуальний роман Оксани Забужко. *ZN.UA*. 2007. 19 жовтня. URL: https://zn.ua/ukr/ART/intelektualniyu_roman_oksani_zabuzhko.html

¹⁵ Агєєва В. *За лаштунками імперії...* С. 9.

¹⁶ Жарких М. «Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку». URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html>

¹⁷ Яковенко Н. *Українська шляхта кінця XIV до кінця XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Київ: Критика, 2008. 469 с.; Яковенко Н. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей*

ньовічному лицарстві, що на століття наперед визначило її спосіб буття й спосіб почування»¹⁸. Цей етос і ерос потрактуємо як «повинність» та «служіння» созереневі, Церкві, жінці, слабшому за себе, що є змістом середньовічної клятви оммаж. «У своєму середовищі шляхта виховує мужні звичаї й своїм прикладом посилює їх в інших класах», – писав Алексіс де Токвіль (Alexis de Tocqueville) у творі «Давній порядок і Революція»¹⁹, тому «назавжди заслуговуватиме жалю та обставина, що ми замість того, щоб підпорядкувати шляхту пануванню законів, зовсім знищили її і вирвали з корінням. Цей вчинок позбавив націю одного з необхідних елементів її сутності й завдав свободі таку рану, яка ніколи не загоїться. Клас, який стільки сторіч ішов на чолі суспільства, в цьому тривалому володінні незаперечною величчю набув певну гордість душі, природну впевненість у своїх силах і звичку бути об'єктом загальної уваги – звичку, що робила його точкою найбільшого опору в суспільному організмі»²⁰.

Із кону історії європейську шляхту витіснили носії просвітницького раціоналізму XVIII ст., і дух «“святого війства” помалу відступив... й розтікся по європейському культурному ландшафті сотнями потічок, один з яких – український»²¹.

У 1789 р. французи доклали величезних зусиль до Великої французької революції, щоби відокремити себе від того, чим вони були, і зробили все, аби стати невпізнаними. Між тим А. де Токвіль застеріг: «... зниклу шляхту ніким не можна замінити, й вона ніколи не може відродитися»²². І все ж, французи досягли куди меншого успіху в цій своєрідній справі. З давнішого часу вони почерпнули більшу частину почуттів, звичок і навіть ідей та, самі того не хотючи, скористалися його уламками для спорудження будинку нового суспільства.

Великий задум окультурення Росії Петром I ((Пётр I), 1672–1725) припав на час, коли шляхта сходила з історичної сцени й цареві довелося насаджувати просвіту російській еліті вже «дворянською» версією європейської культури, у якій було виголошено середньовічний дух служіння, – так просвітництво, матеріалізм, атеїзм, соціалізм стали нескладною філософією історії російського інтелігента. Анатомію цієї ідеї («анатомію московита») детально дослідив Роман Кісь²³.

«О, Русь! Забудь былую славу,/ Орел двуглавый побежден»²⁴, – як сповістив Сергей Булгаков (Сергей Булгаков).

Суто світська російська аристократія («різночинна інтелігенція») не мала опертя на традицію, тому «центр духовної ваги змістився на “революційну” інтелігенцію з установкою місіяністичної ідеї “перетворити” увесь світ за мірками “Третього

в Україні XVI–XVII століть. Київ, 2002. 416 с.; Яковенко Н. У пошуках власного неба. Життя і тексти Іонікія Галятівського. Київ: Laugus, Критика, 2017. 704 с.

¹⁸ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 498.

¹⁹ Токвіль де А. Давній порядок і Революція / з фр. пер. Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. С. 103.

²⁰ Там само.

²¹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 487.

²² Токвіль де А. Давній порядок і Революція. С. 103.

²³ Кісь Р. Фінал третього Риму (Російська місіяністська ідея на зламі тисячоліть). Львів, 1998. 744 с.

²⁴ Булгаков С. На пиру Богов. URL: https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/3_1 (дата звернення: 13.04.2021).

Риму»²⁵. Окремі представники цього типу, за В'ячеславом Липинським, могли бути «дуже цивілізовані, учені й освічені»²⁶, і все одно вони, обдаровані «інстинктом своєволія»²⁷, як писав Сергей Аскольдов (Сергей Аскольдов), залишалися людьми поза європейською традицією, чи людьми «розриву», як трактує їх Оксана Забужко.

На ґрунті відсутності скріплювальної традиції зріс міф про внутрішню свободу російського народу як народу начебто найменше детермінованого міщанською рутинною, найменше скованого у глибинних явищах свого духу, найменше прив'язаного до усталених побутових форм, читай – «до традиції». «Ота апологія стихії внутрішньої свободи йшла не тільки від традиційного коріння російської ментальності (“смутные времена”, “пугачевщина”...), але й від того граничного релятивізму ніщестанства щодо будь-яких моральних засад (“свободи” від моральної відповідальності), того ніщестанства, що ним інспіровані були трохи чи не усі мислителі так званого російського духовного ренесансу... Месіянстичний міф про особливу внутрішню розкованість росіян (на відміну від оміщанених європейських народів) лише допомагав у передреволюційній Росії розгойдувати і розгойдувати темні руйнівні і демонічні сили прийдешньої революції»²⁸, – писав Р. Кісь. Тож місіанська думка російської інтелігенції підмивала історичні й етичні «греблі» та «береги», розмивала в самій свідомості (насамперед інтелігентській) грань між народом і вульгусом, між ладом і хаосом, між свободою і анархією...²⁹.

В'ячеслав Липинський у 1920-х роках назвав цю світську аристократію «політикуючою інтелігенцією»³⁰, роз'єднаною зсередини: «Ніякого одідиченого досвіду, ніяких одідичених цінностей: все можна й треба пробувати і при тім нема нічого до страчання»³¹. Тому гасло Миколи Хвильового «Геть від Москви!» треба розуміти в контексті прагнення української інтелігенції європейського (а не російського) типу. Воно виникло саме тому, що на кінець XVIII ст. українська інтелігенція вже розчинилася в російському народництві. А цей «розрив» проліг на лінії «“хто і як саме любить народ”, бо, виявляється, навіть в умовах тотального “демократизму” його можна любити по-різному»³².

Саме в часи суспільного зламу і криз, «розплавленості усіляких конструкцій» та наростання хаотизації суспільства «инстинктам своєволія»³³, «коли героїчний період міщанства давно відшумів»³⁴, у час «лицарів без спадку»³⁵, коли

²⁵ Кісь Р. Фінал третього Риму... С. 277.

²⁶ Липинський В. До українських хліборобів. *Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: документи і матеріали* / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Б. м.: Сучасність, 1983. Т. 1. С. 489.

²⁷ Аскольдов С. Религиозный смысл русской революции. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/1> (дата звернення: 13.04.2021).

²⁸ Кісь Р. Фінал третього Риму... С. 277.

²⁹ Там само.

³⁰ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 501.

³¹ Липинський В. До українських хліборобів... С. 489.

³² Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 504.

³³ Аскольдов С. Религиозный смысл русской революции...

³⁴ Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту... С. 4.

³⁵ Там само. С. 5.

«... старі мечі поржавіли,
– нових ще не скували молодії руки...»,
«були поховані всі мертві,

а в живих не бойової вчилися ми науки...»³⁶, з'явилася Леся Українка. «На шлях я вийшла ранньою весною»³⁷, – сповістила вона в молодечому вірші «Мій шлях» (1890).

Дмитро Донцов алегорію «ранньої весни» добачив у початку визвольного шляху українського народу від іноземного панування, назвавши своє есе «Поетка українського Рісорджіmenta», буквально – Відродження, що у світовідчутті Лариси Косач (особливість, яку він підмітив) мало витоки зі середньовічних глибин³⁸. Як писав Євген Сверстюк, «нам потрібна література, яка будить “дух, що тіло рве до бою”»³⁹, і впізнає в Ларисі Косач пряму спадкоємницю козацько-лицарської традиції. Своїм «духом» вона «добудовувала... ту середньовічну ланку, якої нам бракує»⁴⁰ (написано 1999 р. в есе «Я любила вік лицарства»). А бракувало нам «вартового», який би виконав свою «лицарську повинність» перед народом⁴¹,

«хоч люди змаліли в рідній стороні,
на голос твій будуть мовчати,
та слава про них заgrimить до зірок,
що є з їх народу пророк»⁴².

Тож Лариса Косач сповістила про єдність «орачів» і «світочів» свого народу, але не в історичному часі, а в перспективі вічності, як про це перед тим оголосив Тарас Шевченко:

«Воскресну нині! Ради їх
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово»⁴³.

Так, це Шевченко частину грошей, виручених від продажу другого «Кобзаря» (1860), витрачає на друкування 10 тис. примірників «Букваря южнорусского», укладеного у вересні–жовтні 1860 р., і розсилку керівникам недільних шкіл. У листі до Михайла Чалого від 4 січня 1861 р. Шевченко виклав план продовження навчальних посібників такого типу: «Думка єсть за “Букварем” напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як і “Букварь”. За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок»⁴⁴, – читаємо у Станіслава

³⁶ Леся Українка. Епілог. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. / упоряд. та прим. Н. О. Вишневської; ред. тому А. А. Каспрук. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. С. 184–185.

³⁷ Леся Українка. Мій шлях... С. 59.

³⁸ Донцов Д. Поетка українського Рісорджіmenta... С. 4.

³⁹ Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Товариство «Знання», 1993. С. 49.

⁴⁰ Там само. С. 195.

⁴¹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 504.

⁴² Леся Українка. Пророк... С. 343.

⁴³ Шевченко Т. Подражаніє 11 Псалму. *Шевченко Т. Зібрання творів*: у 12 т. / редкол.: М. Жулинський та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2. С. 281.

⁴⁴ Росовецький С. Шевченко: сучасна біографія. Київ: Дух і Літера, 2020. С. 415.

Росовецького. Реалізувати план завадила важка хвороба і смерть. Цю рису української «інтелігенції традиції» Оксана Забужко визнає «найбільш демократичною»⁴⁵.

Але річ у тім, що «демократизм» на чуттєвому рівні буває різним. В історії Французької революції Токвіль чітко виокремив дві «переважні пристрасті», «які аж ніяк не були ровесницями і не прагнули до однієї мети»: «одна, глибша і давніша», – це «жорстока й нездоланна ненависть до нерівності. Її породив і виплекав сам вигляд цієї нерівності, й вона з давніх-давен вселяла в серця французів бажання руйнувати до підвалин всі залишки середньовічних установ і, розчибивши місце, збудувати на ньому нове суспільство, де люди були б настільки однакові в усьому, а їхні становища настільки рівні, наскільки це можливо для людства»⁴⁶, якою і була Велика французька революція; «інша, ближча до нас і менш укорінена, породжувала в них бажання бути не тільки рівними, а й вільними»⁴⁷. Українська «інтелігенція традиції» несла другу настанову демократизму – волелюбство, російська різночинна – першу – егалітарну. Російська «загадкова душа» бачить себе у пристрасному пафосі руйнування в ім'я «свободи духа». Вона щиро вважає, що апокаліпсис гряде з Європи, а не з Росії. Бо Європу вже завоював хам, а в розумінні «російської душі» – це міщанин, індивідуаліст, який дбає про свою маленьку справу («доглядає свій сад»⁴⁸, як у Вольтера (Voltaire)), коли треба клопотатися над здійсненням світового земного щастя. От Росія й покликана «визволити світ» від цього «європейського хамства»⁴⁹. А те, що заперечення внутрішньої свободи, нівелювання індивідуальних відмінностей, встановлення контролю за «іншістю» веде її прямісінько до деспотизму – не бачить⁵⁰. Російське культурне «безгрунтярство»⁵¹ – ось першопричина російського тоталітаризму ХХ ст.

Саме тому, коли Лесі Українці в певний момент життя довелося товаришувати з Аллою Михайлівною («Над морем», 1898), конфлікт культур був неунікненним.

Алла Михайлівна – двадцятилітня російська «барашенька», якій «папаша-генерал» забезпечує лікування на курорті в Ялті. Як не нудиться Алла Михайлівна своїм беззмстовим життям, а таки накидає його як універсальну норму іншим, бо всі мусять бути такими, як вона, що є змістом мислення «дитини імперії». Лесина роль пасивна, аж до моменту, коли терпець їй урвався. У їхньому останньому діалозі стороною, що атакує, виступає таки Алла Михайлівна, бо колонізований ніколи не говорить першим, це завжди право колонізатора:

«... Алла Михайлівна насупилась.

– Я бачу, що вас шокірують мої манери. Що ж, я не англічанка і – не риба. Тільки вже й я не знаю, чи то дуже ввічливо показувати людині, що вважаєш її “блаженненькою” [Ідіоткою, дурнуватою (народний московський вираз)]»⁵².

⁴⁵ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 512.

⁴⁶ Токвіль де А. Давній порядок і Революція... С. 179.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Вольтер. Кандід або Оптимізм. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=148> (дата звернення: 14.04.2021).

⁴⁹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 523.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Леся Українка. Над морем. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7 / ред. Н. О. Вишнеvsька; упоряд. та прим. Т. Г. Третяченко. С. 186.

Аллі Михайлівні йшлося про духовно-моральну атмосферу, створену її знаймою, у якій вона не домінувала, а такого не могло трапитися з «дитям імперії», і вона запротестувала:

- «– Що ж робить, “куда нам, дуракам, чай пить”! Море, поезія, природа, ідеї...
- Ми з вами, скільки пам’ятаю, ні про які ідеї не говорили.
- О, звичайно! “Не мечите бисеру перед свиньями!”
- Або, як у нас кажуть: “Шкода мову псувать!” – зірвалось у мене.
- Что вы?

Я не повторила і спустила очі додолу, бо чула, що у мене був “темний погляд”, повний непримиримого, фатального антагонізму...»⁵³. Діалог добіг кінця – дві культури не знайшли примирення серед кримських кипарисів.

Українсько-російський конфлікт культур у «Боярині» – це вже неприхована відраза до естетики московського боярського побуту з боку Оксани, яка на власному трагічному досвіді переконалася, що Росія і Україна – це антагоністичні світи, різні культурні традиції. У листах Леся висловлюється навпростець: «Нам, українцям, не щастила ніколи доля у тій Московщині...»⁵⁴. Миритися із таким станом речей нізащо не згоджується: «... я ніколи не згоджуся вступитися з дороги перед усякими перевертнями і покутними борзописьцями з чужої літератури, – dafür ich bin mir doch zu gut! Та пора вже й публіку привчити (не говорячи вже про самих редакторів), щоб не били поклони перед усякими nullites через те тільки, що вони у вряди-годи удостоюють нам в “хату плюнути” (раніше “наплювавши” на неї), зібравши зничев’я з розкішних сусідських палат до нашого вбогого куріння. Адже і в курінях на покуті сиділо виборне отамання та чесне товариство, а не якісь заволоки-потурнаки»⁵⁵. Тож і Алла Миколаївна, і боярині за відсутності внутрішньої свободи культивують ненависть до того, хто її виявляє. Але ж «хто визволиться сам – той буде вільний»⁵⁶.

Між російською й українською культурами немає примирення, як і між Монтаньяром та Жірондистом у «Трьох хвилинах» (1905). Але за що, власне, «ненавидить» Монтаньяр Жірондиста? Це не ненависть на ідейному ґрунті, бо жодних дискусій на ньому Жірондист і Монтаньяр не провадять, – тут протистоять культурні відмінності. Для Монтаньяра не існує жодних вічних ідей – лиш матерія. А ідеї, породжені в голові Жірондиста, не вічні, як і його голова⁵⁷. Відповідно й у війні з Жірондою для Монтаньяра:

- «... тільки в тому річ,
- хто перший зогніє, а хто останній,
- чий світ раніше згине»⁵⁸.

Множення смерті («множення трупів»⁵⁹) – ось спосіб самоствердження диктатури, чисю би вона не була: Монтаньяра, пролетаріату, нацизму, рашизму. «Мочити в

⁵³ Леся Українка. Над морем... С. 186–187.

⁵⁴ Цит за: Агеєва В. «Я обізвуся до них...»... С. 11.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Леся Українка. Осіння Казка. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3 / ред. Є. Д. Зубков; упоряд. і прим. І. О. Лучник. С. 197.

⁵⁷ Забужко О. Notre Dame D’Ukraine... С. 569.

⁵⁸ Леся Українка. Три хвилини... С. 222.

⁵⁹ Забужко О. Notre Dame D’Ukraine... С. 572.

сортирах» (Владімір Путін (Владимир Путин)), вбивати (множити трупи) – гарантія виживання великохама. «Україна не має права існувати далі у будь-яких кордонах. Що буде далі, якщо цих скотів не зупинити найбільш брутальним чином... Після одеської різанини бути українцем соромно. Треба ставати слов'янином, росіянином, новоросом, малоросом... ким завгодно, тільки не українцем. Такого народу більше немає. Це лже-народ», – (Александр Дугін (Александр Дугин))⁶⁰. Журналістка Єлена Токарева (Елена Токарева): «Санітарна операція повинна бути жорсткою, швидкою, добре озброєною і ретельно підготовленою. Убиті повинні бути всі, хто брав участь у погромах. Арештовані й засуджені до смертної кари всі, хто закликав до погромів. Всі ці Савіки Шустери, всі ці милі коментатори від ліберастії. Їхній дім – в'язниця. Але головне забути про Обаму. Цього негра більше немає. Вбили негра. Не впорався. Треба навести порядок. Поділити Україну. Кинути як собакам полякам Западенину, забрати собі Піденний Схід. Випустити із нової території всіх, кому подобається нищити один одного і закрити кордон»⁶¹. Це та «правда», що родиться із брехні, у якій переконував Кассандру удаваний віщун Гелен⁶².

Щойно наведено приклад ненависті до всього, що не «я», мислення «масової людини» («маса – це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації...»; маса – це «рядова людина»⁶³), переконаної, що, крім неї і її подібних, нікого й не повинно бути на світі, і вся ревно дія цих практиків спрямована на те, щоб нікого і нічого іншого не було⁶⁴.

«Я рівного собі не маю тут...

Ти тільки рівня, може навіть вища,

І ми боротись будемо до загибуні»⁶⁵, – заявляє Кассандрі фальшивий віщун Гелен. Кассандра та Лариса Косач – служителі Абсолюту, тому будять ненависть у хамів усіх часів та народів. Самим фактом свого існування вони підривають основу хамства – закорінене переконання, ніби «культ власної особи» є єдиною метою кожної людини, тільки не кожній вдається її досягти.

Дуже промовистою видається реакція Косачівни на польську рецепцію «Кассандри», яку читаємо в листі до «Ф. П. Петруненка» від 4 січня 1912 р.: «З польської статті мені найбільше сподобалося те, що “Кассандра” страшна для поляків. Ся похвала, по-моєму, найбільша, а то вони все хвалять нас за “тихий смуток”, “резигнацію” і подібні зовсім не страшні речі, та пора вже їм завважити, що й ми можемо мати “сильну руку”»⁶⁶. У глибинному сенсі це проголошення культурного націоналізму, який треба розуміти як осягнення суверенності свого народу через культуру (а не через державу). Позаяк зречення культурної ідентичності – це втрата свободи, тієї

⁶⁰ Винничук Ю. П'ятихвилинка ненависті. URL: <http://tsn.ua/analitika/p-yatihvilinka-nenavisti-349278.html> (дата звернення: 23.02.2021).

⁶¹ Винничук Ю. П'ятихвилинка ненависті...

⁶² Леся Українка. Кассандра... С. 62.

⁶³ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813> (дата звернення: 14.04.2021).

⁶⁴ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 574.

⁶⁵ Леся Українка. Кассандра... С. 62.

⁶⁶ Леся Українка. До Ф. П. Петруненка 4 січня 1912 року. *Леся Українка. Повне зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12 / ред. Л. В. Микитась; упоряд. і прим. Т. Г. Третяченко С. 383.

«переважаючої пристрасті» демократизму (за яку ратував Токвіль), для Л. Косач це – «втрата свободи й самовладності»⁶⁷:

«Ти не продався, гірше! – Ти віддався
У руки ворогу, як мертва глина,
З якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі натхне вогонь живий,
Коли з творця ти творивом зробився?
Краси змагання, хоч і без надії...»⁶⁸.

І це вже не голос самотнього співця, що став на варті нації після Т. Шевченка, а ідеологія нової національної аристократії, готової взяти відповідальність за майбутнє держави й народу.

Отже, позиція Лесі Українки щодо зверхності російської культури над українською послідовно протестна: еволюціонувала від усвідомлення фатального антагонізму культур у творі «Над морем» до відвертої відрази до московської (боярської) естетики в «Боярині» й пророчого попередження про загрозу, що гряде зі Сходу в «Кассандрі».

Леся Українка розвінчала міф про особливу внутрішню розкутість росіян, який вона висловлює в неприхованому погордливо-зневажливому ставленні до них. Саме ця внутрішня несвобода «кацапа» культивує ненависть до українців і є прямим шляхом до диктатури: чи-то в намірах літературних героїв Лесі Українки–Монтаньяра, чи диктатури пролетаріату, фашизму, рашизму тощо. Екзистенційна загроза російському месіанству походить від підміченої Лесею Українкою іншості українського культурного коду. Ось чому в російському пропагандивному наративі Україна «не має права існувати далі у жодних кордонах». Нова модерна національна ідентичність, що виявилася в інтерпретації українсько-російських відносин Лесею Українкою і проникла у свідомість нового покоління українців, з одного боку, і відчайдушна спроба врятувати свою імперську ідентичність – із другого, стала причиною війни Росії проти України.

REFERENCES

- Aheieva, V. (2021). *Za lashtunkamy imperii*. Kyiv: Vikhola (in Ukrainian).
- Aheieva, V. (2016). Ya obizvusia do nykh... (Peredmova). In (Comp. V. Prokip (Savchuk)). *Lesia Ukrainka. Lysty 1876–1897*. Kyiv: Komora, 2–27 (in Ukrainian).
- Askoldov, S. (1967). *Religiozniy smisl russkoi revoliutsii*. <https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/1> (in Russian).
- Blum, K. (2007). *Zakhidnyi kanon. Knyhy na tli epokh* (R. Semkiv, Ed.). Kyiv: Fakt (in Ukrainian).
- Bulhakov, S. (1918). *Na piru Bohov*. https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/3_1 (in Russian).
- Denysiuk, I., Skrypka, T. (1999). *Dvorianske hnizdo Kosachiv*. Lviv: Akademichnyi ekspres (in Ukrainian).

⁶⁷ Там само. С. 12.

⁶⁸ Леся Українка. Оргія. *Леся Українка. Повне зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 6 / ред. Б. А. Деркач; упоряд. і прим. В. А. Мазного. С. 191.

- Dontsov, D. (1922). *Poetka ukrainskoho Risordzhimento (Lesia Ukrainka)*. Lviv: Vydavnytstvo Dontsovykh z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Hundorova, T. (2009). *Proiavlennia slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu*. Kyiv: Chasopys «Krytyka» (in Ukrainian).
- Kis, R. (1998). *Final tretoho Rymu (Rosiiska misiianska ideia na zlami tysiacholit)*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Epiloh. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 184–185 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Mii shliakh. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 59 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Prorok. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 343 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Cassandra. In S. D. Zubkov (Ed.), A. M. Polotai (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka, 9–99 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Nad morem. In N. O. Vyshnevskoi (Ed.), T. H. Tretiachenko (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 7). Kyiv: Naukova dumka, 159–190 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Osinnia kazka. In Ye. D. Zubkov (Ed.), I. O. Luchnyk (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka, 183–216 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Try khvylyny. In Ye. D. Zubkov (Ed.), I. O. Luchnyk (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka, 217–239 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1977). Orhii. In B. A. Derkach (Ed.), V. A. Maznoho (Comp.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 6). Kyiv: Naukova dumka, 163–218 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1979). Do F. P. Petrunenka 4 sichnia 1912 roku. Lesia Ukrainka In V. M. Mykytas (Ed.), V. F. Sviatovtsia (Comp.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 12). Kyiv: Naukova dumka, 381–383 (in Ukrainian).
- Lypynskyyi, V. (1983). Do ukrainskykh khliborobiv. In T. Hunchak, R. Solchanyk (Comps). *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 st.: dokumenty i materialy* (Vol. 1). No city: Suchasnist, 472–506 (in Ukrainian).
- Mochit terroristov v sortirakh! Starii sovet ot Putina. (1999). https://www.youtube.com/watch?v=-2f-Q4K_J70 [Video] (in Russian).
- Moklytsia, M. (2007). Estetyka Lesi Ukrainky: problema avtorskoho poniatiinoho slovnyka. In *Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. Pr.* (Vol. 4. Book. 1). Lutsk: Vezha, 132–148 (in Ukrainian).
- Orteha-i-Hasset, Kh. (1937). Bunt mas URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813> (in Ukrainian).
- Partach, N. (2007, Zhovten 19). Intelektualnyi roman Oksany Zabuzhko. *ZN.UA*. https://zn.ua/ukr/ART/intelektualniy_roman_oksani_zabuzhko.html (in Ukrainian).

- Rosovetskyi, S. (2020). *Shevchenko: suchasna biohrafia*. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian).
- Rysak, O. (1992). *Lesyn dyvosvit*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Rysak, O. (1999). *U vymirakh samostiinosti i spokusy vladoiu: try dramatychni poemy Lesi Ukrainky – «U pushchi», «Kassandra», «Kaminnyi hospodar»*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
- Shevchenko, T. (2003). Podrazhaniie 11 psalmu. In M. H. Zhulynskyi (Ed.) *Taras Shevchenko, Zibrannia tvoriv u 6 tt.* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, 281 (in Ukrainian).
- Sverstiuk, Ye. (1993). Ya liubyla vik lytsarstva. In *Bludni syny Ukrainy*. Kyiv: Tovarystvo «Znannia», 189–195 (in Ukrainian).
- Tokvil, de A. (2000). *Davnii poriadok i Revoliutsiia* (H. Filipchuk, Trans.). Kyiv: Yuniverus (in Ukrainian).
- Volter (1759). *Kandid abo Optymizm*. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=148> (in Ukrainian).
- Vynnychuk, Yu. (2014). *Piatykhvylynka nenavysti*. <http://tsn.ua/analitika/pyatihvilinka-nenavysti-349278.html> (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2002). *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiaвлен ta idei v Ukraini XVI–XVII stolit*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2008). *Ukrainska shliakhta kintsia XIV do kintsia XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh vlasnoho neba: Zhyttia i teksty Ionykii Haliatovskoho*. Kyiv: Krytyka, Laurus (in Ukrainian).
- Zabuzhko, O. (2018). *Notre Dame Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii*. Kyiv: Komora (in Ukrainian).
- Zharkyykh, M. (n.d.). *Pomylkovi pohliady Oksany Zabuzhko na Lesiu Ukrainku*. Retrived from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html> (in Ukrainian).
- Zharkyykh, M. (). «Pomylkovi pohliady Oksany Zabuzhko na Lesiu Ukrainku». Retrived from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html> (data zvernennia: 11.09.2022) (in Ukrainian).

Larysa SHVAB

PhD (History)

Associate Professor of department of World history at

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>

e-mail: lesyashvab@gmail.com

Anatoliy SHVAB

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History)

Professor of department of history of Ukraine and archeology at

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>

e-mail: anatoliyshvab@gmail.com

UKRAINIAN-RUSSIAN MENTAL AND CULTURAL CONFLICT IN THE WORK OF LESYA UKRAINKA

The Ukrainian-Russian conflict of cultures in the creative heritage of Lesya Ukrainka is highlighted. The poems «My Way», «Prophet», dramatic works «Autumn Tale», «Cassandra», «Boyarynia», «Three Minutes», «Orgy», prose «My Way» were analyzed. The position of Lesya Ukrainka has been interpreted as a consistent protest against the supremacy of Russian culture over Ukrainian, and one that evolved from an awareness of fatal antagonism («Over the sea») to an outright hatred of Moscow (boyar) aesthetics («Boyarian») and a prophetic warning of the threat coming from East («Cassandra»).

It is noted that Lesya Ukrainka debunked the myth about the special inner looseness of Russians in contrast to the oppressed European peoples, which was expressed in an unconcealed contemptuous and disdainful attitude towards them.

It is claimed that this internal unfreedom of Russians cultivates hatred for those who unmask it – Ukrainians, and is a direct path to dictatorship: either in the intentions of the literary heroes of Lesya Ukrainka (Montagner), or the «dictatorship of the proletariat», fascism, racism, etc. It is emphasized that the existential threat to Russian messianism originates from the otherness of the Ukrainian cultural code, noted by Lesya Ukrainka, therefore, Ukraine «has no right to continue to exist within any borders». It is noted that a desperate attempt to save its imperial identity became the reason for the war against Ukraine.

It is emphasized that Lesya Ukrainka represents the ideology of the new national aristocracy, which has lost respect for the exclusivity of the «Russian genius», conscious antagonism and threats originating from Russia. It is concluded that her work is a call to «return to the sources», cultural identity, as a guarantee of preserving the freedom and autonomy of the nation.

Keywords: Lesya Ukrainka, Ukrainian-Russian conflict of cultures, «riznochyinna intelihentsiia», Ukrainian intelligentsia, Russian intelligentsia, cultural (state) nationalism.

ДОКУМЕНТИ

УДК[94(477.83-25):343.123.5(=411.16)]"1571"

<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-95-109>

Ольга ГУЛЬ

PhD

*науковий співробітник відділу історії середніх віків
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0648-104X>

email: gullola@ukr.net

«ЩОБ ВИ ЦЬОГО ЯНА ЗАЙДЛІЧА ВІДІСЛАЛИ І НАШИМ ІМЕНЕМ ЗАБОРОНИЛИ, ЩОБИ ВІН ЖОДНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ НАД ЄВРЕЯМИ НЕ ВИКОНУВАВ»¹: СКАРГА ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ЛЬВОВА ПРОТИ СУДДІ ЯНА ЗАЙДЛІЧА (1571)

Простежено боротьбу єврейської громади Львова за розширення своїх прав у сфері судової автономії у другій половині XVI ст. Стверджено, що згідно зі статутом Болеслава Побожного (1264), на якому ґрунтувалася діяльність єврейських громад у Короні Польській, євреї могли не підпорядковуватися органам магдебурзького, а визнати зверхність земського права. Встановлено, що вирішальне значення для розвитку судової автономії єврейської громади Львова мав привілей короля Казимира Великого 1367 р. про підтвердження і поширення дії статуту на територію Малопольщі та південно-східних теренів королівства, адже відтоді євреї Львова могли підпорядковуватися не локальному війтові, а королівському суду.

Зазначено, що на практиці ж єврейське судочинство належало до компетенції воєводи, який представляв інтереси монарха на місцях. Акцентовано на тому, що через великий обсяг роботи воєвода фізично не мав змоги займатися цими справами, тому утворено додаткову посаду – єврейського судді. Вказано, що цей урядник зазвичай належав до середньо-заможної шляхти, часто одночасно виконував й інші земські функції та суддівську посаду розглядав як можливість додаткового заробітку.

Констатовано, що опублікований документ відтворює протест євреїв проти їхнього судді Яна Зайдліча, який був не лише багатим львівським купцем, а й королівським сервітором (слуга) і шляхтичем та вийшов на авансцену історичних подій Львова на початку 1570-х років і був головним керівником суспільного виступу львів'ян проти міської ради 1576–1577 рр., за що 1578 р. його позбавлено міського права, тобто фактично усунуто з міського суспільства.

Підсумовано, що Ян Зайдліч, перебуваючи в тісних стосунках зі шляхтою руського воєводства і тогочасним воєводою Миколаєм Синявським, був призначений на цю посаду

¹ «Abyście tego Jana Zaidlicza odesłali i imieniem naszym zakazali, aby nad żydami żadnej jurysdykcji nie ekstendował».

звдяки обізнаності в юридичних аспектах міського та земського прав, однак йому не вдалося налагодити відносини із представниками єврейської громади, яким залежало, щоб їхнім судочинством займалися прихильні до них особи.

Ключові слова: єврейська громада, єврейське судочинство, воєвода, єврейський суддя, міщани, міська рада, Ян Зайдліч.

Упродовж століть Львів був важливим центром єврейського культурного, релігійного і політичного життя. В історії єврейської громади міста поряд із ХХ ст. не менш важливим і насиченим був ранньомодерний час, адже саме тоді сформувалася її правова структура, до того ж євреї одержали найбільшу кількість королівських надань і почали займати домінуючу позицію в економіці. На відміну від історії ХХ ст., досить добре висвітленої в історіографії та публіцистичній літературі, деякі питання ранньомодерної досі потребують глибшого дослідження.

Найдетальніше історія єврейської громади Львова цього періоду висвітлена у працях дослідника міжвоєнного періоду Маєра Балабана (Majer Bałaban). Його монографія містить усебічну характеристику правового, економічного, релігійного, культурного життя обох єврейських громад – у середмісті та передмісті². До того ж узагальнювальні монографії та підручники з історії євреїв Польщі, які він видав, ґрунтуються на багатому львівському джерельному матеріалі³. Луція Харевічова (Łucja Charewiczowa) в розвідці про економічні обмеження нехристиянських націй у XV–XVI ст. висвітлила економічні права й обмеження єврейської громади, наголосила на домінуванні польської громади, яка через міську раду впливала на усунення з економіки міста євреїв як невігідних конкурентів⁴. Деякі питання правового устрою та судочинства львівських євреїв можна почерпнути з досліджень Мойсея Шорра (Mojżesz Schorr), Збігнева Паздро (Zbigniew Pazdro) й Ігнація Шіппера (Ignacy Schipper), чії праці стосувалися всього єврейства в містах Речі Посполитої⁵.

Серед новіших досліджень варто згадати опрацювання Мирона Капраля, який у джерелознавчому виданні привілеїв національних громад Львова досить детально схарактеризував правові засади функціонування єврейської громади міста⁶; Анджея Янечка (Andrzej Janeczek), який порівнював становище єврейських і вірменських діаспор

² Bałaban M. *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.* Lwów, 1906.

³ Bałaban M. *Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce. Sędzia żydowski i jego kompetencja. Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof., d-ra hab. Przemysława Dąbkowskiego 1897–1927.* Lwów, 1927; Bałaban M. *Historia i literatura żydowska. Ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce.* Lwów; Warszawa; Kraków, 1925. T. III. *Od wygnania Żydów z Hiszpanii do rewolucji francuskiej (od Zygmunta Starego do trzeciego rozbioru Polski).*

⁴ Charewiczowa Ł. *Ograniczenia gospodarcze nacji schizmatycznych i Żydów we Lwowie w XV i XVI wieku.* *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1925. R. XXXIX. Z. 2.

⁵ Schorr M. *Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772.* (głównie na podstawie źródeł archiwalnych). *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1899. R. XIII. Z. 1; Pazdro Z. *Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzińskich w okresie 1740–1772 r.* (Na podstawie lwowskich materiałów archiwalnych). Lwów, 1903; Schipper I. *Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej.* *Żydzi w Polsce Odrodzonej.* Warszawa, 1932. T. I.

⁶ *Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. / уряд. М. Капраль.* Львів, 2000.

у польських містах⁷; а також німецького дослідника Юргена Хейде (Jürgen Heyde), який у досить новаторський спосіб висвітлив історію єврейської громади Львова та її відносини з міською радою⁸. Однак деякі проблеми правового устрою єврейської автономної громади Львова залишаються відкритими, зокрема існування і діяльності уряду єврейського судді, що лише побіжно розглянув М. Балабан⁹.

Мета статті – детально розглянути засади функціонування судочинства обох єврейських релігійних громад Львова. Простежити генезу становлення посади єврейського судді та на основі опублікованого документа відтворити в мікроісторичному прочитанні епізод із боротьби євреїв за зміцнення їхньої судової автономії.

Єврейська громада Львова, що сформувалася ще у XIII ст., становила вагомий елемент міського соціуму. Впродовж наступних століть кількість євреїв постійно збільшувалася внаслідок міграції, що була частиною великої колонізаційної хвилі з країн Західної Європи до Польського королівства та поневолених Османською імперією балканських країн. У місті проживало також чимало вигнанців з Іспанії, т. зв. маранів, шлях міграції яких пролягав не через континентальну Європу, а через генуезькі колонії¹⁰. XVI ст. вважають «золотим століттям» польського єврейства – саме тоді Корона Польська була країною з найбільшим скупченням єврейських громад. Однак жителі міст західної і центральної частини королівства негативно ставилися до інтенсивного напливу євреїв, тому різними способами намагалися отримати привілеї, що обмежували б діяльність цієї етнічної групи – *«privilegii de non tolerandis Judeis»*. Це спонукало євреїв рухатися далі на південний схід¹¹. Львів приваблював їх передусім вигідним географічним розташуванням та торговельними привілеями, завдяки яким можна було збагатитися за відносно короткої час¹².

Специфіка Львова порівняно з іншими містами полягала в тому, що тут діяли дві окремо організовані громади: міська, що заселяла єврейський квартал на території «міста в мурах», і передміська, представники якої проживали у Краківському передмісті. Єврейський квартал був фактично «замкнутим світом», окремим місцем, в якому діяли дві синагоги, кагальний суд, школа, шпиталь та ринок. Євреї не могли претендувати на отримання міського громадянства, а отже, і користуватися

⁷ Janeczek A. Żydzi i Ormianie – dwie gminy religijno-prawne w krajobrazie etnicznym późnośrednio-wiecznej Polski. *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*. Warszawa, 2008. T. 1: Struktury kościelno-publiczne / red.: H. Manikowska, W. Brojer.

⁸ Heyde J. Polityka rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV–XVI wieku. Heterogeniczność etniczno-religijna w mieście jako wyzwanie ustrojowe. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 2015. R. LXIII. Nr 2.

⁹ Bałaban M. Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce...

¹⁰ Kutrzeba S. Sprawa Żydowska w Polsce. Szkic historyczny. Lwów, 1882. S. 11; Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. S. XVI.

¹¹ Piechatek M., Piechatek K. Dzielnice żydowskie w strukturze przestrzennej miast polskich. *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały konferencji «Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej» Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, Uniwersytet Jagielloński, 22–26. IX. 1986*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. S. 311; Bratkowski S. Pod naszym i waszym niebem. Krótka historia Żydów w Polsce i stosunków polsko-żydowskich, Warszawa, 2006. S. 39.

¹² Janeczek A. Żydzi i Ormianie – dwie gminy religijno-prawne w krajobrazie etnicznym późnośrednio-wiecznej Polski. S. 273.

привілеями міста. Заборонялося також укладати мішані шлюби, проводити фінансові операції – цю громаду сприймали як чужорідний елемент і вона була найменш схильною до асиміляції¹³.

Століттями євреї плекали свою культурну ідентичність, основний елемент якої – право, ревно дбали про автономію і самобутність своїх громад у діаспорі. Поряд із декретами центральної влади, що надавали єврейським громадам обмежене самоврядування та право жити у власному замкненому суспільстві, вагомим чинником стало автономне судочинство¹⁴. Після запровадження магдебурзького права у Львові ця громада не хотіла підпорядковуватися судовій владі новостворених органів міського самоврядування, а визнала зверхність земського права, на якому ґрунтувалися єврейські генеральні привілеї. У 1367 р. Казимир Великий (Kazimierz III Wielki) підтвердив цей документ і поширив його дію на територію Малополющі та південно-східних теренів королівства¹⁵. Цього ж року єврейська громада Львова отримала окремий привілей, який урегулював її правовий статус та економічну діяльність. Король гарантував їй свободу торговельних і кредитних операцій, захист від переслідувань та судову автономію, згідно з якою вони підпорядковувалися не локальному війтові, а воєводи, що представляв інтереси монарха на місці¹⁶.

Судові конфлікти, однією зі сторін яких фігурували євреї, могли вирішувати різні установи, залежно від підпорядкування відповідача. Наприклад, справи, де обоє позивачів були євреями, належали до компетенції кагального, а ті, де християнин сперечався з євреєм – суду воєводи. Розгляд справ, у яких єврей позивав християнина, залежав від сторони відповідача (якщо він був міщанином – до судової лави, якщо шляхтичем – до гродського або земського, якщо ж вірменином – до суду вірменських старших). Це стосувалося передусім кримінальних (спірних) справ. Натомість вирішення дрібних суперечок, пов'язаних із ділянками, межами між ними, неправомірним будівництвом, належали до компетенції магістрату. справи євреїв передмістя, зокрема старостинської юрисдики, розглядав староста. Королівський суд же був інстанцією, до якої євреї могли звертатися з апеляціями від інших органів. Згідно з королівським привілеєм 1539 р., євреї, осілі на території приватних міст і юридик, підпорядковувалися владі їхніх власників. Відповідно від цього часу воєвода судив лише тих, які проживали на території «міста в мурах» та Краківському передмісті, тобто підлягали юрисдикції міського

¹³ Капраль М. Шляхи асиміляції національних громад Львова в XVI–XVIII ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 50.

¹⁴ Shilo S. Stosunki prawne pomiędzy jednostką a gminą w prawie żydowskim w Polsce w XVI i XVII w. *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały konferencji «Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej» Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce*. Uniwersytet Jagielloński, 22–26. IX. 1986. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. S. 91.

¹⁵ Затверджені привілеєм Болеслава Побожного (Bolesław Pobożny) 1264 р., згідно з ними євреї підпорядковувалися безпосередньо владі короля і були під його захистом. У спірних справах між євреями, а також між євреями та християнами євреї підпорядковувалися королівському суду (Heyde J. *Polityka rady miejskiej Lwowa...* S. 288).

¹⁶ Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. С. 25.

самоврядування. Натомість ті, які мешкали на території Підзамча, належали до юрисдикції старости¹⁷.

Впродовж другої половини XVI ст. євреї Львова та Краківського передмістя відстоювали свої права у сфері автономного судочинства. Представники цієї етнічної групи конфліктували не тільки з міською владою, а й з руським воєводою, до компетенції якого належав розгляд судових суперечок між євреями, а також між ними та християнами. 9 квітня 1551 р. міській єврейській громаді адресовано королівський декрет, згідно з яким Сигізмунд Август (Zygmunt August) забороняв руському воєводі позивати євреїв на двір воєводи, ув'язнювати їх у замку та не допускати до апеляцій¹⁸. Очевидно, виданню документа передувала їхня скарга до короля, де вони висловлювали невдоволення судочинством. Можливо, причина крилася в тому, що урядник почав втручатися у їхні поточні справи і домагався розширення своїх повноважень на неспірні судові справи, де сторонами були євреї. Згідно з єврейським правом, їх мав розглядати кагал. Підтвердження цього – вирок 1553 р., відповідно до якого король визнав, що євреї мають право в судових процесах, предмет розгляду яких сума менше за 50 грн. присягати при дверях своєї божниці й лише якщо б сума була більша, то в суді¹⁹. Тоді ж активізувалися і райці – вони домагалися більшого впливу на судочинство євреїв. Однак рішення короля було несприятливим для ради, адже застерігало міську владу щодо позивів до свого суду представників єврейської громади, бо вони підлягають винятково юрисдикції воєводи²⁰. Зауважу, у 1568 р. такий привілей одержала єврейська громада Краківського передмістя²¹. Отже, відбулося зрівняння юрисдикційної підлеглості обох громад.

На зламі 1560–1570-х років протистояння між євреями та воєводою посилилося, основним «каменем спотикання» у цей час були непорозуміння, пов'язані з функціонуванням уряду єврейського судді (*iudex judeorum*). Ця посада не унікальна для Львова – була й у Кракові, Познані, Любліні, Перемишлі та навіть Белзі²². Основне завдання цього урядника полягало у виконанні суддівських функцій щодо євреїв, адже через великий обсяг роботи воєводи зазвичай змушені були делегувати ці обов'язки²³. Єврейський суддя переважно належав до середньо-заможної шляхти, часто паралельно виконував й інші земські функції (підкоморія, чашника, підсудка, писаря гроду) і цю посаду розглядав як можливість додаткового заробітку. Призначав суддю воєвода. Не віднайдено

¹⁷ Bałaban M. Historia i literatura żydowska... S. 210; Bałaban M. Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304–1868). Kraków, 1912. T. 1 (1304–1655). S. 341; Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. S. 282; Bałaban M. Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce... S. 249.

¹⁸ Akty Grodzkie i Ziemskie (AGD). T. X. Nr 895; Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. S. 285. В. Меламед твердив, що цей мандат надав львівським євреям право вибору їх судді: Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди. С. 61.

¹⁹ Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. С. 426–429.

²⁰ AGZ. T. X. Nr 1007 (1554 р.); Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 9. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 780–781.

²¹ Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. С. 429.

²² Bałaban M. Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce... S. 240–242.

²³ Kutrzeba S. Stanowisko prawne Żydów w XV w. *Przewodnik naukowy i literacki*. Kraków, 1901. T. XXIX. S. 1147.

жодної згадки про вплив кагалу на цей процес. Досить часто, зокрема у Кракові, під час призначення плелися інтриги, неодноразово воєводи фактично продавали цю посаду²⁴.

Спротив євреїв щодо діяльності їхнього судді, що спостерігався на зламі 1560–1670-х років, стосувався короткотривалого виконання цих обов'язків Яном Зайдлічем (Jan Zaidlicz). Цей багатий львівський міщанин постійно конфліктував із міською радою, у 1576–1577 рр. очолив львівських міщан під час суспільного виступу проти міської влади²⁵. Польський медієвіст Ян Птасьнік (Jan Ptaśnik) наголошував, що Ян Зайдліч був «обізнаним у праві», тому займався юридичними аспектами судового процесу проти ради. Походив він зі Львова з багатой родини, його предки урядували в органах міської влади ще з другої половини XV ст.²⁶. Ян Зайдліч торгував найпопулярнішими товарами (прянощами, волами, рибою, сукном та хутром) і був власником значної нерухомості в місті та позаміських землеволодінь²⁷. Важко однозначно ствердити, чи мав він законні підстави бути обраним на посаду єврейського судді, адже невідомо, чи офіційно отримав шляхетський статус. У судових записах львівського гроду Я. Зайдліч фігурував із титулом «*nobilis et famatus*» («шляхетний і славний»), однак до 1578 р. був громадянином Львова, до того ж про нього немає згадок у книзі надання шляхетства²⁸. Безсумнівно, його добре знали у шляхетському середовищі, адже 1558 р. він разом зі сяноцьким каштеляном Яном Гербуртом (Jan Herburt), львівським підсудком Яном Бжозовським (Jan Brzozowski) та писарем Буського земського суду Яном Рихловським (Jan Rychłowski) входив до складу комісії з відновлення міст і містечок Львівського староства²⁹. Можливо, володіючи земськими землеволодіннями, Я. Зайдліч зблизився з особами шляхетського походження і так одержав посаду єврейського судді. У 1578 р. він відмовився від львівського громадянства³⁰. Цього ж року його згадано у книзі Львівського гродського суду як шляхтича і збирача податків

²⁴ Fałniowska-Grodowska A. Sędziowie żydowscy w województwie krakowskim w XVI–XVII w. *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego. Praca zbiorowa / pod red. F. Kiryka*. Przemyśl, 1991. S. 41–43.

²⁵ Детальніше див.: Гуль О. Львів у XVI столітті: місто конфліктів та порозумінь. Львів, 2018. С. 152–160; Гуль О. Ян Зайдліч і його участь у виступі львівського поспільства проти міської ради в 1576–1577 рр. *Генеалогічні записки*. Львів, 2014. Вип. 12. С. 1–10; Hul O. Przywódca wspólnoty miasta Lwowa w czasie wystąpienia przeciwko radzie miejskiej w latach 1576–1577. *Annales UMCS*. Lublin, 2015. Sectio F. Vol. LXX. S. 75–97.

²⁶ Його мати Ева була донькою райці Миколая Тички (Райця у 1503–1521 рр.) і Барбари Арнестової, дочки Миколая Арнесті, який також виконував функції райці впродовж 1484–1509 рр.: Див.: *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Spisy urzedników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego*. Toruń, 2008. T. VII: Ziemie Ruskie. Z. 1: Lwów. Nr 128, 142; ЦДІАЛ України. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1274; Спр. 238. Арк. 960.

²⁷ Орендував у шляхетного Єроніма Венгленського (Jeronim Węgliński) село Седліська (Siedliska) і мав у власності частину села Підвисоцьке (Podwysockie): Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 200; Спр. 335. Арк. 837, 849, 857–858, 1023–1024, 1053, 1195–1196; Спр. 336. Арк. 17–18, 133, 181, 246, 398, 588, 603, 756, 795, 1194; Спр. 337. Арк. 164, 597, 1136.

²⁸ *Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec.: herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w. / wstęp, opracowanie i edycja B. Trelińska*. Lublin, 2001.

²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 429–431; Перест: AGZ. T. X. Nr 1412.

³⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 648. Арк. 62–63.

Львівської землі³¹. Можна припустити, що зречення від громадянства пов'язане з його наміром увійти до шляхетського стану, адже після 1578 р. у міських книгах про нього немає жодних згадок.

Повернімося до періоду життя Я. Зайдліча, коли він брав участь у засіданнях єврейського суду. Достовірно не відомо, як довго він виконував ці обов'язки. Знаємо, що 1565 р. він як субделегат (підсуддя) єврейського суду разом із доктором Ісааком Нахмановичем (Isaak Nachmanowicz), а також єврейськими старшими – Яковом Зискіндом (Jan Zyskind) і Нахманом Боруховичем (Nachman Boruchowicz) – був змушений з'явитися до королівського суду через невиконання ними королівського вироку у справі Анни, вдови краківського міщанина Анджея Галича (Andrzej Halicz), проти львівського єврея Левка Чеха (Lewko Czech)³². Очевидно, євреї були невдоволені діяльністю Яна Зайдліча як ставленика руського воєводи Миколая Сенявського (Mikołaj Sieniawski), тому звернулися до короля з проханням відсторонити його від посади й підпорядкувати посаду судді не воєводи, а старшим їхньої громади. Підтвердженням може бути факт, що король 2 лютого 1569 р. регламентував не лише засади єврейського судочинства, а й інші питання їхньої автономії. Відтоді єврейський суддя, або ж «доктор», мав підпорядковуватися єврейським старшим, які його вибирали, а воєвода лише затверджував вибір. Ця особа обов'язково мала мати шляхетське походження. Суддя та писар суду зобов'язувалися діяти за згодою старійшин громади, тобто приймати рішення і робити записи у книги за погодженням із ними. Проведення справ у суді й апеляції мали відбуватися згідно з чинним законодавством, в іншому випадку євреїв не можна було (притягувати) до суду воєводи. Закрити єврейську школу могли лише за згодою короля³³. Історик М. Балабан вказував, що привілей для єврейської громади Львова взурався на ідентичний документ, адресований люблінським євреям у 1556 р. У ньому зазначено, що неприпустимо, щоб єврейське суддівство належало до компетенції «плебеїв», тобто нешляхтичів. Обґрунтовувалося це трьома причинами: по-перше, ця особа прийматиме рішення у справах, де фігурантом може бути шляхтич; по-друге, зважаючи на значущість уряду, суддя мав бути представником тільки осілої шляхти; по-третє, бути місцевим і добре орієнтуватися в особливостях воєводства³⁴.

Після затвердження королем цієї угоди євреї намагалися збільшити свої прерогативи. Можливо, активізували протести, прагнучи скористатися ситуацією, коли змінювався воєвода, адже 6 травня 1569 р. помер Миколай Сенявський³⁵ і новим став гетьман Ґергій Язловецький (Jerzy Jazłowiecki) з Бучача³⁶. Вони скаржилися, що новий ставленик короля часто перебуває поза межами міста чи навіть воєводства, тому для участі в судових процесах змушені вирушати за його двором, що створювало незручності. Відповіддю на скарги став королівський привілей від 10 квітня 1571 р., згідно з яким євреї, що скоїли кримінальні злочини, скеровувалися винятково до королівського

³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 1129, 1243, 1319, 1384.

³² Там само. Спр. 332. Арк. 389–390; Перест: AGZ. Т. X. Nr 1308.

³³ Капраль М. Привілеї національних громад XIV–XVIII ст. С. 431–433.

³⁴ Bałaban M. Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce... S. 242.

³⁵ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku: (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej / oprac. K. Przyboś. Wrocław, 1987. Nr 1249.

³⁶ Ibid. Nr 1250 (від 3 вересня 1569 р.).

суду, жоден інший не мав права їх судити. Воєводи заборонялося розглядати їхні позови за межами міста, суд мав збиратися біля синагоги. Якщо помирав єврей, який мав борги, перш ніж дозволити кредиторам їх забрати, з майна треба було виділити частину його вдові. Євреїв звільнили від обов'язку проводити з міста приречених на страту. У разі недотримання цих положень сторона мала сплатити 4 000 злотих до державної казни³⁷.

З публікованого документа видно, що тоді ж тривав процес між львівськими євреями та їхнім суддею Я. Зайдлічем – євреї виступали проти його перебування на посаді. У лютому 1571 р. король відмінив його номінацію і наказав, аби він «жодних своїх обов'язків не виконував, ані на судах при синагозі чи в інших місцях, де би вони не відбувалися, і на будь-яких засіданнях не був присутнім» (*«žadnej juryzdykcji swej nie extendował, ani i na sądach przy bożnicy albo innych miejscach gdziekolwiek nie zasiadał i przy żadnych sprawach ich, aby nie bywał»*)³⁸. Із тексту королівського мандата, адресованого львівському бурмистрові і райцям, дізнаємося, що євреї протестували проти того, що міщанин Я. Зайдліч намагається втручатися «у їхні єврейські справи» (*«w rzeczy ich żydowskie»*). Їх абсолютно не задовольняла ситуація, коли міщанин, навіть якщо він ставленик воєводи, мав над ними владу, адже міг використовувати її не на користь громади, а це суперечило б їхнім привілеям. Король, прагнучи зберегти права і вольності єврейської громади, постановив відсторонити Я. Зайдліча від юрисдикції над євреями і заборонити йому з'являтися в їхніх судах при божниці чи в інших місцях, де б ті не відбувалися. У разі невиконання цього рішення він мав би заплатити 3 000 злотих, з яких 1 000 призначалася для королівського скарбу, 1 000 – на користь міста, 1 000 – для львівських євреїв.

Отже, єврейський суддя був урядником, якого призначав воєвода, тому певною мірою залежав від нього. Очевидно, Я. Зайдліч, будучи в тісних стосунках зі шляхтою руського воєводства і воєводою М. Синявським, призначений на цю посаду завдяки обізнаності в юридичних аспектах міського та земського прав. Однак була й інша сторона, якій залежало на обмеженні влади єврейського судді – кагали, адже єврейським громадам розходилося в тому, щоб їхнім судочинством відали прихильні до них особи, що і спричинило конфлікт між ними та Я. Зайдлічем. Можна припустити, що угоду між євреями і воєводою 1569 р. укладали з метою відсторонення Я. Зайдліча, адже перший пункт документа чітко регламентував право вибору лише особи шляхетського стану, а привілей від 10 травня 1571 р. узаконував це рішення. Надалі немає жодних згадок, щоб уряд єврейського судді належав міщанинові. Сеймова Конституція 1633 р. затверджувала положення, відповідно до яких функції судді в Руському воєводстві мав виконувати тільки підвоєвода³⁹.

Документ написаний тогочасною польською мовою з незначними вкрапленнями латинської. Текст публікую згідно з тогочасним правописом. Усі скорочення розкрито у квадратних дужках. Відтак можна чітко простежити всю процедуру видання судового рішення: скаргу євреїв, мандат короля польською мовою, декрет, скерований бурмистрові й райцям латинською.

³⁷ Schorr M. Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772... S. 741; Привілеї національних громад... С. 434–436.

³⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 661–664.

³⁹ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782. Vol. III / wyd. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. S. 383–384.

ДОКУМЕНТ**[S. 661]** Judei Leopoliens[es] – Joannes Zaidlicz

Acta sunt haec in Praetorio Civitatis Leopoliens[is] coram off[ici]o et Actis Consularibus Leopoliens[sibus] Sabbato in crastino festi S[ancti]. Mathei ap[osto]li et Ewang[el]is te Anno domini 1571.

In praesentia officii eiusdem personaliter comparen[tes] perfidi Seniores atq[ue] tota Communitas Judeorum Civiliu[m] simul et anteurbanoru[m] Leopoliens[is] assumpto sibi ad eum actum p[raese]ntem tutore seu procuratore honesto Christofero Skliarz Cive Leopoliensi, obtulerunt eidem off[ici]o binas l[itte]ras mandatorum Sacre M[ajestatis] Regiae titulo atq[ue] Sigillo sue M[ajestatis] communit[as] que in p[raesen]tia famati Joannis Zaidlicz Civis Leopoliensis ex parte eorundem iudeorum conventi ad hec seu cittati sub ea que sequ[i]t[ur] p[raesenti]bu[s] serie lecte su[n]t:

[S. 662] Tenor prioris Sacre Regie M[ajestatis] Mandati

Zigmunt August z laski Bozej Krol Polski, Wielki Xiąze Litewski, Ruski, Pruski, Mazowieczki, Żmudzki ogłosił:

Slawnym Burmistrzowi y Raiczom myastha naszego Lwowskiego wiernye nam myłem łaską naszą kroliewską. Slawny wyernye nam mily ktorí myeszczanin lwowskii Jan Zaidlicz, nyewiedziacz yakiem umysłem wcielił sie w rzeczi y sprawi ich zidowskie, chcąc byc Sędzia ich od Pana wojewodi Ruszkiego na thym urzędzie postanowiomym, a to czini, iako nam sprawą dayą, z takiego szawaś miennya, żebi maiąc nad nymy zwierschnosc y władzę thym richiej o nich wedlug woli szweiy uzicz mógł czo yesth przeciwko prawom y przywilejom ich, abi miał yaki mieszczanin bycz na iakiem przełożństwie nad nymi, okrom szlaczica. A thak my rozruchu w tim iakiego przestrzegaiąc, a chcąc każdego przy prawye y wolnoszczii iego zachowacz, wam zwierzchności naszej Kroliewskiej poruczami y rozkazami skoro wam then mandat podan bendzie, abyscie thego Jana Zaidlicza adesłali y ymeniem naszym yemu zakazali abi koniecznye n[a]d przirzeczonymi Żydami żadney iurisdikcii szwey nye extendowal any i na sądziech ich sie nie pospołu przy bożniczi albo na ynszych myejszczach, gdzieszkolwiek nyczassiadal y przy żadnich sprawach ich, aby nye biwał y na koniec, aby ackcji żadney naprzeciwko ym albo ktoremu z nich more procuratorio **[S. 663]** nye sprawował y zwierschności rozkazowania y urzędu żadnego nad nyemy nye uzywał pod zakładem trzech tissienchi złotych czirwonich. Ktorego zakładu tyssiancz yeden na skarb nasz, drugi na myasto wasze, a trzeci na Żydi obraczacz sie ma, na ktori zakład yeśliby nyedbayąc chciał przedsią themu mandathowi naszemu sież przeciwnicz a ti Żidi w czym przénagabiwacz, tedy abyście then to zakład zaraz extendowali i wiciągnęli nyedbaiąc na ynsze listi nasz[e] w tim przeciwne. A tak pod łaską naszą abyście ynaczej nyczininili. Dano w Warszawi XX dnia maia Roku pańskiego MDLXXI Krolowania naszego XLII [roku].

Sigismundus Augustus Rex

Alterius S[acrae] Regiae M[ajestatis] Mandati tenor:

Sigismundus Augustus dei gra[tia] Rex Poloniae M[aj]gnus Dux Lituaniae Russiae Prussiae Mazouie Samog[itia]e[que] [etc] d[omi]ni[s] et h[er]e[s]

Famatis Proconsuli et Consulibus Civitatis n[ost]re Leopoliens[is] fid[elibus] nobis dilectis gra[tia]m n[ost]ram Regia[m]. Fa[ma]ti fid[eliter] dilecti, Skarzyli szye szami przed namy thimy czaszi [z] strony Zidow naszych Lwowskich, isz tham z nasz nyektorzi z wasz a myanowyczie nyeiaki Zaidlicz y ynszi myeszczanie tamtejsze wspieraią sie i wdawaią w ich sądi y sprawi Żidowskie tak yż zatim przywłaszczaiąc czo być iurisdicia i władzą nad

nymy, pocziągaią przed szię i nyeshłusnie wiziwaią y sządzą nie podług praw a wolności ich any starego zwiczaiów gdisz wedlie biegu z dawna tam w tei myerze zachowanego y wedlie przywileiow ych [S. 664] nyma ych nygdy ynszi sądzic na myeysczu woiewodziem albo podwoiewodziem yedno sliachczicz, then ktori by bil od woiewodi onego mieyscza albo yego podwoiwodzego obran y deputowan. A thak ysz szię tho dzieye ku ich uszczisznieniu i krziwdzie, bo znac zatim od thichże, kthorzi ych przedszie nyeshłusnie poziwaiącz, sądzą maiącz przeciwko nym zawasznyenie, nie tilko ym trudności i zamieskayą w rzeczach ich zadawane nyepotrzebnye alie y do utrath y szkod przywodzeni bywaią, y na konyecz, gdy przed nymy stawacz nyechczą gwaltem ye byora, thedy yakosz my yusz pirwszem naszym Mandatem roszkazali, tam y therasz tim roszkazaniem wam chcancz thak myecz abisczie thim, ktorzibi nad nyemy thie wladzi uziwali przed szię ich poziwali y począgali y nyedopuszczali ich wtey myerze krziwdzicz any czyą rzecz bez żadney przicziny slusznich, alye owszem tha wyna ktora szię w pierwszym mandacie naszym opyszala, abisczie ye karali tak yzbi szię thim rychliei od czinienia thakych krziwd y utrapieniia thym Żidom chomawali pod łaską naszą y pod winą tyssianczem złotych abi szię ynaczej nyeczini. Datum Warsowie dnia X miesiaca Septembra Roku panskiego MDLXXI panowania naszego XLII

Franciscus Craszinski RP vicecancler

Ex proprio S[acrae] Regie M[aiesta]tis Mandato

Post quorum mandatorum Sacrae Regiae M[aiesta]tis exhibitoru[m] et lectionem Iudei prefati co[n]querentur de premissis con[tra] dictum cittatum [S. 665] Joannem Zaidlicz minimali ibidem ac nobilibus personaliter astantibus retulerunt ex parte sua protestatum id habere quod ipse Zaidlicz contra privilegium ipsorum Iudeorum Leopoliensium in officium iudicii eorundem ultro ac temere sese ingerat et intru dat iudicia que sua apud illos facere ac exercere studiose contedat ideo pecierunt et affectaverunt dicti iudei mandata eiusdem Sacra Regia M[aiesta]tis reproducta con[tra] eundem Joannem Zaidlicz ab off[ici]o prefato exequi debita[m]q[ue] iusticia[m] de illo hac in parte mi[ni]strari.

Ioannes vero Zaidlicz in contrarium allegavit se hac de re cum Iudeis prefatis nolle coram off[ici]o p[rese]nti lite[m] contestari aut controversiam aliquam movere informationis tame[n] causa ne v[id]e[lice]t ipsi iudei privata illu[m] autoritate quadam munus hoc et iudicium iudicis assumere vel arrogare sibi putare[n]t ostendit exhibuit in p[re]s[ent]ia q[ue] et audiencia dictoru[m] Judeoru[m] legen dedit l[itte]ras M[a]g[ni]fici d[omi]ni Georgii Jazlowieczki de Buczacz Palatini g[ener]alis Russia Mense Julio Anni p[re]s[ent]is 1571 autentice emanatitu etia ondit demonstravit sigillu[m] sue M[a]g[ni]fici sibi seu pocius officio suo prefato concessu et conere dictum quibus sic ostensis et productis se Judicem no[n] intrusiu aliq[ui]s no[n], sed legitimum et ordinatum de voluntateque ipsius M[a]g[ni]fici d[omi]ni Palatini constitutu[m] esse probavit.

Contra quam allegacioni et producta dicti Joannis Zaidlicz Iudei prefati reproduxer[un]t Privilegiu[m] Sac[ra] et Ser[eniss]ima Regis confirmationis certeoru[m] suorum articuloru[m] etiam ab ip[s]o M[a]g[ni]fico d[omi]no Palatino Russiae sibi approbatoru[m]. Inter quos articulos primus eiusdi habetur, quod nullus plebeius aut Civis preter Nobile[m] persona[m] Iudeorum Leopoliensium iudiciis presidere unque debet, Cu[m] itaq[ue] l[itte]ras assertas M[a]g[ni]fici d[omi]ni Palatini Rus[siae] [S. 666] mere contra ipsorum privilegiu[m] dicta Joannem Zaidlicz obtinuisse Iudei preno[m]inati asseret Peciart affectaverunt qua prout supra quattenus vigore Mandatorum prefatoru[m] ex predicto off[ici]o Consulari eidem Zaidlicz tanquam Civi Leopoliens[is] denunciaretur inhibereturque ne uczt ipse in eiusmodi officiu in daci se se intrudat aut iurisdictioni seu autoritate sua aliquam contra eosde[m]

extendat iuribusq[ue] illoru[m] contranem et suppena in ipsi mandatoru[m] l[itte]ris conten[dit], quam super eode[m] condemnari et exequi postulaverunt.

Et Joannes Zaidlicz deducen[s] ut supra se iudice[m] ipsorum iudeorum esse ordinarium allegavit, quod ipse contra iura illorum nihil obligat nec etiam iurisdictionem, sed M[a]g[nifi]ci d[omi]ni Palatini Russiae super eosdem extendat, tum quod ip[s]is Iudeis actionem presens no[n] tam fecium, qua[m] cum ipso M[a]g[nifi]co Palatino proprie co[m]petent.

Officium vero praefatu[m] Consulare Leopoliense Ma[n]datis Sac[rae] et Ser[reniss]ime Regiae M[ajestatis] honorifice ac cum ea qua decet subiectione et revere[n]tia suscept[is] decrevit p[raese]ntibusq[ue] decernit, quod cum in litteris mandatoru[m] M[ajestatis] Regiae co[n]tineatur, ut si Joannes Zaidlicz vel[it] i[m]miscere et ingerere sese in officiu[m] iudicis, usurpariq[ue] sibi aliqua[m] iurisdictione[m] et autoritate[m] supra prefatos iudeos Leopolienses off[iciu]m civile p[re]dictum id sibi n[om]i[n]e sue M[ajestatis] Regiae inhiberet et denuntiaret, ipse aut[em] Zaidlicz e contra produxit et obtulit l[itte]ras autentice a M[a]g[nifi]co d[omi]no P[al]latino Russiae sibi unacum sigillo sie M[agnificen]cie concessas quibus probat se ia[m] esse iudice[m] neq[ue] ad id officium se temere inge[ss]isse. Ideo non reprehenden[s] prefatu[m] iudeoru[m] iudicis officiu[m] neq[ue] dictu[m] Joanne[m] Zaidlicz ab eode[m] abiudica[n]do vel illi detrahen[s] quidq[ue] (quod plane iudicio suo consulari minime liceat atq[ue] competat), veru[m] quide[m] satisfatien[s] decretis Sac[rae] Regiae M[ajestatis] mandatoru[m] l[itte]ris debet ipse Joannes Zaidlicz uti civis Leopoli[ensis] ex parte officii prefati requisitus pro ostenssis et publicatis eiusd[em] [S. 667] Sacre M[ajestatis] Regiae l[itte]ris apud se habere prout quidem ipsi etiam denuo ad instancia[m] dictorum iudeorum lecte ostensse et publicate su[n]t hoc decreto p[rese]nti mediante.

Джерело: ЦДІАЛ України. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 661–667.

ПЕРЕКЛАД*

[С. 661] Євреї Львова – Ян Зайдліч

Вчинено в Ратуші міста Львова перед урядом й актами львівської міської ради в суботу, на другий день після свята Святого Матвія апостола і євангелиста, року Божого 1571.

Невірні старійшини і вся громада львівських міських і передміських євреїв, з'явившись особисто перед цим урядом і взявши собі за опікуна чи представника достойного Христофора Шкляра, львівського міщанина, надали цьому уряду два мандати священної королівської величності, скріплені іменем і печаткою його величності, які за присутності славетного Яна Зайдліча, львівського міщанина, викликаного сюди з боку цих же євреїв, були по черзі зачитані так, як подано нижче:

[С. 662] Зміст першого мандата священної королівської величності

Сигізмунд Август, із ласки Божої польський король, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, жмудський сказав:

Славним бурмистрові та райцям, вірно нам милого й охопленого нашою королівською ласкою нашого міста Львова. Славний вірний нам львівський міщанин Ян Зайдліч, невідомо з яким умислом, втручається в їхні речі та справи єврейські, бажаючи бути їхнім суддею, затвердженням на цьому уряді паном воєводою. А це становить

* Переклад мій.

для нас проблему, бо маючи над ними повноваження і владу, він міг би вжити їх по своїй волі, а це суперечить їхнім правам і привілеям, щоб ними керував якийсь міщанин, а не шляхтич. Ми, дотримуючись законів і прагнучи залишити кожного при своїх правах та вольностях, поручаємо й надаємо вам цей мандат, щоби ви цьому Зайдлічу відмовили та заборонили виконувати будь-яку юрисдикцію над євреями, з'являтися на їхніх судах при божниці чи в будь-яких інших місцях і при будь-яких їхніх справах, аби він не був присутнім, і насамкінець, щоби він не видавав жодних актів, що їх би стосувалися, [С. 663] не мав жодної юрисдикції над ними під заборону трьох тисяч злотих. З цієї суми тисяча – до державної скарбниці, тисяча – до міської каси, тисяча – для єврейської громади. У разі невиконання цього мандата, ви маєте негайно вжити заходів і стягнути цю кару, незважаючи на інші наші документи, які б цьому суперечили. І так із ласки нашої, щоби ви вчинили. Дано у Варшаві 20 дня травня, року Божого 1571, нашого правління 42 [року].

Сигізмунд Август король

Зміст другого мандата священної королівської величності.

Сигізмунд Август, із ласки Божої польський король, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський та ін. володар і дідич.

Славним бурмистрові й райцям нашого міста Львова, щиро нам любим, наша королівська ласка. Славні, щиро любі! Оскаржено перед нами тим часом із боку наших львівських євреїв, що деякі з вас, а саме певний Зайдліч і інші місцеві міщани, втручаються у їхні єврейські справи, так, що хочуть мати над ними юрисдикцію та владу, викликають їх до своїх невідповідних судів і судять не згідно з їхніми правами й вольностями чи давніми звичаями, що здавна там збереглися, чи згідно з їхніми привілеями. [С. 664] Не може їх ніхто інший судити, крім воєводи чи підвоєводи, суддею може бути лише шляхтич, призначений на цю посаду тільки воєводою чи підвоєводою. Оскільки через це євреї зазнають пригноблення і кривд, бо ті, хто їх перед невідповідні суди викликає, мають до них певні застереження, і це не тільки додає їм труднощів, а й завдає шкоди та додаткових витрат, і на кінець, якщо євреї не хочуть з'являтися перед такими судами, то їх силою змушують. Як ми вже повідомили в першому мандаті, тоді і зараз вам наказуємо, щоби ви тим, хто б хотів так чинити, і позивали б їх чи не допускали, чи чинили б їм кривди, і про яких ми вже згадували в першому мандаті, щоби ви їх карали якнайшвидше після вчинення кривд та перешкод цим євреям під загрозою сплати трьох тисяч злотих і щоб ви по-іншому не чинили. Дано у Варшаві десятого дня серпня, року Божого 1571, нашого панування 42 [року].

Франциск Крашинський, віцеканцлер Речі Посполитої.

З особистого мандата священного королівського маєстату

Після видання цього мандата Священного королівського маєстату з'явився вказано-го дня в суді й публічно відчитали попередньо виданий документ [С. 665] Янові Зайдлічу, також шляхтичу, щоб особисто з'явився і подав зі своєї сторони протест. Цей Зайдліч проти привілеїв цих львівських євреїв у цьому єврейському суді справді і з власної волі втручався та чинив суд, згідно з власною умисною волею прагнув зайняти уряд, тому згадані євреї мандат його священного королівського маєстату висунули проти цього Яна Зайдліча від вказаної інституції, якого мають дотримуватися задля справедливості.

Ян Зайдліч у цьому судовому конфлікті зі згаданими євреями перед нашим урядом представив лист щодо іншої суперечки у справі особистої (приватної) влади євреїв, що він прийняв статус судді й показав цим євреям листа вельможного пана

Георгія Язловецького з Бучача, воєводи руського, місяця липня, року поточного, 1571, достовірність засвідчено підписом вельможного пана, і показав цим євреям, що він не інтруз, а підтвердив, що поставлений на цьому уряді законним шляхом і з волі вельможного пана воєводи.

Проти такого вибору і призначення названого Яна Зайдліча згадані євреї представили привілей священного й найяснішого короля про підтвердження своїх пунктів також від самого вельможного пана воєводи руського його засвідчення. Між цими документами (артикулами) в першому вказується, щоб жоден плебей – не громадянин, а тільки шляхтич – міг виконувати судочинство над львівськими євреями. За цим документом вельможного пана руського воєводи [С. 666], проти звичаїв і привілеїв названий Ян Зайдліч отримав судові повноваження над євреями, що, згідно з попереднім мандатом міської ради, цьому Зайдлічу і місту Львову повідомили заборону цьому уряду втручатися в юрисдикцію або мати іншу владу проти і під загрозою сплати штрафу (кари), про яку йдеться в цьому документі і яка за це має бути.

А Ян Зайдліч, доводячи, як раніше, що він законний суддя цих євреїв, заявив, що зовсім не діє проти їхніх прав, ані не порушує юрисдикції, а лиш поширює над ними [юрисдикцію] вельможного пана руського воєводи, і в такий спосіб ці претензії євреям треба висувати не так проти нього, як проти самого вельможного воєводи.

А згаданий львівський раецький уряд, шанобливо і з належним смиренням та повагою прийнявши мандати священної та найяснішої королівської величності, вирішив і цим постановляє, що, позаяк у мандатах королівської величності сказано, щоб, якщо Ян Зайдліч захоче взяти на себе уряд судді чи здійснити якусь іншу юрисдикцію та повноваження щодо згаданих львівських євреїв, то нехай здійснює цей цивільний уряд іменем його королівської величності й оголошує про це; а сам Зайдліч, зі свого боку, продемонстрував і надав документ, офіційно виданий йому вельможним паном руським воєводою з печаткою його вельможності, яким доводить, що він уже є суддею і не брав на себе цей уряд безпідставно, – тому, не припиняючи згаданого уряду судді над євреями, ані не відбираючи його у названого Яна Зайдліча (що, звісно, цьому раецькому суду ніяк не можна і не годиться вчиняти), а виконуючи натомість мандати священної королівської величності, цей Ян Зайдліч, як львівський міщанин, запитаний з боку згаданого уряду, повинен вважати показаними й оприлюдненими [С. 667] листи його священної королівської величності відповідно до того, як тепер на вимогу згаданих євреїв вони були прочитані й показані йому через цю ухвалу.

REFERENCES

- Hul, O. (2014). Jan Zaidlich i joho uchasť u vystupі lvivskoho pospilstva proty mis-koji rady v 1576–1577 r. (Jan Zajdlicz and his Participation in the Commoners Movement against Lviv City Council in 1576–1577). *Henealohichni zapysky*, 12, 1–10 (in Ukrainian).
- Hul, O. (2018). *Lviv u XVI stolitti: misto konfliktiv ta porozumin*. Lviv (in Ukrainian)
- Kapral, M. (2003). Shliakhy asymilatsii natsionalnykh hromad Lvova w XVI–XVIII st. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seria Istorychna*, 38, 45–62 (in Ukrainian).
- Kapral, M. (Comp.). (2000). *Pryvileji natsionalnykh hromad mista Lvova XIV–XVIII st.* Lviv (in Ukrainian).

Melamed, V. *Evrei vi Lvove* (XIII – pierwsza połowa XX wieku). Sobytia, obshchestvo, ludi (Jews in Lviv (XIII – first half of the XX century). Events, society, people). Lvov (in Russian).

Bałaaban, M. (1906). *Żydzi lwowski na przelomie XVI i XVII w.* Lwów (in Polish).

Bałaaban, M. (1912). *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304–1868), t. 1: (1304–1655).* Kraków (in Polish).

Bałaaban, M. (1925). *Historia i literatura żydowska. Ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce, t. 3: Od wygnania Żydów z Hiszpanii do rewolucji francuskiej (od Zygmunta Starego do trzeciego rozbioru Polski).* Lwów; Warszawa; Kraków (in Polish).

Bałaaban, M. (1927). *Ze studiów nad ustrojem prawnym Żydów w Polsce. Sędzia żydowski i jego kompetencja, Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dra hab. Przemysława Dąbkowskiego 1897–1927.* Lwów (in Polish).

Bratkowski, S. (2006). *Pod naszym i waszym niebem. Krótka historia Żydów w Polsce i stosunków polsko-żydowskich.* Warszawa (in Polish).

Charewiczowa, Ł. (1925). Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatycznych i Żydów we Lwowie w XV i XVI wieku. *Kwartalnik Historyczny*, 39. Lwów (in Polish).

Fałniowska-Grodowska, A. (1991). *Sędziowie żydowscy w województwie krakowskim w XVI–XVII w., Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego.* (F. Kiryk, Ed). Przemyśl (in Polish).

Heyde, J. (2015). Polityka rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV–XVI wieku. Heterogeniczność etniczno-religijna w mieście jako wyzwanie ustrojowe. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2, 283–292 (in Polish).

Hul, O. (2015). Przywódcy pospólstwa miasta Lwowa w czasie wystąpienia przeciwko radzie miejskiej w latach 1576–1577, *Annales UMCS. Sectio F*, LXX, 75–97. Lublin (in Polish).

Janeczek, A. (2008). Żydzi i Ormianie – dwie gminy religijno-prawne w krajobrazie etnicznym późnośredniowiecznej Polski. *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: Struktury kościelno-publiczne (Ed. Manikowska, H., Brojer, W). Warszawa (in Polish).

Kaprał, M. (Ed.). (2008). *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Spisy urzednikow miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego.* Lwów; Toruń (in Polish).

Kutrzeba, S. (1882). *Sprawa Żydowska w Polsce. Szkic historyczny.* Lwów (in Polish).

Kutrzeba, S. (1901). Stanowisko prawne Żydów w XV w. *Przewodnik naukowy i literacki*, 12, 1147–1156 (in Polish).

Ohryzko, J. (Ed.). (1859). *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782.* Vol. III. Petersburg (in Polish).

Piechatek, M., Piechatek, K. (1991). Dzielnice żydowskie w strukturze przestrzennej miast polskich, *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały konferencji «Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej» Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce.* Wrocław; Warszawa; Kraków (in Polish).

Przyboś, K. (Comp.). (1987). *Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV–XVIII wieku: (ziemia halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy. Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej.* Wrocław (in Polish).

Shilo, S. (1991). Stosunki prawne pomiędzy jednostką a gminą w prawie żydowskim w Polsce w XVI i XVII w. *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały konferencji «Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej» Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce.* Wrocław; Warszawa; Kraków (in Polish).

Schorr, M. (1899). Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772. (głównie na podstawie źródeł archiwalnych), *Kwartalnik Historyczny*, 13. Lwów (in Polish).

Trelińska, B. (Ed.). (2001). Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec.: herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w. Lublin (in Polish).

Olha HUL

PhD (History)

*Research Fellow at the Department of Medieval History of the
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0648-104X>

gullola@ukr.net

**«THAT YOU SEND THIS JAN SEIDLICH AND IN OUR NAME FORBIDDEN
THAT HE DOES NOT CARRY OUT ANY JURISDICTION OVER THE JEWS»:
A COMPLAINT MADE BY THE LVIV JEWISH COMMUNITY AGAINST
JUDGE JAN ZAIDLICH (1571)**

The struggle of the Jewish community of Lviv for the expansion of its rights in the field of judicial autonomy in the second half of the 16th century is traced. It is noted that according to the statute of Boleslaw the Pious (1264), which was based on the activities of Jewish communities in the Crown of the Kingdom of Poland, Jews could not submit to the authorities of Magdeburg law, but recognize the supremacy of Zemstvo law. It has been established that the privilege of King Casimir the Great in 1367 to confirm and extend the effect of the statute to the territory of Lesser Poland and the south-eastern territories of the kingdom was of decisive importance for the development of the judicial autonomy of the Jewish community of Lviv, because since then the Jews of Lviv could be subject not to the local wójt, but to the royal court.

It is noted that in practice, the Jewish judiciary belonged to the competence of the voivode, who represented the interests of the monarch on the ground. It was emphasized that due to the large volume of work, the voivode was physically unable to deal with these cases, therefore, an additional position was created – a Jewish judge. It is indicated that this official usually belonged to the middle-affluent nobility, often performed other Zemstvo functions at the same time, and considered the position of judge as an opportunity for additional income.

It is noted that the published document reproduces the protest of the Jews against their judge Jan Seidlich, who was not only a rich merchant from Lviv, but also a royal servitor (servant) and nobleman. It has been investigated that he came to the forefront of Lviv's historical events in the early 1570s and was the main leader of the public protest of Lviv residents against the city council in 1576–1577, for which in 1578 he was deprived of city rights, that is, effectively removed from city society.

It was concluded that Jan Zaidlich, being in close relations with the nobility of the Russian voivodeship and the then voivode Mykolai Sinyavskiy, was appointed to this position due to his knowledge of the legal aspects of city and Zemstvo rights, but he failed to establish relations with representatives of the Jewish community, who depended on their court proceedings were handled by persons sympathetic to them.

Keywords: Jewish community, Jewish jurisdiction, palatine, Jewish judge, burghers, city council, Jan Zaidlich.

Олег ПАВЛИШИН

кандидат історичних наук

доцент кафедри новітньої історії України

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>

e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com

ЛИСТИ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРОДОВОЛЬЧИХ СПРАВ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ ДО УРЯДУ ЗУНР (ЛЮТИЙ 1919 РОКУ)

Вперше до наукового обігу введено листи головноуповноваженого із продовольчих справ Галичини й Буковини Романа Трофименка до уряду Західноукраїнської Народної Республіки, які інформують про обсяги продовольства, доставленого відповідними структурами уряду Української Народної Республіки для потреб населення Східної Галичини та Галицької армії на початок лютого 1919 р. Зазначено, що в листах ідеться також про суперечку з керівництвом ЗУНР щодо сфери компетенції головноуповноваженого. Встановлено, що уповноважений поставив питання про необхідність проведення у Східній Галичині обліку всіх харчових продуктів і потребу підготовки урядового розпорядження щодо встановлення державою сталих цін на окремі продукти; проєкт такого наказу представник уряду УНР підготував.

Продемонстровано, що в листі мовиться про те, що головноуповноважений скерував у деякі повіти своїх представників разом із двома урядовцями військової Інтендатури для закупівлі хлібних продуктів. Акцентовано, що Р. Трофименко просив уряд ЗУНР вжити відповідних заходів для заборони ревізії військовими інтендантами продовольства, призначеного для цивільного населення. Встановлено, що Управління головноуповноваженого брало участь в утворенні харчових управ на місцях у взаємодії з Харчовим урядом ЗУНР. Зазначено, що структури управління головноуповноваженого спільно із вказаними органами забезпечували продовольством місцеве цивільне населення.

Ключові слова: УНР, ЗУНР, Роман Трофименко, Галичина.

Інтеграція Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) наприкінці 1918 р. – у першій половині 1919 р. забезпечила інтенсивну співпрацю сторін у політичній, військовій, фінансовій та економічній сферах. Центральні й місцеві органи українських держав розпочали спільну діяльність у господарській і торговельній сферах, не чекаючи офіційного вирішення питання об'єднання¹.

¹ Павлишин О. Об'єднання Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки: обставини та наслідки. *Вісник НТШ*. Львів, 2019. Весна–літо, Ч. 61. С. 43–49.

З метою врегулювання постачання та розподілу продовольства, яке поставляли з Наддніпрянщини, Міністерство народного господарства УНР створило спеціальний уряд головноуповноваженого з харчування Галичини і Буковини².

Посаду головноуповноваженого обійняв Роман Трофименко, а заступника – Яків Зозуля. Управління складалося з таких відділів: секретарський – 14 працівників (завідувач – В. Сокологорський (ім'я не встановлено)); розподілення – 4 (завідувач – Ю. Дудрович (ім'я не встановлено)); постачання – 10 (завідувач – З. Пеленський (ім'я не встановлено)); бухгалтерії – 2 (завідувач О. Скрентович (ім'я не встановлено)); інспекторський складався з одного урядовця для особливих доручень – Миколи Ковалевського³.

Про Р. Трофименка вперше згадано у протоколі засіданні Ради Державних Секретарів від 15 січня 1919 р., де було відзначено, що до ЗУНР приїдять делегати різних міністерств УНР, зокрема: «Трохименко розділюватиме харчі у нас»⁴.

З часопису «Нове життя» (Станіславів) відомо, що на 1 березня 1919 р. головноуповноважений закупив 10 вагонів збіжжя⁵.

Відомо, що Управління головноуповноваженого брало участь в утворенні харчових управ на місцях у взаємодії з Харчовим урядом⁶. Структури управління забезпечували продовольством цивільне населення ЗУНР. Натомість забезпечення харчування Галицької армії (ГА) входило до обов'язків її Інтендатури, осередки якої створено при окружних військових командах й у військових підрозділах⁷.

Публікація листів уповноваженого із продовольчих справ Галичини і Буковини має на меті з'ясувати інституційну специфіку продовольчої допомоги УНР населенню й армії ЗУНР (Західної області (ЗО) УНР) у першій половині 1919 р. й висвітлити специфіку суперечок між урядовими структурами обох сторін із приводу їхніх повноважень та обсягу компетенцій.

Листи, які публікую, адресовано керівництву ЗУНР–ЗО УНР, і вони засвідчують непрості міжурядові стосунки та непорозуміння щодо компетенцій

² Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987. Т. 205: У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого 1889–1975 / ред.: Г. Лужницький і Я. Падох. С. 35.

³ Бібліотека-Архів Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка. Ф. 5 (Матеріали ЗУНР), папка 2. Арк. 79 (копія).

⁴ № 31 (12 січня 1919 р.). Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали (Документи ЗУНР). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 57.

⁵ № 28. Повідомлення газети «Нове Життя» про економічні зв'язки з УНР. *Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. Т. 3. Кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 79.

⁶ Інструкція для створення і діяльності повітових, сільських, містечкових і міських Харчових Управ [Станіславів, 1919]. Павлишин О. *Харчові управи. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт–Львів, 2021. Т. 4: Т–Я. С. 318–318.

⁷ Рутар В. С. Організація тилового забезпечення Галицької Армії у 1918–1919 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2012. С. 8.

головноуповноваженого. Звернімо увагу, що В. Трофименко не використовує терміна «Західна область УНР».

Про дальший розвиток подій дізнаємося зі спогадів наддніпрянця Віктора Андрієвського, який перебував у Станиславові весною 1919 р.: «Трофименко щось переговорив з ними, торгувався, говорив про свої великі повновласти і непідвладність їм, нарешті дійшло до того, що галицький уряд заложив свій окремих відділ постачання, головою котрого призначив д-ра Ваня*»⁸.

У протоколі засідання уряду ЗУНР 30 квітня 1919 р. зафіксовано: «Реферус Ваньо – вносить обмежити власть Г. Уповноваженого на область Великої України. Всі товари, які будуть спроваджені до нас має подати до відома Харчового уряду»⁹.

Відомо, що уряд головноуповноважено не припинив діяльності у Станиславові. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ) зберігається рахунок Управління головноуповноваженого із продовольчих справ Галичини і Буковини від 26 квітня 1919 р., спрямований Інтендатурі Державного секретаріату з оригінальним підписом Р. Трофименко¹⁰.

Публікацію документів здійснено за прийнятими в українській історичній науці археографічними нормами. Тексти передано з максимальним збереженням тогочасної мови й орфографії. У квадратних дужка розшифровано скорочення. Незначні зміни стосуються лише пунктуації – розділові знаки проставлено за сучасними правилами правопису. Документ введено до наукового обігу вперше. Оригінали перебувають у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, відділі рукописів, ф. 57 (Калинович Іван Титович, (1885–1927) – бібліограф і громадський діяч), спр. 798 (Головноуповноважений по продовольчим справам Галичини і Буковини. Лист до Державного секретаріату ЗУНР. Станиславів, 1919), 3 арк.

Документ 1

Копія

До Сьвітлого Секретаріату Західної України

9 сього лютого на засіданні части Державних Секретарів, та запрошених приватних осіб винесена постанова по харчовим справам Галичини і Буковини, котра, коли привести єї в життя, цілком змінє мої завдання і уповноваження затверджені Міністерством Народного Господарства і Державним Секретаріатом (Обіжник від 18. січня с. р. № 273). Беручи на увагу факт затвердження Міністерством Харчового Апарату Галичини і Буковини, фактичне проведення його в життя на підставі [обіж]ника Секретаріату від 18. січня с. р. за № 273, зроблені [від]повідно сього Апарату ріжні матеріальні засоби, пристосовані до загального харчового пляна і пляна Української Республіки, я почитаю своїм обов'язком довести до відома Сьвітлого Секретаріату, що я мушу з приводу вище згаданої постанови зробити самий широкий доклад п. Міністри, від котрого і залежить в той чи інший спосіб зузити, чи поширити

* Теодор Ваньо (1774–1858) – адвокат, діяч УНДП, депутат УНР.

⁸ Андрієвський В. З минулого. Берлін: «Українське Слово» 1923. Т. II: Від Гетьмана до Директорії. С. 164. (= Бібліотека «Українського Слова»; ч. 42).

⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Archiwum TNSz. Skrz. 26 / XXIV–3. K. 16.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів України. Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 120.

мої уповноваження, до часу як одержу відповідь від п. Міністра, свято виконуючи свої обов'язки, я буду провадити харчову справу Галичини і Буковини, користуючись тими самими уповноваженнями і принципами, якими додержувався я до цього часу.

Головноуповноважений по Харчовим справам Галичини і Буковини / Трофименко

Документ 2

До Світлого Державного Секретаріату

Призначення мене Головноуповноваженим по харчовим справам Галичини і Буковини накладає на мене обов'язок дбати про учот і розподілення харчових продуктів в Галичині і Буковині, з одного боку, і рівно ж про ввіз з центру України недостаючи[х] продуктів – з другого. Забезпечення харчами війська не входило в круг моїх обов'язків. Але, беручи на увагу скрутне харчове становище віська, я не виступав проти того, щоби харчові продукти, призначені для голодного населення краю, забирало військо, а таких продуктів забрано:

23 вагони вісімнадцятого (18) січня с. р. доставлені з Елисаветграду урядовцем Дмитревським;

120 вагонів, які прийшли в перших числах лютого;

8 вагонів, реквізованих в Тарнополи військовою Експозітурою з загрозою ревізувати всі харчові продукти, які будуть надходять, в чию б адресу вони не йшли (Копія телеграми тут приложена).

Я цілком розумію те, що військо без хліба залишитися не може, але для забезпечення війська є відповідні органи, котрі і мусять дбати про те, аби військо мало харчі, але не дбати на реквізицію хліба призначеного для прокормлення батьків, жінок, та дітей того ж війська, а другими шляхами, другими способами.

Отже, через те, що взято для війська більше 150-ти вагонів харчових продуктів, призначених для голодних повітів – населення тих повітів буквально вже голодує і з тої причини може виникнути голодова революція.

Дальше – в кінці січня сього року, після наради з Державними Секретарями: Внутр. Справ п. Д-ром Макухом, та військових: п. Вітовським, було вирішено, що транспортні і політичні обставини вимагають провести в Галичині учот всіх харчових продуктів, з приводу чого мусить бути виданий відповідний наказ, в якому би була зазначена тверда ціна на різні харчові продукти. Такий наказ мною зараз-же був складений і переданий п. Державному Секретарю Внутр. Справ Д-ру Макуху.

В зв'язку з вище зазначеним я розіслав в деякі повіти своїх представників з двома представниками інтендатури для закупки хлібних продуктів.

Зазначені представники вже закупили декілька вагонів харчових продуктів. І передали закуплене і тепер дальше провадять закупки, але вище згаданий наказ до сього часу не підписаний і справа стоїть відкритою. З лютого с. р. на з'їзді інтендантів всіх О. В. К. в присутності інтендантів Д. С. В. С. і Начальної Команди було порішено теж саме, про що трактує даний мною п. Держ. Секретарю Внутр. Справ проект наказу про учот і примусовий закуп харчових продуктів (копію постанови тут прикладаю).

Отже, підносячи все вище сказане Світлому Державному Секретаріатові, прошу:

дати мені можливість зробити учот продуктів харчових в Галичині в спосіб запропонований мною в проєкті наказу, або в другий спосіб, який Сьвітлий Секретаріят ухвалить;

зробити відповідні заходи, аби харчові продукти, які будуть надходити на мою адресу, не реквізувалися.

Головноуповноважений по Продовольчим справам Галичини і Буковини.

В. Трофименко.
10 лютого 1919 р.
м. Станіславів

REFERENCES

Andriievskiy, V. (1923). *Z mynuloho., Vol II: Vid Hetmana do Dyrektorii*, 2. Berlin: Ukrainske Slovo (in Ukrainian).

Chubaty, M. (1987). *Derzhavnyi lad na Zakhidni Oblasty Ukrainkoi Narodnoi Respublyky*. New York; Paris; Sydney; Toronto: Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka (in Ukrainian).

Karpenko, O., Mytsan, K. (Comps.). (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. Dokumenty i materialy. Derzhavotvorchi y administratyvno-orhanizatsiini protsesy*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Karpenko, O., Mytsan, K. (2005). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. Dokumenty i materialy*. In Karpenko, O., Mytsan (Eds.), № 28. *Povidomlennia hazety «Nove Zhyttia» pro ekonomichni zviazky z UNR*. (Vol. 3. Book 1: Sotsialno-ekonomichni vidnosyny i Vyzvolni Zmahannia). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 79 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2019). *Obiednannia Ukrainkoi Narodnoi Respublyky i Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respublyky: obstavyny ta naslidky*. *Visnyk NTSh*, 61, 43–49 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2021). *Instruktsiia dlia stvorennia i diialnosti povitovykh, silskykh, mistechkovykh i miiskykh Kharchovykh Uprav*. In *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia* (Vol. 4: T–Ia), Ivano-Frankivsk, 318–318 (in Ukrainian).

Rutar, V. (2012). *Orhanizatsiia tyloвого zabezpechennia Halytskoi Armii u 1918–1919 rr* [Abstract of Doctoral thesis Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka] 8 (in Ukrainian).

Oleh PAVLYSHYN

PhD (History)

Associate Professor of the Department of contemporary history of Ukraine

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>

e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com

**LETTERS OF THE COMMISSIONER FOR FOOD AFFAIRS
GALICIA AND BUKOVINA TO THE GOVERNMENT OF WUPR
(FEBRUARY 1919)**

For the first time, the letters of the chief commissioner for food affairs of Galicia and Bukovina, Roman Trofymenko, to the government of the Western Ukrainian People's Republic (WUPR), which inform about the amount of food delivered by the relevant structures of the government of the Ukrainian People's Republic for the needs of the population of Eastern Galicia and the Galician army at the beginning of February 1919, have been introduced into scientific circulation. It is noted that the letters also refer to a dispute with the leadership of WUPR regarding the area of competence of the chief commissioner. It was established that the commissioner raised the question of the need to record all food products in Eastern Galicia and the need to prepare a government order regarding the establishment of fixed prices for certain products by the state; a draft of such an order was prepared by a representative of the UPR (Ukrainian People's Republic) government.

It has been demonstrated that the letter mentions that the chief commissioner sent his representatives to some counties together with two government officials of the military intendencia to purchase grain products. It was emphasized that R. Trofymenko asked the WUPR government to take appropriate measures to prohibit requisitioning by military quartermasters of food intended for the civilian population. It was established that the Office of the Chief Commissioner participated in the formation of local food administrations in cooperation with the Food Government of the WUPR. It is noted that the management structures of the chief commissioner together with the specified bodies provided food to the local civilian population.

Keywords: UPR, WUPR, Roman Trofymenko, Galicia.

Mariusz FORNAGIEL

PhD Student

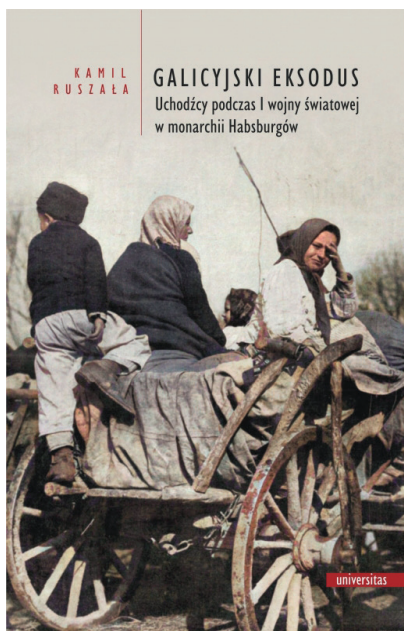
Doctoral School in the Humanities

Jagiellonian University in Kraków

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0178-0857>

e-mail: mfornagiell651@interia.pl

[Review of]: Kamil Ruszała. Galicyjski eksodus. Uchodźcy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS. Kraków, 2020. 480 s. +17 illustrations+folding map

The experiences of the first wars of the twentieth century, including hundreds of thousands of refugees, were overshadowed by the horrors of the Second World War. These events are evoked in their works by scholars dealing with the social history of the First World War. This strand, which analyses various aspects of everyday and uncommon life between 1914 and 1918, has become increasingly prominent in the public space and, above all, in historiography in recent years*. Nevertheless, it still contains a wealth of unexplored issues. It is precisely the issue of refugees in Austria-Hungary during the First World War, which is absent from popular memory, literature and historiography** that Kamil Ruszała has devoted his work to.

The reviewed publication is based on a doctoral dissertation defended at the Faculty of History of the Jagiellonian University in April 2018. It consists of five chapters in which the author discusses, in problem-chronological order, particular issues related to

* The development of interest in the First World War has been noticeable for years, but accelerated with the centenary of its outbreak in 2014.

**The problem of oblivion is even more apparent if we compare it with the state of research on the issue of refugees during the First World War on the Western Front, which the author discusses in the *Introduction*.

refugee themes in the Habsburg monarchy. He begins by outlining the mood of the first days of the war, the growing panic and the first spontaneous escapes, followed by a detailed analysis of the evacuation of three cities – Lviv, Przemyśl and Krakow. In the following chapters, he discusses all the refugee waves, analysing in detail their distribution in each of the Crown Countries, including quantitatively relying, among other things, on official statistical data. He outlines the process of establishing and operating refugee camps and refugee communities. He also describes everyday life (rightly described by the author as ((un)usual) and the relations arising between the population living in the areas where the refugees arrived and the refugees themselves. He devotes a separate space to a discussion of the successive legal acts regulating the problem in Austria-Hungary, and discusses the financial background of the entire relief operation organised by the state authorities and by various committees formed by private individuals and the refugees themselves. The final chapter discusses the process of return to the Galician territories, as well as the extremely complicated problem of the refugees' identity and self-identification in the face of the collapse of the Austro-Hungarian monarchy. The layout of the book itself is well thought out and allows one to easily learn about the fate of the successive refugee waves. Also important is the explanation of the term refugee in the *Introduction*, where, importantly, the author cites a discussion among the interested parties themselves, who were searching for a Polish word to describe themselves. The citation of the discussion in the press between 1914 and 1915 is extremely interesting and provides an adequate introduction to the level of complexity of the subject matter addressed. While the layout of the book itself does not raise any major objections, it seems that the legal basis of the refugee problem in the Habsburg monarchy could have been discussed to a greater extent already in the first parts of the book. The reader does not become more familiar with the issue until the fourth chapter, making some of the earlier passages confusing as they repeatedly refer to, only briefly mentioned in the *Introduction*, legal acts.

The book is the result of a rich search in Polish, Ukrainian, Czech, Austrian and Slovenian archives. The result of this, as the author himself describes it, 'archival tour' (P. 37), was the acquisition of an extremely rich source base. This made it possible to create a narrative describing the life of the refugees from the perspective of the administration (central as well as the lowest level), of themselves, but also of the autochthones living in the places they reached. The sheer variety of sources that the author acquired during the research process is awe-inspiring. These include not only documents produced in the course of the state administration's activities, but also the press or book publications issued by the refugees themselves. The author has also not overlooked memoir literature, written in several languages. Use was also made of seemingly unobvious materials such as police records in Prague, which provided interesting case studies of the lives of Galician residents outside their crown land. The access to letters written by the refugees themselves, in which they described their fate, often demanding an improvement, should also be appreciated. They contain an enormous emotional charge and provide invaluable testimony of those days. The author's comment underlining the importance of these testimonies is accurate, pointing out that they were written by people for whom writing them was a great difficulty, resulting, among other things, from a lack of familiarity with the written word. On the other hand, such source material may raise objections of one-sidedness. Collected, it only presents the perspective of people brought to the brink and forced to fight to improve their lot. This is particularly true of the relationship with the indigenous population, since in the records of the administration, the police or the letters of the refugees themselves, one will rarely find

information on relations that were going well, as such did not require the intervention of these authorities. This fact is realised by the author himself, who is cautiously research-oriented when analysing these egodocuments, and cites examples of selfless help and compassion. It is also interesting to analyse the changing attitudes of both refugees, indigenous people and the administration over the course of increasing war fatigue and rampant overpricing.

In spite of the difficult subject matter, Kamil Ruszała's book is written with an extremely light touch. Its reading is engaging. The author has made use of an unusually rich source base to create a convincing analysis of the facts, recreates the most important processes without inundating the reader with an excess of individual facts. In many places, he limits himself to discussing a few selected examples representative of the phenomenon. This allows the reader to become familiar with the most important processes without artificially lengthening the narrative. He does so, for example, when analysing the camp system by discussing in detail the appearance and functioning of one of them – in the Lower Austrian Gmünd. It thus becomes a «model» of sorts, enabling the reader to form a picture of how similar institutions functioned throughout the Habsburg monarchy. The author's use of case studies does not merely enrich the narrative. Their skilful weaving into the content of the book, using the micro-historical method, is an element in the analysis of wider local phenomena. This is particularly true of the role of the stereotype, strongly present in the lives of refugees and the autochthons who encounter them.

In addition to his great meticulousness in recreating refugee life in the hinterland of Austria-Hungary, the author's extremely interesting reflections on the identity of the participants in the successive waves moving into the multinational state should also be highlighted*. It is intriguing to note the thesis that it was the First World War that provided the first opportunity for the inhabitants of the Monarchy to meet each other and to get to know areas that were culturally, economically and scenically distant from each other. It is certainly research intriguing to reflect on the change that took place in the world view of the inhabitants of the district towns and villages, who often, only in the face of war, left their home areas for the first time. In these difficult circumstances, there was contact between Ukrainians, Poles, Germans, Jews and other nationalities living in Galicia and the inhabitants of the rest of the Crown Lands. Interestingly, as the author demonstrates, the whole range of reactions generated by the presence of refugees was not necessarily linked to membership of a single nationality group. Stereotypes present long before the outbreak of the Great War only revived with renewed force in 1914. It often turned out that even in their own country, people felt like strangers. This applied not only to the Ruthenians, who, wrongly accused of treason, were incarcerated in the Thalerhof camp, but to the Jews of Galicia, among others. The example of the latter is most illustrative. It was they who, when fleeing across the Carpathian Mountains to Hungary, met with indifference and even hostility from Hungarian Jews. Viewing the newcomers as strangers – 'challahs' – shows that the relations between the locals and the refugees were not a simple resultant of the relations between nationality groups. An analysis of these issues would be worth supplementing in the future with a consideration of the class differences in the various refugee waves and their distribution within each nationality. The author's slant on this extremely complex and difficult issue is to be appreciated. The level of analysis means that the theses put forward

* He discusses it primarily in two subsections – *Who are we? On the breakdown of identity* and *Autumn 1918 – Citizens of which country?*

by the author provide new insights into the decline of the multinational Habsburg state. Difficult relations and often rejection by citizens of the same state, and even obstacles created by the state administration (including the conflict between the authorities in Budapest and those in Vienna) meant that refugees lost their state bond and raised questions about their own identity. At the same time, the author does not stop at 1918, analysing the lives of refugees during the formation of the successor states. In the face of heated nationalisms, questions of identity resounded with renewed force.

Kamil Ruszała's book is a successful reminder of events overshadowed by the horrors of successive wars of the twentieth century. Due to the breadth of the subject matter dealt with, it is understandable that it deals to a limited extent with issues well described in the existing literature on the subject. Among other things, minimal mention is made of the experience of the inmates of the Thalerhof internment camp. In addition, one has to agree with the author's argument that this case is unique in that it is difficult to consider those placed there as refugees. The memory of the injustice that befell Ukrainians and Ruthenians during the First World War was and is still alive today. However, the author effectively recalls the forgotten experience of the thousands of refugees from eastern Galicia who stayed inside the Austro-Hungarian Empire for an extended period of time. Appreciated here is, among other things, a detailed analysis of the functioning of the refugee camp in Gmünd, which was overwhelmingly dominated by the Ukrainian population. The discussion of the experience of Polish and Ukrainian politicians is also interesting. It is puzzling that even in the face of a common fate, long-standing conflicts dating back to the pre-war years prevailed.

It should be added that the reader is also given the opportunity to see the fate of the refugees in photographs which form an integral part of the book (placed in the insert, on chalk paper). They were obtained by the author from several archives and libraries of the countries where the refugees stayed more than a century ago. Their selection is very impressive, providing a visual record of these events. All of them, combined with the very meaningful photograph on the cover, are a valuable, visual, addition to the narrative.

An appendix containing a dozen or so tables presenting data on, for example, the number of Galician refugees or refugee aid committees in the various crown countries should also be appreciated. It is worth noting, by the way, that tables and graphs illustrating the processes discussed in the book are placed within the narrative. They are easy to read, and their placement is justified, enabling immediate reference to the data analysed, without the need to look for them, for example, in the appendix. The book is accompanied by a map of Austria-Hungary on which the refugee camps are marked. This idea is to be appreciated, making it possible to check the location of the phenomena discussed in the field, without having to leaf through the book.

In conclusion, Kamil Ruszała's work *Galiczyjski eksodus. Uchodźcy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów* is an interesting and well-documented analysis of the process of war refugees from Galicia within the Austro-Hungarian Empire. It is a pioneering work on the Polish publishing market, enriching our knowledge of the social history of the First World War and the first months after its end.

Tomasz PUDŁOCKI

doktor habilitowany

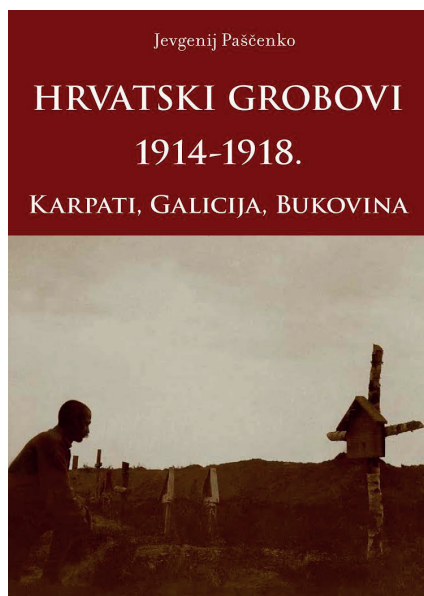
profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego

profesor nadzwyczajny Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7527-0919>

e-mail: tomasz.pudlocki@uj.edu.pl

[Review of]: Jevgenij Paščenko. Hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Bukovina. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016. 210 s.

Jevgenij Paščenko died in Zagreb on 8 May 2021. He was an expert in Ukrainian studies, philologist, historian, professor of University of Kyiv and University of Zagreb, one of major researchers of Croatian-Ukrainian history. He was an ambassador of Ukrainian culture in the countries of former Yugoslavia, and Croatian culture in Ukraine. The scholar left a significant legacy in the fields of philology and history. Among his many books it is worth paying attention to the title monograph on the graves of Croatian soldiers from the First World War (FWW) in Carpathian Mountains, Galicia and Bukovina. I would like to stress here that writing a review of this book is a challenging task. On the one hand, that publication aspires to be academic, using an academic apparatus, and on the other hand it is hard not to get the impression that it aims to popularize its subject matter. What seems to prove that is the manner of description, a significant number

of photographs and numerous calls for reviving the memory of FWW Croatian burials in the north-easternmost areas of the former Habsburg monarchy. Regrettably, that sort of hiatus between genres does not seem to bring the best of results.

The book structure is uneven and not always fortunate. Its contents include: an introductory part called *Zaborav kao obrana od rata* (Oblivion as a protection against war (P. 7)) and particular chapters, i. e. *Rat 1914–1918*. (The 1914–1918 war (P. 9–17)), *Ukrajinsko pitanje u ratu* (The Ukrainian question during the war (P. 19–35)), *Hrvatske postrojbe na istočnome bojištu* (Croatian troops on the eastern front (P. 37–51)), *Grobja, imena...* (Cemeteries, names... (P. 53–56)), *Mjesta pokopa* (Burial places (P. 57–73)), *Hrvatska obilježja*

(The features of Croatian tombs (P. 75–81)), *Svjedočenja Miroslava Krleže* (The testimony of Miroslav Krleža (P. 83–93)), *Vizionarstvo Vladimira Nazora* (The visionary work of Vladimir Nazor (P. 95–102)), *Ratna zbilja zabilježena fotoaparatom* (Wartime reality recorded on camera (P. 101–185)). What concludes the book is: *Dodatak 1. Poginuli u karpatskim bitkama* (Appendix 1. The fallen in Carpathian battles (P. 187–195), *Dodatak 2. Pokopani na groblju u selu Glybivka* (Appendix 2. The buried at the cemetery in the village of Hlybivka), *Umjesto zaključka* (Instead of a conclusion (P. 199–201)), *Summary* (P. 202), *Резюме* (P. 203) as well as Index of people (P. 295–210). Most chapters have been divided into subchapters.

The introductory parts of the book constitute a very superficial and uneven presentation of the history of Galicia and the warfare on the eastern front. Understandably, the author wanted to present an outline of the subject, but in the footnotes he refers us mainly to Croatian-language literature, mainly his own works. Considering that using the footnotes is supposed to make the book available not only to the popular reader, this is hard to explain. The literature on the subject, if only in Polish, Ukrainian, English and German, is vast. The same remarks apply to the chapter on the Ukrainian question during the FWW. Oddly enough, it does not have anything to do with the subject of the publication. While the author had a right to mention the violence Ukrainian/Ruthenian residents of Galicia experienced from Austro-Hungarian and Russian troops, it is worth stressing that the issue is not new in historiography and it was not necessary for the author to back himself up with the authority of Miroslav Krleža. It would have been enough to refer to the many works which describe the problem, providing a lot more examples than Paščenko has cited. The interesting subchapter *Međuetnički odnosi* (Interethnic relations (P. 32–34) is also an example of extremely superficial assessment which does not contribute much to the problem. It is equally hard to give a favorable opinion on the following parts, concerned with the movement of troops, the warfare and the changing front lines. What should be regarded as an advantage, though, is including reproductions of maps from the time of the FWW, which allow the reader to have a clear picture of the described space, which Croatian-language readers are often hardly familiar with.

There are plenty of sentences in that publication which are so general and without any reference marks that one must consider them clichés. For instance, on P. 49 the author writes: «Oz ostale nacionalnosti, Austrijance, Mađare i Poljake, hrvatski su vojnici bili najbliži lokalne stanovništvu. Ukrajinsku sredinu doživljavali su s velikom znatiželjom. Slušali su ukrajinski jazyk koji je bio blizak hrvatskomu, zanimali se na način života, družili se z ljudima, a uspostavljale su se i bračne veze družili se z ljudima, a uspostavljale su se i bračne veze» (Among other nationalities, like Austrians, Hungarians and Poles, Croatian soldiers were the closest to the local people. They watched Ukrainians with great curiosity. They listened to the Ukrainian language, which is very similar to Croatian, they showed interest in local lifestyles, they maintained social contacts, met with people, they would even intermarry). The quoted sentences show that Paščenko perceives the residents of Eastern Galicia as an ethnic monolith, without discerning that even the Ukrainians themselves were not a homogeneous mass and not all Ruthenian peasants (or, as in Paul Robert Magocsi, Carpathian Ruthenians), identified with the Ukrainian national movement. Leaving aside the fact that the author should have written «Austrian Germans», not «Austrians», there were a lot of villages inhabited by descendants of German colonists. Also Poles are to him aliens non-existing in the described area. Jews only appear occasionally, too. Obviously, that very idealized image of Croatian soldiers which the author has created for the sake of his book, is not supported in any way; one cannot find any references which would confirm his hypotheses. Unfortunately, such examples are not isolated ones.

Thankfully, the main body of the book deserves a much better evaluation, like the situation of Croatian graves in the Carpathians, Eastern Galicia (we need to make it specific here that the author does not seem to be interested in the western part of the province) and in Bukovina. Paščenko gives the location of the graves, attempts to write at least a few words about the soldiers whose burial places he has found, usually he also includes photographs of the places of remembrance. He also describes at length to what extent and where particular graves are better preserved and where they require maintenance. This is an important part of the book, as it brings back to Croatian memory the forgotten FWW soldiers who died far from their homeland.

What is rather surprising, though, is the spelling of proper names. I understand that the Croatian language has developed its equivalents of the names of larger cities, like Lwów (Lwów/Lviv/Lemberg), yet I doubt it has official counterparts of all towns and cities. It is sometimes hard to guess at the first glance what city is meant by Peremyśl, Rjašiv or Tarnuv without their original Polish or Ukrainian spellings. It is only on P. 40 that double names (in Polish and Ukrainian) appear, but they often come with spelling mistakes (e. g. Usztryki instead of Ustrzyki, Przemyśl instead of Przemyśl). The author usually invents a Croatian version of the names of particular Ukrainian places, which does not seem to be acceptable in Croatian. I do not think their Polish counterparts should be Croatized either; anyway, the author should have explained what method he adopted. The problem of the names of towns and villages in Central Europe, inhabited by so many ethnic groups, who often used their own place names, what with simultaneous changes introduced in the 19th and 20th centuries, is a complex one. The practice in the latest literature, however, is to provide names which were used at a given time (not ahistorical ones), sometimes even in two or three versions (at least when used for the first time in the text). Therefore, using the term «Ukrainian Galicia» (P. 12) to mean the area of today's Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil *oblasts* is ahistorical, as Galicia has never been divided into «Polish» and «Ukrainian» parts. Attempts were made, but it never actually happened. It would have been better to use the terms «Eastern and Western Galicia», assuming that the researcher knows that it indicates the boundaries of the district of the Lviv Court of Appeal, and officially only that. Besides, the Eastern Galicia included the areas which today are partly also in Poland.

Incidentally, it is worth indicating that according to the 1910 census, it was not Stanisławów (Stanyславiv), as J. Paščenko wrote on P. 30, but Przemyśl that was the second most populated town in Eastern Galicia – though not in the whole of Galicia (as he wrote), because here Kraków outdid both Przemyśl and even smaller Stanisławów. It is hardly possible to write that Volhynia in 1914 was situated near the border with Poland (P. 38), as the country did not exist at the time.

Miroslav Krleža (1893–1981) was one of the most eminent Croatian authors, who in 1915 was mobilized and dispatched to Eastern Galicia. He included his experiences among others in the memories *Davni dani: zapisi 1914–1921* (Zagreb 1956) and in the play *Galicija*¹. The latter is an action-packed and highly expressionist work which is a realistic image of social and ethnic riots in the last days of Austria-Hungary when new states were established on its ruins. The decision to bring closer to a Croatian reader the unfamiliar regions of Eastern Galicia through a figure well-known in the Balkans, is a very successful

¹ Krleža M. *Galicija*. Zagreb: Matica hrvatska, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.

move. It also corresponds to the extensive research showing the presence of soldiers from Galicia in the fights in the First World War on the Austrian-Italian or Austrian-Serbian fronts as well as Slovenian and Croatian soldiers on the eastern front². One must evaluate very highly the essay (as it is hard to call this part a strictly academic text) about a short story by Vladimir Nazor *Crveni tank* (A red tank) of 1922. It contains reflections upon the nature of war, based on Nazor's experience of the Great War.

Half of the publication is occupied by illustrations connected with soldier's life during the FWW. They show scenes of everyday life in the region beyond the front line, occasional meetings, landscapes of Carpathian villages, photos of sacred objects, portraits of local peasants in folk dress, at work and at leisure. The selection of the photos is by all means appropriate: with this part of the book Paščenko shows that the fallen soldiers also had their joys and sorrows and before they became war victims they had tried to live far from their homelands as best they could. The book also features photos of soldier's dead bodies, burial places and funeral services. The author is very successful in capturing this alternation of life and death, the desire to find one's place in new circumstances as well as respect towards those who were killed on the outskirts of the monarchy. Unfortunately, the fact that the photographs are small does not make «entering into» soldiers' everyday life in Eastern Galicia easy. Besides, why the author shows mainly Greek Catholic churches, if the majority of the killed Croats were Roman Catholics, is hard to comprehend. Of course, often in Carpathian villages there were not enough churches of the Latin rite, hence even Latin military chaplains would bury Roman Catholics, taking advantage of the hospitality of Greek Catholic clergy – yet an author ought to make such things clear.

It is a shame that the author has presented the issue of FWW epigraphy very superficially. A reader who is not educated enough may get an impression that the problem has been ignored in research so far. This could not be further from the truth. Projects concerned with FWW cemeteries (at least in the Polish part of Galicia) have been carried out for years, both by Poles and Germans, Austrians and Hungarians, and the literature on the subject is really extensive. There are also publications on Polish burials on the territory of Ukraine. The accomplishments of Polish historiography alone are also considerable in this matter; Ukrainian researchers are quite familiar with the subject of war graves as well. The author should have referred at least briefly to epigraphic research and shown how Croatian burials have been noticed so far and to what extent they have been ignored.

It is definitely to the author's credit that he brings closer to the Croatian-language reader the subject matter which has been on the margin of Croatian historiography so far. He thus shows that in the FWW narrative one may not limit oneself only to the historical territories of nation states, as their history, at least at that time, often took place in the areas very far from their centers. This is the case of the title Carpathians, Galicia and Bukovina, which are hardly known in the Balkans. The reviewed publication makes us reflect on the manner of discussing general history in national narrations, especially those issues that constitute part of the history of a given nation or ethnic group. Is this book the best example of how to do it? Despite its many assets, I dare say it is not.

² See e.g.: W Galicji i nad Soczą. Polacy i Słoweńcy na frontach I wojny światowej / ed. by A. Cetnarowicz, D. Nećak, S. Pijaj, B. Todorović. Kraków: Historia Iagellonica, 2016; Wielka Wojna wyzwania duchowych: kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920 / ed. by T. Pudłocki, K. Ruszała. Kraków: Historia Iagellonica, 2020.

REFERENCES

Cetnarowicz, A., Nećak, D., Pijaj, S., Todorović B. (Eds.), (2016). *W Galicji i nad Soczq. Polacy i Słoweńcy na frontach I wojny światowej*. Kraków: Historia Iagellonica (in Polish).

Krleža, M. (2002). *Galicija*. Zagreb: Matica hrvatska, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (in Croatian).

Pudłocki, T., Ruszała, K. (2020). *Wielka Wojna wyzwiań duchowych: kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*. Kraków: Historia Iagellonica (in Polish).

Павло АРТИМИШИН

*кандидат історичних наук
науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
старший науковий співробітник
Інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7501-797X>
e-mail: p.artymyshyn@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ УПЦ МП ЯК СТРАТЕГІЯ РОСІЙСЬКОЇ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В УКРАЇНІ

У Львівському музеї історії релігії 3 листопада 2022 р. відбулася наукова дискусія на тему «Діяльність УПЦ МП як стратегія російської “м’якої сили” в Україні». Зустріч організували відділи нової історії України та української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України спільно з Інститутом релігієзнавства – філією Львівського музею історії релігії.

Пропоную вашій увазі текст доповіді, яку підготував кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший науковий співробітник Інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії Павло Артимішин. Дискутантами були Тарас Антошевський, директор Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ), і Василь Дорош, начальник відділу релігій та національностей департаменту з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної військової адміністрації (ОВА). Модерувала зустріч Ірина Орлевич, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, в. о. завідувача філії Комунального закладу Львівської обласної ради (КЗ ЛОР) «Львівський музей історії релігії» – Інститут релігієзнавства.

Павло Артимішин: Розпочну із визначення поняття «м’яка сила». Відповідно до концепції американського політолога Джозефа Ная (Joseph S. Nye), йдеться про здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури та суспільно-політичних цінностей на противагу «жорсткій силі», що ґрунтується на військовому й економічному тисках.

«М’яка сила» як сила привабливості складається з трьох компонентів: культури, політичної ідеології і зовнішньої політики (дипломатія в широкому сенсі).

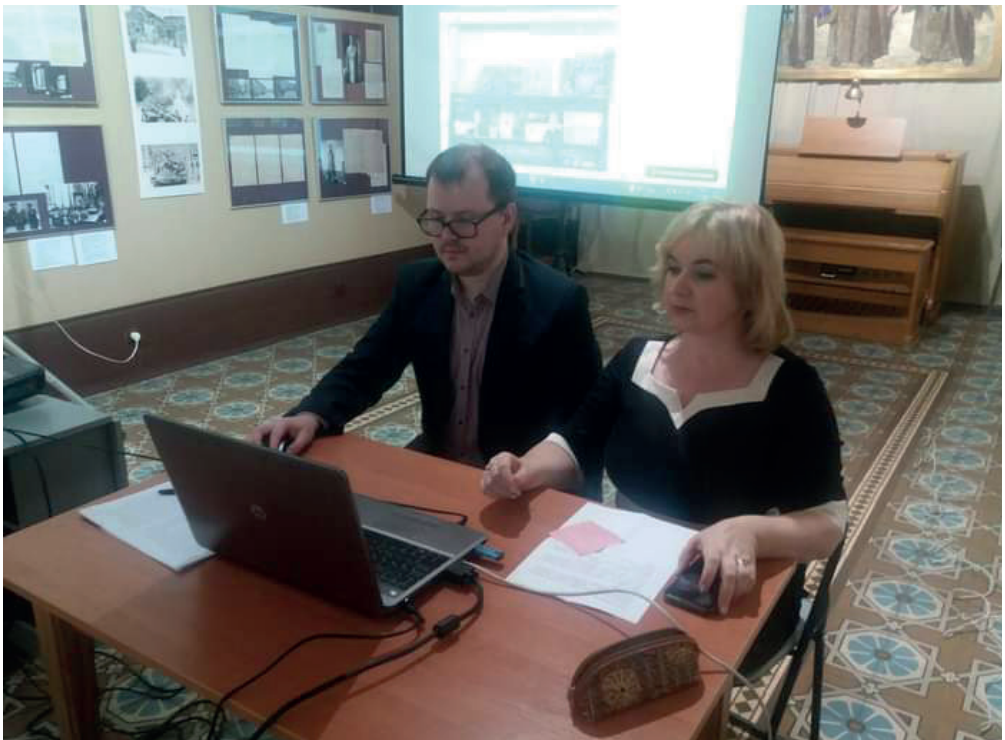
У контексті російсько-українських відносин у пострадянський період важливу роль у справі впливу офіційної Москви на політику Української держави через застосування «м’якої сили» відіграла УПЦ МП (Українська Православна церква Московського патріархату) і стала, як зазначають експерти, чи не найефективнішим її інструментом.

Зробивши короткий екскурс в історію УПЦ МП, потрібно зазначити, що часом її заснування можна вважати 27 жовтня 1990 р., коли Архирейський собор Російської Православної Церкви (РПЦ) скасував Український екзархат і заснував самоврядну та з правами широкої автономії Українську Православну Церкву (УПЦ) (принаймні офіційно) на чолі з митрополитом Київським і всієї України Філаретом.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Помісний собор УПЦ, який скликав митрополит Філарет у Києво-Печерській Лаврі 1–3 листопада 1991 р., ухвалив рішення про автокефалію і звернувся з офіційним проханням затвердити незалежність УПЦ.

Натомість відбулася нівеляція Архирейським собором РПЦ у березні–квітні 1992 р. статутних положень УПЦ і рішень її Помісного собору 1991 р. Як наслідок антиканонічних дій РПЦ із дискредитації митрополита Київського і всієї України Філарета за його намагання одержати в канонічний спосіб автокефальний статус УПЦ відбулося позастатутне зібрання єпископату УПЦ у Харкові у травні 1992 р. У червні в Україну приїхав митрополит Ростовський і Новочеркаський РПЦ Володимир Сабодан, який очолив УПЦ у канонічній єдності з МП.

Постання Української Православної Церкви Київського патріархату (УПЦ КП) як помісної Церкви українського народу відбулося внаслідок рішень Всеукраїнського православного об'єднавчого собору 25–26 червня 1992 р. Патріарх Київський і всієї України Мстислав Скрипник очолив УПЦ КП після об'єднання УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви) та частини УПЦ, яку представляли митрополит

Доповідач – Павло Артимишин і модератор – Ірина Орлевич

Філарет та єпископ Яків Панчук. Відтоді й фігурує поняття УПЦ МП для його розрізнення від УПЦ КП.

Одним із перших найяскравіших виявів «м'якої сили» в контексті діяльності УПЦ МП стали липневі події 1995 р., які сьогодні інколи називають «чорним/кривавим вівторком».

Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир 14 липня 1995 р. був знайдений мертвим. Його відспівали 17-го, а 18-го керівництво УПЦ КП вирішило поховати свого очільника на території Софіївського собору. Уряд не дав дозволу на поховання, пояснюючи це тим, що собор Святої Софії – історико-архітектурна пам'ятка, яка перебуває під охороною ЮНЕСКО, та запропонував захоронити патріарха на Байковому кладовищі. Як пізніше згадував тодішній прем'єр-міністр Євген Марчук, наказ не допустити похорону на території собору 17 липня дав безпосередньо глава держави Леонід Кучма, оскільки тоді Адміністрація Президента мала тісні контакти з УПЦ МП.

У день похорону, 18 липня, між траурною процесією, яка з вул. Володимирської повернула не в бік Байкового кладовища, а до Софії Київської, і правоохоронцями, що відмовилися пропустити її, розпочалися сутички зі застосуванням гумових кийків та сльозогінного газу. І хоч померлого таки вдалося поховати біля стіни Софії Київської, побиття учасників ходи тривали до вечора. Найактивніших із них навіть доправили до Шевченківського районного відділку міліції.

Потрібно віддати належне Володимирові Сабодану, який намагався зберігати за УПЦ МП певну самостійність у відносинах із Москвою та за можливості розширювати її. Так, 2000 р. на Архирейському соборі РПЦ було уточнено статус УПЦ МП і скасовано дію окремих положень Статуту РПЦ щодо УПЦ МП. Але статусу автономії вона так і не здобула. Водночас у 2007–2008 рр. керівництво УПЦ МП робило певні кроки в розбудові відмінної від російської системи адміністративного управління, на оновлення системи духовної освіти, подолання проросійських та політичних тенденцій всередині Церкви. Однак не завжди це було успішно, особливо після того, як від середини 2000-х років РПЦ дедалі активніше розпочала контактувати із владними структурами РФ у сфері захисту інтересів росіян і співвітчизників за кордоном. Для УПЦ МП у цій справі відводилася роль перспективного інструмента Кремля з утримання України в зоні власних геополітичних впливів.

Отже, можна узагальнити, що до 2014 р. РПЦ використовувала кілька тактичних прийомів насадження політтехнології в Україні, зокрема за допомогою використання УПЦ МП:

1) регулярні (з 2009 р.) візити в Україну предстоятеля РПЦ патріарха Кіріла, які, незважаючи на постійно анонсований пастирський вимір, вирізнялися політико-пропагандивним спрямуванням у руслі російських пропагандивних наративів;

2) протидія РПЦ усамостійненню УПЦ та становленню у будь-якому форматі помісної УПЦ;

3) опора на агресивний клерикалізм громадських рухів, пов'язаних із Церквою, на кшталт Союзу православних громадян України «Единое Отечество», Союзу православних братств України, Всеукраїнського православного братства Олександра Невського, Всеукраїнського громадського об'єднання «Православний вибір» та ін.;

4) ініціювання проєктів і заходів, покликаних продемонструвати суспільному загальної наявності в Україні та Росії спільної справи, генеалогії, спільного духовного спадку та майбутнього (вручення нагород, організації концертів, фестивалів, «днів дружби» тощо).

Крім того, опір діяльності Володимира Сабодана здійснювали і всередині України. Так, у липні 2011 р. проти надання більшої автономії УПЦ МП виступив головний її спонсор, донецький мільярдер Віктор Нусенкіс (сьогодні фінансує терористичну організацію «Донецька народна республіка»), заявивши, що згортає фінансову підтримку Церкви.

Митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел неодноразово заявляв про свої сподівання щодо «відновлення історичної справедливості, нову інтеграцію, що базується на тисячолітній богозаповітній єдності Святої Русі»¹. У цьому контексті він виступав категорично проти відокремлення УПЦ від РПЦ, як і «відокремлення двох єдинокровних та єдиновірних народів». Такої позиції дотримувався і митрополит Донецький та Маріупольський Іларіон, який одним із перших підтримав анафему «розкольників» з УПЦ КП, після чого виступав за єдність із «материнською» РПЦ, закликаючи мирян не відвідувати «бісівські храми». Ще далі пішов архієпископ Тульчинський і Брацлавський Іонафан, лейтмотивом закликів якого була вже навіть не духовна, а політична єдність «святої Русі» на базі «східнослов'янської православної ідентичності», яка, мовляв, протилежна до європейської².

Названі церковні діячі взимку 2011–2012 рр. намагалися усунути ослабленого важкою хворобою В. Сабодана з керівництва УПЦ МП і так призупинити його курс на усамостійнення Церкви від Москви. Однак навесні 2012 р. митрополит Володимир одужав і з важливих посад усунув деяких учасників зимової спроби «перевороту».

У контексті військової окупації Криму Російською Федерацією (РФ), активної участі російських найманців і спецпризначенців у диверсійних акціях на Сході України в риторичі МП підсилювалися акценти щодо наявності «потенційного ворога», який прагне відділити українські землі від східноправославної цивілізації.

Тому, випереджаючи посягання «ворогів» на «цілісність історичного простору Святої Русі», РПЦ та більшість головних діячів УПЦ МП підтримали вторгнення Росії на українські терени, яку називали «миротворчою місією Росії в Україні», а тамтешні події після початку Революції Гідності, а потім антитерористичної операції на Сході України – «політичною кризою на Україні»³.

Типовими для таких наративів були абстрактні заклики до мирного врегулювання «відносин між братами, що живуть сьогодні як в Україні, так і в Російській Федерації» і недопущення «військових зіткнень між братами, щоб ніколи єдиновірні, єдинокровні брати не приносили смерть і руйнування один одному»⁴ поряд із покладенням відповідальності за події у Криму та на Донбасі на «київську владу» й дедалі відвертішим піддаванням сумніву факт існування незалежної України. Водночас робилися заклики до переговорів із проросійськими маріонетками, які опинилися

¹ Митрополит Одеський Агафангел утледів у Путіні «незрівнянну харизму». *RISU*. 2012. 31 січня. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/46577/ (дата звернення: 19.11.2022).

² Мир Русский или Украинский? – два размышления на тему. *Український богословський сайт*. 2010. 26 серпня. URL: <http://www.theology.kiev.ua/article.php?cid=27&aid=332> (дата звернення: 19.11.2022).

³ Святіший Патріарх Кирил: Церква завжди була запорукою миру і єдності народів Росії та України. *Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату*. 2014. 14 березня. URL: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3606175.html> (дата звернення: 24.07.2021).

⁴ Там само.

біля владного керма в самопроголошених т. зв. Донецькій та Луганській народних республіках («ДНР» та «ЛНР»).

Водночас, попри очевидний інформаційний супровід проросійських сепаратистів на Донбасі з боку РПЦ, остання все ж перманентно звинувачувала саме українські християнські Церкви (крім УПЦ МП) – УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ (Українську Греко-Католицьку Церкву) (в наративах РПЦ вони названі «схизматиками», «розкольниками», «уніатами») – у підтримці лише «однієї сторони конфлікту» (української). До того ж РПЦ та УПЦ МП (як «Православна Церква в Росії і на Україні») проросійські медіа позиціонували як єдині сторони, спроможні досягти миру «на Українській землі»⁵.

Однак треба наголосити, що ситуація суттєво не змінилася й після того, як 17 серпня 2014 р. предстоятелем УПЦ МП став Онуфрій – постійний член синоду РПЦ, керівний архиєрей Київської єпархії УПЦ МП.

Щобільше, поступово ситуацію на Сході України замість «української кризи» на інформаційних порталах УПЦ МП почали характеризувати як «братовбивство», «міжособну брань», «каральну операцію» та «безкарне вбивство населення Донбасу», у якому змушували брати участь мирне населення України, примусово його мобілізуючи до українського війська, що, зокрема, підтримували всі українські православні Церкви, крім УПЦ МП⁶. Водночас війна на Донбасі для середовищ, наближених до УПЦ МП, була історією не про захист незалежності, суверенності та територіальної цілісності України, а про оборону «канонічного православ'я» (в його російському варіанті), «православної цивілізації», що вимагало ведення «священної війни» проти «пронацистської хунти» та «руйнівної діяльності псевдоцерковних розкольницьких угруповань», породжених «провальним “проектом Україна”», який, мовляв, сам собою був своєрідним зреченням «православного російського вибору святого князя Володимира» та становив подальшу загрозу для збереження «руської» ідентичності серед українського населення⁷.

Показовим у цьому став Всеукраїнський православний форум «За мир в Україні», що відбувся в листопаді 2014 р. у Києві під егідою УПЦ МП. У його роботі фактично взяли участь лише проросійські релігійні громадські організації з України, РФ, Білорусі та Молдови. Це й визначило ідейне спрямування виступів під час заходу – у доповідях та ухвалених резолюціях з'їзду можливість досягнення мирного сценарію на Донбасі й «загальної духовної консолідації українського суспільства» пов'язували винятково з необхідністю покращення україно-російських відносин ціною відмови від «неприродної» для України ідеї євроінтеграції, позитивно оцінювали «миротворчу місію РПЦ» в Україні, зокрема на Донбасі, як і російські

⁵ Святейший Патріарх Кирилл: «Сегодня нет более важного вопроса, чем мир на Украинской земле». *Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата*. 2015. 17 февраля. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3996170.html> (дата звернення: 24.07.2021).

⁶ Святейший Патріарх Кирилл: «Обращаюсь ко всем, от кого зависит принятие решений: немедленно остановите кровопролитие». *Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата*. 2014. 17 июня. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675054.html> (дата звернення: 24.07.2021).

⁷ РПЦ обвинила греко-католиков во вмешательстве в конфликт на Донбассе. *NB. Независимое бюро новостей*. 2014. 17 октября. URL: <http://nbnews.com.ua/ru/news/134429/> (дата звернення: 24.07.2021).

гуманітарні конвої для місцевого населення. А самі учасники конференції у виступах чітко зазначали, що ідентифікують себе з «русским миром», його цінностями, культурою і православ'ям»⁸.

Після того, як гарячі бої на фронті остаточно переросли у фазу позиційного протистояння, наприкінці травня 2015 р. у Росії повідомили про офіційне закриття проєкту «Новоросія», а російська економіка почала поступово відчувати наслідки міжнародних санкцій, риторика в таборі РПЦ та УПЦ МП стала «лагіднішою» і поступово з неї вилучили згадки про «священну війну» чи забезпечення «торжества православ'я» на Сході України, натомість йшлося про необхідність «духовної єдності російського і українського народів»⁹.

Тим часом переломним моментом у житті УПЦ МП могла стати поява ПЦУ (Православної Церкви України). Сприймавши її як загрозу власному існуванню, керівництво УПЦ МП своїм рішенням заборонило служителям брати участь у соборі, що відбувся 15 грудня 2018 р. Відтак, хоча за неофіційними даними 10 єпископів були готові прийти на собор, проте лише два – митрополит Вінницький Симеон і Переяславський Олександр – прибули та перейшли в новостворену ПЦУ. Черкаський митрополит Софроній обмежився відеозверненням до собору. Після надання ПЦУ Томосу про автокефалію за півтора року (січень 2019 р. – червень 2020 р.) від УПЦ МП до неї перейшло близько 600 парафій.

Вагомим було рішення Верховної Ради України від 20 грудня 2018 р. щодо ухвалення змін до законодавства, які зобов'язували УПЦ МП змінити назву, вказавши належність до РПЦ. Його підтримали 240 депутатів за необхідних 226. Однак 22 квітня 2019 р. окружний адміністративний суд Києва призупинив процес перейменування.

Згідно зі статистикою, частка прихильників УПЦ МП за останні роки скоротилася: якщо у 2010 р. було майже 35 % від загальної кількості релігійних громад країни (УПЦ КП – 13 %, УАПЦ – 3,5 %), то у 2020 р. – 13,6 %, а вірними новоствореної ПЦУ вже себе вважали 20 % українців.

В умовах початку повномасштабної війни Росії проти України 24 лютого 2022 р. справи УПЦ МП могли погіршитися, якби її представники не застосували певні тактичні маневри, щоби відмежуватися від дій російської влади та керівництва РПЦ. З цим пов'язаний її «роз'єднаний» собор, який відбувся 27 травня 2022 р. у Свято-Пантелеймонівському жіночому монастирі (Феофанія). Згідно з інформацією, поширеною у деяких медіа, на ньому було внесено зміни до Статуту про управління УПЦ, спрямовані на повну самостійність і незалежність, засуджено позиції патріарха Кіріла щодо російської агресії, проголошено заклик до діалогу з ПЦУ. Нова редакція статуту не була опублікована офіційно, проте стара зникла зі сайту УПЦ. Рішення

⁸ Яремчук В. РПЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації. Способи і форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній деструкції. *Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою* / Аналітична доповідь. Київ, 2015. С. 135.

⁹ В канун Дня Крещення Руси Святейший Патріарх Кирилл обратился с посланием к Президентам России и Украины. *Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата*. 2015. 27 июля. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4176516.html> (дата звернення: 25.07.2021).

собору не прийняли Донецька та Сімферопольська єпархії, які висловили бажання залишитися в єдності з РПЦ.

Зрештою, варто погодитися з думкою очільника ПЦУ Митрополита Епіфанія, що собор УПЦ МП фактично нічого не змінив, оскільки ця Церква зберігає єдність із РПЦ, а її священнослужителі продовжують поширювати тези російських пропагандистів.

Тарас Антошевський: Дякую! Можу хіба доповнити те, що вже досить ґрунтовно окреслив доповідач. На сучасному етапі інформаційного протистояння з Росією, зокрема з РПЦ, важливо аргументовано та покликаючись на достовірну джерельну базу оцінювати діяльність УПЦ МП. І відповідно розробити необхідні контраргументи. Наприклад, як у книзі Тетяни Деркач, присвяченій співпраці єпархій Московського патріархату в Україні з проросійськими громадськими організаціями, зокрема з «казачими», не так у духовній, як у політичній та економічній площинах.

Хоч у середовищі духовенства УПЦ МП були відверті прихильники «русского міра», її багаторічний очільник Володимир Сабодан тривалий час намагався дотримуватися певної автономії від Москви, як і прагнув бути «віддаленим» від української влади і за президенства Леоніда Кучми, і за Віктора Януковича, які так чи так намагалися використовувати цю Церкву для власного інформаційного впливу. Навіть після Помаранчевої революції всередині УПЦ МП продовжувало існувати правило «недоторканості» навіть щодо найбільш одіозних осіб з їхнього табору. Відтак після того, як у 2009 році РПЦ очолив патріарх Кіріл, УПЦ МП стала її надійною «філією» з просування російських наративів серед української громадськості.

Проте треба визнати, що впродовж останніх років УПЦ МП намагалася бути різною. У 2007 році на рівні синоду було прийнято постанову зі засудженням «політичного православ'я». До написання цього документа були залучені особи з оточення митрополита Володимира Сабодана, та й сам він підтримував його прийняття. Але цей акт так офіційно і не опублікували на сайті УПЦ МП, тому що під засудженням «політичного православ'я» розуміли критику конкретних одіозних проросійських клириків. Наприклад, Василя Анісімова, керівника пресслужби УПЦ МП та одного з головних популяризаторів «політичного православ'я», або ж митрополита Одеського та Ізмаїльського Агафангела, який відкрито виступав за поширення «русского міра» в Україні та під час розгляду будь-яких рішень синоду узгоджував усі питання з керівництвом РПЦ й озвучував позиції останньої щодо того чи того рішення, та членів «православних братств». Цей текст з'явився лише на порталі РІСУ. Саме тоді РІСУ фактично стала майданчиком для Володимира Сабодана та його соратників, як і у 2011–2012 роках, коли офіційні інформаційні ресурси УПЦ МП перебували під контролем опонентів очільника цієї Церкви і готували його «тихе усунення» з посади під приводом погіршення здоров'я. Однак це їм не вдалося – Володимир Сабодан керував Церквою до смерті 5 липня 2014 року.

Тоді проросійське крило УПЦ МП мало стати активним гравцем у справі повної інтеграції України до російського геополітичного простору. Так, під час Революції Гідності тут зайняли позицію, яка фактично підтримувала владу Януковича, а відтак проросійську політику. З початком російської агресії проти України навесні 2014 р., з анексією Криму й окупацією частини Донбасу, духовенство УПЦ МП у відповідних регіонах часто йшло на співпрацю з окупантами та інформаційно (і матеріально, і організаційно) підтримувало їх.

Стратегічною метою діяльності УПЦ МП мала стати (і залишається досі) ідейна підготовка до всебічного поглинання української державності російською стороною на

рівні з іншими складовими «м'якої сили» (кінематографом, книжковою продукцією, музикою, медіа). На сьогодні це єдина легальна інституція в Україні, яка перебуває під контролем Москви (принаймні на рівні керівництва в Києві та місцевих очільників) і навіть після розгортання повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 року продовжує впливати через різні канали комунікації на українських громадян, поширюючи російські наративи в розпал гарячої фази військового конфлікту.

Водночас події довкола «роз'єднаного» собору УПЦ МП 27 травня 2022 року були лише ширмою та елементом «заспокоєння» для тої частини клиру та вірян, яка в сучасних умовах апелювала до більшої автономії у складі РПЦ або ж почала навіть задумуватися про приєднання до ПЦУ. Його проведення було вигідне і теперішньому українському державному керівництву, яке відтепер могло частково звільнити себе від обов'язків «переслідувати» організації, які досі були навіть юридично пов'язані з РФ. Зрештою, собор міг бути і певною грою теперішнього очільника УПЦ МП Онуфрія, який, скориставшись ситуацією в Україні, хотів посилити власні (персональні, а не церковні) позиції на українських теренах поза впливом Московського патріархату. Врешті, так виглядає, що й сам собор юридично був безрезультатним – офіційно оновленого статуту УПЦ МП на їхньому порталі опубліковано так і не було, та й жодна з інших православних Церков, зокрема і в Москві, його не визнали.

Втім, певну роль травневі події відіграли: практично не відділяючись від РПЦ, проукраїнському та владному сегментам в Україні заявили, що «відрив» від Москви таки відбувся, і це сповільнило процес переходу громад до ПЦУ.

Пояснюючи, для чого УПЦ МП зберігати свою структуру, треба зазначити:

1) вона залишається наймобілізованішою – жодна з політичних партій не має такого впливу, як громада УПЦ МП, а отже, є «ласим» шматочком не лише в контексті церковних справ, а й для політиків, зокрема влади (і російської, і української), зацікавлених у стабільному й ефективному впливі на суспільство;

2) УПЦ МП протягом усіх років виступала посередником між бізнес-колами та політичною і державною верхівкою України й Росії, збереження такої конфігурації залишалося серед інтересів цих сторін;

3) заборона самої УПЦ МП в Україні – це справа юридично неможлива, оскільки на сьогодні не існує жодного законодавства, яке би дало змогу на рівні, наприклад, постанов заборонити діяльність цієї структури (такі прецеденти вже були), а спроби це зробити в незаконний спосіб заради піару – чудова картинка для російської пропаганди;

4) навіть уможливлення юридичної заборони УПЦ МП не вирішило би проблеми, оскільки залишилися би її вчорашні прихильники, які розпочали би служіння у підпіллі, що додало б їм додатково реноме «жертви».

Найкраща стратегія за таких обставин на сучасному етапі – максимальне «очищення» лав духовенства УПЦ МП від відверто проросійських діячів, охотно з агентами (а то і співробітниками) Федеральної служби безпеки, за допомогою переконливої доказової бази. З людьми ж, репутація яких «незаплямована» колаборацією з ворогом, можна і потрібно комунікувати, щоб не залишати їх «на відкуп» російській стороні, а натомість розвивати співпрацю заради єдиної та незалежної від будь-кого Української держави.

Василь Дорош: Дякую пану Павлові за такий історичний екскурс і пану Тарасові за такий «легкий» перехід до актуальних проблем сьогодення. Я ж почну з того, що, мені здається, та імперська ідеологія, яка вже існувала тривалий час і реалізовувалася

РФ із плином часу, мусила вилитися в якусь «єресь». Ми просто очікували, коли ж це трапиться. Зараз ця ідея «русского міра» просто реалізувалася і з вузького кола переходить у широке, де її активно обговорюють богослови та суспільство. Сподіваюся, незабаром вона буде засуджена. Ця єресь – наслідок політики Росії, тому цей аспект потрібно вивчати значно глибше, адже відповідні процеси сягають витоків ще сталінських часів – 1943 року, до «сергіанства», коли під проводом патріарха Московського і всієї Русі Сергія Страгородського розпочалася активна співпраця Російської Церкви з російською владою. І саме така політика й породила відповідні процеси, зокрема і в контексті єресі «русского міра».

Якщо говорити про діяльність УПЦ МП, то, звісно, позиція органів державної влади одна, чітка і конкретна – у нашій державі не бути структурам, які співпрацюють із ворогом, що воює з нами. Які механізми подолання? Це вже інше питання. Погоджуюся, що заборонити УПЦ МП не вдасться, адже навіть якщо ми це зробимо, то виникне набагато більше проблем, ніж маємо сьогодні. Потрібно активніше переривати зв'язок цієї Церкви з органами влади РФ. Це – один із найоптимальніших шляхів, який дасть змогу розпочати ефективну й дієву розмову із представниками МП. А говорити вони вже почали. І посприяла цьому війна. Адже до цього вести будь-який діалог вони не мали потреби, бо були самодостатньою структурою, маленькою «державою в державі», яка могла повністю себе забезпечити, мала внутрішню та зовнішню підтримку, і головне прихильність великої частини людей, і досі її має, навіть попри війну. Але війна змусила їх говорити, і це дуже важливо.

Отже, сьогодні основне завдання – не «втопити» Московський патріархат, бо за ним стоять люди, а відірвати його від Росії. Звісно, зараз це виглядає дещо утопічно і на це піде чимало часу в різних сферах суспільного життя.

REFERENCES

Myr Russkyj yly Ukraynskyj? – dva razmyshlenyia na temu. (2010, Serpen 26). *Ukrainskyj bohoslavskyj sajt*. <http://www.theology.kiev.ua/article.php?cid=27&aid=332> (in Russian).

Mytropolyt Odeskyj Ahafanhel uhlediv u Putini «nezrivniannu kharyzmu» (2012, Sichen 31). *RISU*. http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/46577/ (in Ukrainian).

RPTs obvynyla hreko-katolykov vo vmeshatelstve v konflikt na Donbasse. (2014, Oktiabr 17). *NB. Nezavysymoe biuro novostej*. <http://nbnews.com.ua/ru/news/134429/> (in Russian).

Sviatishyj Patryarkh Kyryll: «Obraschaiusko vsem, ot koho zavysyt pryniatye reshenyj: nemedlenno ostanovyte krovoprolytye». (2014, Iiun 17). *Ruskaia Pravoslavnaia Tserkov. Ofytsyalnyj sajt Moskovskoho Patryarkhata*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675054.html> (in Russian).

Sviatishyj patryarkh Kyryll: «Sehodia net bolee vazhnogo voprosa, chem myr na Ukraynskoj zemle». (2015, Fevral 17). *Ruskaia Pravoslavnaia Tserkov. Ofytsyalnyj sajt Moskovskoho Patryarkhata*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/3996170.html> (in Russian).

Sviatishyj Patriarkh Kyryl: Tserkva zavzhdy bula zaporukoio myru i iednosti narodiv Rosii ta Ukrainy. (2014, Berezen 14). *Ruska Pravoslavna Tserkva. Ofitsijnyj sajt Moskovskoho Patriarkhatu*. <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3606175.html> (in Ukrainian).

V kanun Dnia Kreschenyia Rusy Sviatejshyj Patryarkh Kyryll obratylsia s poslanyem k Prezydentam Rossyy y Ukrainy. (2015, Iiul 27). *Russkaia Pravoslavnaia Tserkov. Ofytsyalnyj sajt Moskovskoho Patryarkhata*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/4176516.html> (in Russian).

Yaremchuk, V. (2015). RPTs na Donbasi yak instrument informatsiino-propahandystskoi polityky Rosiiskoi Federatsii. Sposoby i formy protydii derzhavy i suspilstva tserkovno-relihiinii destruktzii. In *Donbas u systemi informatsijnoi bezpeky derzhavy: rehionalni osoblyvosti, zovnishni vyklyky, instrumenty borotby z antyukrainskoiu propahandoi*. Kyiv, 123–160 (in Ukrainian).

Наталія ФІЛОНЕНКО

*кандидат філологічних наук, доцент
науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9815-8927>
e-mail: filonenko78@ukr.net*

У ПРОСТОРІ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ СЬОГОДЕННЯ: КНИГА ВІЛЬЯМА ДЕРЕЗЕВІЦА «СМЕРТЬ МИТЦЯ. ЯК ТВОРЧІ ЛЮДИ ВИЖИВАЮТЬ У ЧАСИ МІЛЬЯРДЕРІВ І ТЕХНОЛОГІЧНИХ ГІГАНТІВ»

Науковий семінар відділів нової історії України й української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України спільно з Інститутом релігієзнавства – філією Львівського музею історії релігії відбувся 17 листопада 2022 р. На ньому присутні мали можливість обговорити основні тези книги Вільяма Дерезевіца (William Deresiewicz) «Смерть митця. Як творчі люди виживають у часи мільярдерів і технологічних гігантів»¹ та слухність висновків автора для українських науковців.

Пропоную вашій увазі текст доповіді, яку підготувала кандидат філологічних наук, доцент, науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Наталія Філоненко, і стенограму дискусії.

Наталія Філоненко: За останні 40 років світ укотре зазнав кардинальних змін. Нові комунікативні технології, комп'ютеризація та цифровізація практично всіх галузей людського та суспільного життя вже стали звичними й обов'язковими атрибутами нашого повсякдення. Але водночас щодо багатьох царин наша свідомість залишається на рівні часу «до інтернету». Усвідомити це й зробити крок до адаптації до сучасних умов і вимог покликана праця В. Дерезевіца «Смерть митця. Як творчі люди виживають у часи мільярдерів і технологічних гігантів».

Книга написана в «переддень» пандемії та видана в Нью-Йорку, коли мистці разом з усім світом опинилися в нових кризових умовах. Так вона набула додаткової актуальності. В Україні ця праця з'явилася 2021 року, а з початком гострої стадії війни її актуальність лише росла.

Отже, про що ця книга? Перша частина назви, подана великими літерами, відсилає читача до концепції «смерті автора» Ролана Барта (Roland Barthes) і в такий спосіб визначає читачке передрозуміння тексту саме в контексті філософсько-естетичних принципів постмодернізму. Згідно з нею, зникає суб'єктність одного з учасників

¹ Дерезевіц В. Смерть митця. Як творчі люди виживають у часи мільярдерів і технологічних гігантів / пер. з англ. А. Дудченко. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 368 с.

творчого процесу – автора-творця. Тепер автор (у випадку літератури Ролан Барт називає його скриптором) – це лише той, хто компілює з колись уже створеного нову «мозаїку», «візерунок»; водночас він доносить певну інформацію споживачеві, тобто є медіумом. І процес, і спосіб подання інформації стають значно важливішими, ніж сама інформація. Вільям Дерезевіц справді звертається до проблеми метафізичного існування мистця та мистецтва в час домінування цифрових й інтернет-технологій. Адже метафізика та «цифра» перебувають в опозиції: якщо перша звертається до засадничих принципів буття, апелює до абстрактних, подекуди ірраціональних,

Доповідач – Наталія Філоненко і модератор – Ірина Орлевич

емоційних категорій, то друга працює з чіткими, вимагає структури, систематизації, раціоналізації. Що ж, власне, за таких умов загрожує мистцеві?

Нині не лише розмилися межі між різними видами мистецтва та його формами, «так само розмилися межі між творцем і глядачем, мистецтвом і повсякденністю. Розмились вони й між мистецтвом і активізмом» (С. 120). Мистець, якщо він хоче досягти успіху, іншими словами, зробити кар'єру в галузі мистецтва, має, «по суті, працювати на двох роботах – менеджера й творця» (С. 83) – опанувати не лише творчі навички, а й абсолютно інші форми подачі/представлення мистецького «товару», інформаційного супроводу до нього та його презентації, поширення та інформації про нього (Вільям Дерезевіц розглядає це на прикладі організації художніх виставок). Окрім того, мистцям потрібно змінити свою психологію й усвідомити, що доведеться, як і в будь-якому іншому бізнесі, створювати те, що «об'єктивно цінне, за що люди будуть готові платити гроші, а не те, що подобається особисто вам» (С. 84). Але такий підхід має свої «за» і «проти»: з одного боку, наголошує на ризик мистецтва, як-от актуальність та дає змогу відсвіати неоригінальний, графоманський, нецікавий продукт; але з другого – обмежує творчу свободу мистця, робить його «слугою» аудиторії, чії смаки можуть бути досить невибагливими, навіть примітивними (наприклад продукти студії «Квартал–95»). Як бачимо, вже вкотре життя доводить, що питання творчої свободи мистця – міф, далекий від об'єктивної реальності, адже дуже складно знайти баланс між його прагненням до самореалізації, забезпеченням життєвих потреб і можливостями/бажаннями аудиторії сприймати саме такий творчий продукт, який пропонує мистець (показова творчість у галузі попмузики таких оперних співаків, як Олександр Пономарьов і Ольга Полякова). Погляд на мистців як на «креативних підприємців» або «підприємливих креативників» має ще одне АЛЕ: «... думати, що кожен мистець може стати успішним підприємцем – така сама дурня, що й вважати, ніби кожен бізнесмен може стати митцем» (С. 84). І історія мистецтв має чимало таких прикладів: Пікассо (Pablo Picasso) й ван Гог (Vincent Willem van Gogh) – один став всесвітньо відомим і багатим, а другий помер у бідності й без визнання. Отже, «коли люди називають митців підприємцями, вони переважно мають на увазі, що ті самозайняті. Але “самозайнятість” – хитрий оксюморон: у вас немає роботи з усіма її недоліками й перевагами, а отже, «кожну хвилину, що ви не працюєте, ви не заробляєте» (С. 84), тому «самозайнятість – не для слабкодушких» (С. 85).

«Робити все самому в цифрову епоху – епоху економіки уваги – означає працювати на перетині самомаркетингу, самопросування й самобрендингу. ... Все це треба робити, навіть якщо у вас ще є зв'язки з культурною індустрією. Наприклад, письменники ефективно функціонують як партнери видавництва у питаннях маркетингу й пабліситі і ... відчуття таке, що це вже стає обов'язковою умовою» (С. 85–86). Сьогодні від письменника і видавець, і читач очікують, що він їздитиме із презентацією книжки в турне, даватиме інтерв'ю, братиме участь у різних виставках, фестивалях, форумах, створить активну присутність у соцмережах тощо. Але для успішного продажу мистецького продукту цього замало. Молодим мистцям потрібно спочатку створити свою аудиторію, а вже знаним – постійно нагадувати їй про себе знову ж таки активним публічним життям і передовсім в інтернет-просторі. У сучасній українській літературі й кінематографі такі практики використовуються вже кілька років. Так, у фейсбуці активно ведуть особисті або офіційні сторінки Олександр Ірванець, Оксана Забужко, Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Андрій Курков, Ірина Цілик, Римма Зюбіна

й інші; там само створюються сторінки нових фільмів («Гніздо горлиці», реж. Тарас Ткаченко; «Наші котики», реж. Володимир Тихий; «Додому», реж. Наріман Алієв та ін.), вистав (опера ХНАТОБ «Вишиваний. Король України», яка є лише одним із низки мистецьких сайд-проектів, присвячених ерцгерцогові Вільгельму Габсбургові (Wilhelm Habsburg): лібрето Сергія Жадана, історичні есеї, фотопроект, екскурсійний тур Віднем, брендowana сувенірна продукція). На цих сторінках мистці публікують свої твори, знайомлять із творчим процесом і особистим життям, висловлюються із приводу мистецького й громадсько-політичного життя, тобто постійно присутні в полі зору своїх шанувальників.

Але чи не єдиною причиною того, що буття мистців стало набагато складнішим, Вільям Дерезевіц вважає неймовірно дороге сучасне життя, на що й вказує друга частина назви – «Як творчі люди виживають у часи мільярдерів і технологічних гігантів». Власне, проблемі фізичного виживання мистця, а отже, й мистецтва, у сучасному світі й присвячена книга.

«Якщо митцям жилося непросто завжди», то чому ж їм стало складніше тепер? Бо «доходи впали, а витрати зросли». Так суттєво зменшилися обсяги продажів різної мистецької продукції та послуг, проте не через покупців, а через поширення цифрових технологій (ксерокс, копіювання файлів, інтернет тощо). «І хоча сьогодні є чимало інших способів заробити, є набагато більше людей, які хочуть ними скористатися» (С. 53).

Натомість суттєво збільшилися витрати на забезпечення базових потреб (житло, харчування, медичне обслуговування). Сюди додається вартість освіти та постійного підвищення рівня власної майстерності, щоб залишатися актуальним, затребуваним. Ну, і звичайно, витрати на сам процес творчості: утримання або оренда приміщення, придбання інструментів, матеріалів. «Як результат, ми поступово втрачаємо митців “середнього класу”. Переважна більшість людей, які намагаються стати професійними митцями, не досягають успіху. Переважна більшість тих, хто все-таки заробляє творчістю, отримують крихти. ... Можливість жити краще зникає зі світу мистецтва – її отримують лише ті, хто досягає абсолютно всього» (С. 53–54).

На появу суттєвих фінансових труднощів мистців у XXI століття вплинуло кілька чинників. Перший – демонетизація контенту. Щойно мистецький продукт оцифрували й виклали в інтернет – широко відчинилися двері для різних форм піратства. Так те, що мало полегшити шлях мистця до покупця і створити додаткові можливості для заробітку, швидко взагалі знищило заробітки в мистецькій економіці (С. 55). Водночас збільшення безплатного контенту знецінює в очах аудиторії мистецтво загалом. А ціна – це ознака цінності та якості: безплатні речі люди зазвичай не цінують; «митець, якому мало платять, буде змушений витратити на роботу менше часу». Отже, «цінність мистецтва в цілому для нас усе ще неймовірно велика, а ось цінність окремо взятої роботи стає дедалі меншою» (С. 57).

Ще один чинник, який сьогодні суттєво впливає на доходи мистців і виник із появою інтернету, – це поступовий занепад індустрії культури: комерційних і неприбуткових інституцій, які випускають та продають значну частину мистецького продукту. Демонетизація збідніла видавців, мистецькі студії – вони вже не можуть інвестувати в розвиток талантів, а чекають на готового комерційно привабливого мистця, щоб завдяки йому прогодувати команду менеджерів, які, щоправда, виконують ту роботу з маркетингу й промоції, яку мистці не можуть або не хочуть виконувати самостійно (С. 58). У зв'язку з цим дедалі частіше лунає думка, «що митцям потрібно

брати контроль над кар'єрою у свої руки й не дозволяти себе “інфантилізувати”», «митцям треба виходити за межі свого образу самотнього генія й починати взаємодіяти зі світом ширше, активніше, різноманітніше» (С. 211).

Як же митці дають собі раду у «століття 360-градусної моделі отримання прибутку»? У цій ситуації «перевагу мають відомі люди старшого й середнього віку», які стали відомими до інтернет-епохи, а отже, й «збагатилися в часи більшого достатку», адже в них уже є вірні шанувальники, які витрачають гроші на підтримку свого «кумира», як через придбання книжок, картин, дисків із музикою, відвідування концертів, вистав, виставок, творчих вечорів тощо, так і прямого меценатства. Такий мистець може опанувати нові платформи, змінити профіль діяльності, не втрачаючи при цьому ані шанувальників, ані заробітку, адже «“іхати” на вже відомому бренді значно простіше, ніж створювати новий з нуля» (С. 75). В українському масовому мистецтві цим шляхом свого часу спробував іти Кузьма Скрябін: він здобув популярність як музикант-виконавець, потім став продюсером (група «Поющіє труси»), письменником (роман «Я, Перемога і Берлін»). Так працює Сергій Жадан: спочатку – письменник і перекладач, а згодом – радіоведучий, фронтмен рок-гуртів «Жадан і Собаки» та «Лінія Маннергейма» (більш масовий та інтелектуальний), який знімається у кліпах; спробував себе як художник-ілюстратор книги поезій художника Олександра Ройтбурда; за романом «Ворошиловград» знято фільм «Дике поле», у якому зіграв епізодичну роль (а також у фільмі «Поводир»); має офіційний мерч та інтернет-магазин Zhadan.shop; 2021 року «собаки» із броварнею «Rebrew» випустили власне пиво «Жадан і Собаки Session IPA»; наприкінці 2021 року український бренд одягу «Авіація Галичини» створив колекцію одягу з цитатами з творів Жадана.

Також перевагу мають ті, хто перший «взув капці», – «хто раніше заходить на нову платформу, кому вистачає сміливості спробувати щось ще до того, як більшість про це почує», адже спочатку в них низька конкуренція. «Коли ж модель раптом стає гіперпопулярною, вони злітають разом із нею». Так стається тому, що «“коли ми потрапляємо у свою бульбашку контенту” – звикаємо до певних сайтів чи подкастів – ми звичай з ними й лишаємося. Ресурси поділили між собою нашу увагу» (С. 76). Так свого часу бубабісти (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) відродили практику публічних поетичних читань, чим здобули популярність і шанувальників; пізніше вони почали опановувати інші літературні роди, види діяльності, нові платформи, але за ними йде їхня аудиторія, яка з часом омолоджується, тобто збільшується.

«Але найбільша перевага – це гроші». Без батьківських грошей не можна здобути якісної мистецької освіти; без солідної «фінансової подушки безпеки» від тих самих батьків чи одного з подружжя не вдасться пройти період становлення (а це часто на дуже низькооплачуваній роботі, але у відомій компанії) й відповідно стати успішним. Бути заможним – це ще й мати вибудовану мережу зв'язків, адже у світі мистецтва «все ще тримається на знайомствах». Отже, «у мистецтві вже давно з'явився перекик у бік багатих людей» (С. 77–79).

Проте насправді мистці мають чимало джерел для творення кар'єри і доходів. Наприклад, «робота на різних допоміжних посадах, на яких тримається світ мистецтва» (викладання, консультування, експертиза, реставрація, робота критиком, членом журі, у музеях, галереях, театрах, кінокомпаніях тощо) (С. 212) (Олександр Ірванець – письменник, науковий співробітник Українського центру культурних досліджень, журналіст, член журі на міжнародних театральних фестивалях, кіносценарист, зіграв епізодичну роль у фільмі,

викладач Острозької академії; фрагменти майбутнього роману публікує на «Збручі», чим забезпечує собі можливість отримувати гонорар за ще ненаписаний твір і тримати інтригу в читачів). Проте тут головне завжди залишатися в межах мистецьких професій/робіт, адже якщо людина змушена багато працювати на забезпечення базових потреб, часто не за фахом, то на творчість не залишається ні часу, ні сил, ні натхнення. Також це може бути підтримка від організацій, отримання грантів, стипендій, нагород тощо (С. 211).

Ще один спосіб мати додатковий дохід – створення брендованого мистецтва – співпраця з корпораціями для посилення їхньої брендідентичності, наприклад, коли вже відомий художник створює логотип для компанії, відомий актор знімається в рекламі тощо («частина прекрасних зразків мистецтва була створена для того, щоб прославляти багатих і знаменитих, однак ми від цього любимо ці твори не менше» (С. 212–213)), і цінуємо автора та його роботи, а не персонажів.

У книзі Вільям Дерезевіч розглядає не лише життя мистця, а й розвиток мистецтва, але знову-таки крізь призму економіки, бо, на думку автора, «мистецтво не може жити поза часовими рамками, і поза рамками економіки – також. Його формують гроші через матеріальні умови, на яких воно створюється – простіше кажучи, з урахуванням того, хто платить митцю. Коли змінюється це – змінюється й мистецтво» (С. 259). Справді, тривалий час мистецтво прирівнювалося до ремесла, а мистці виконували замовлення чи були на утриманні або еліти, або держави, або Церкви (Вергілій (Publius Vergilius) – Мецената (Gaius Cilnius Maecenas) та інших його знатних друзів при дворі Цезаря (Gaius Iulius Caesar) та Октавіана Августа (Octavianus Augustus); Леонардо да Вінчі (Leonardo da Vinci) створив фреску «Тайна вечеря» на замовлення герцога Людовіка Сфорца (Ludovico Sforza) й ін.). Просвітництво сформувало з мистецтва своєрідну «нецерковну релігію» (С. 261) для прогресивного класу й поклато на мислителів і мистців почесний обов'язок служіння суспільству, що відповідно не передбачало безумовної фінансової винагороди. Водночас змінилося й саме мистецтво: в епоху Романтизму наслідування, імітація перестала бути його визначальною концепцією, найважливішого значення набуло вираження й оригінальність – уміння створювати НОВЕ (С. 261). Від середини ХІХ століття (епоха Модернізму) мистці вже самі почали дистанціюватися від суспільства, наголошуючи на власній інакшості, обраності, відмежовуючи мистецтво від комерції. Мистець-богема був далеким від буденності, повсякдення, а отже, й фінансових благ. У світі, де в усього є ціна, де все перетворилося на споживацький товар, мистецтво було безцінним, неоцінним, а мистці – вищими за гроші. Так сформувався образ бідного мистця. І що біднішим він був, то вважався талановитішим. Власне, такий погляд з незначними змінами зберігся досі.

Отже, здійснюючи огляд історії розвитку мистецтва від епохи Античності, автор доходить висновку, що «саме завдяки капіталізму мистецтво з'явилося як таке. Воно змогло звільнитися від контролю ідеологій і говорити, про що хотіло, тому що митці вийшли з-під фінансового контролю – вони звільнились від патронажу й почали продавати роботи напряму аудиторії» (С. 263).

Ще одним вагомим чинником у цьому процесі стало запровадження авторського права 1710 року «Митцям уперше дали контроль над тим, як і де публікувати свої роботи, а відповідно – і реальний шанс заробити» (С. 263). Однак «у самому мистецтві, в його суті, основі, лежав парадокс. Воно не могло існувати з капіталізмом, і без нього теж не могло. Ринок звільнив митців від церкви й лордів, але зробити це міг тільки поглинувши їх» (С. 264).

У цифрову епоху, мистці знову повинні підлаштовуватися до нових умов ринку. Сьогодні «аудиторія – ключовий момент того, що відбувається в мистецтві. Щоб створити щось хороше, хороша аудиторія навіть важливіша за талант. З нею митець має свободу ризикувати – і так він стає великим митцем» (С. 275). Загалом головна порада мистцям, яка рефреном звучить крізь всю книгу, – необхідність сформувати власну аудиторію, постійно її плекати, підтримувати в неї інтерес до власної персони і творчості та поступово монетизувати його, що відбувається через придбання різноманітного «продукту», прямого меценатства на сучасних платформах тощо. Адже «нова особистість», Вільям Дерезевіц називає її «цифровою», «визначає себе через групу». Вона «існує тільки в спільноті, а не окремо; публічно, а не закрито» (С. 281). Тобто сьогодні митець постає як продюсер (С. 296).

Отже, як ви могли зрозуміти, книга написана суто на американському матеріалі. Проте виявляється, що багато проблем у нас однакових, а деякі на нас іще чекають, адже Україна, хоч і з певним запізненням, але розвивається у світовому контексті. Знаючи про майбутні виклики з чужого досвіду, ми можемо не лише до них підготуватися, а й спробувати якихось уникнути. Наприклад, зберегти систему мистецької освіти, якщо будемо її модернізувати, розуміючи, що вона, як і освіта загалом, не може успішно функціонувати й розвиватися за законами бізнесу, оскільки це та галузь, яка не може існувати без державних (перш за все) дотацій. Реформуючи освіту, важливо спочатку зрозуміти, кого ми хочемо одержати в результаті, тобто яким має бути цей фахівець? Також важливо зрозуміти, які вимоги ставитиме ринок до молодих фахівців, й одразу їх відповідно готувати. Так сьогодні вже не можна випустити класичного художника чи музиканта. Він мусить бути водночас і менеджером, і продюсером, і піар-агентом, і ще багато ким. Якщо цього не навчити в закладах мистецької освіти, то мистцям все одно доведеться опановувати це в житті, але вже шляхом спроб і помилок, а це втрата часу й зусиль, які можна було би спрямувати на творчість. Якщо ж спробувати проігнорувати запит сучасності на мультимедійність мистецтва й мультизадачність мистця, то доведеться втратити аудиторію, а отже, визнання, популярність і гроші.

Чим же ця книга цікава науковцям? Наука має чимало спільного з мистецтвом, тому книга підкаже, де шукати вирішення подібних проблем. Наприклад, наука – не самодостатня галузь економіки, бо не завжди прикладна. Найперше це стосується гуманітаристики: наукові рефлексії з приводу творів мистецтва та навіть суспільних процесів – останнє, чим зацікавиться пересічний громадянин, а отже, й бізнес (фраза «мову на хліб не намажеш» – це лише вираз масової свідомості, не більше, але й не менше). Зрозуміло, галузь гуманітарного знання працює на довготермінову перспективу, адже покликана формувати культурний рівень людини, допомагати жити у злагоді зі собою і світом. Тому на «продукт» гуманітаристики має бути соціальний і державний запит. Але науковцям варто робити перший крок: не чекати на замовлення, а самостійно шукати зацікавлену сторону («покупця»), якою, саме для гуманітаріїв, є державні інституції (пропонувати консультації, лекторії, розробку соціальних програм тощо). Також варто активно використовувати конкурси, стипендії, грантові проєкти (УКФ (Український культурний фонд), НФД (Національний фонд досліджень) України, Горизонт та ін.) тощо.

Доречним для науковців буде й заклик Вільяма Дерезевіца до мистців: «Не скигліть, організуйтеся». Метою об'єднання вчених має стати донесення своїх потреб до законодавчих органів. Плідним буде і їх об'єднання із мистцями та діячами культури (тими ж працівниками музеїв), адже проблеми в усіх однакові. В американській

практиці економіки мистецтва це працює так: численні організації і рухи борються з піратством, за дотримання авторського права, сприяють налаштуванню системи оплати праці мистців, які надають консультації різним культурним установам, проводять експертизи, освітні програми, презентації, воркшопи, беруть участь у дискусіях тощо (С. 331–332). Такі речі цілком придатні і для науковців.

Гаряча стадія російсько-української війни створила нові виклики для мистців і науковців. Як же вони «виживають» у цей складний час? Хтось волею-неволею у переддень або вже після 24 лютого опинився за кордоном, де зміг отримати стипендію або грант і продовжити роботу чи навіть розпочати новий проєкт. Чому ця європейська підтримка не лише дає можливість пережити складні часи, а й працює на перспективу, розглянемо на прикладі Оксана Забужко. Письменниця «застрягла» в Польщі, де була із презентацією книги і звідки мала повертатися 24 лютого. Отримавши стипендію фундації «Pogranicze» в літературній резиденції «Двір Мілоша», вона закінчила роботу над есе «Найдовша подорож» про сучасну й кількасотлітню російсько-українську війну. І першим у вересні його було видано шведською мовою, а потім італійською, німецькою, норвезькою, польською і лише в листопаді з'явилося українською. З цією книгою авторка має європейський презентаційний тур, бере участь у книжкових виставках, форумах, ярмарках. У перспективі це працює як на імідж та популярність самої Оксани Забужко, так і на українських письменників та мистецтво загалом. А це відкриває для них новий ринок.

В Україні мистці й науковці спочатку розгубилися, завмерли, але поступово в різний спосіб повернулися до активного життя. Цікавий приклад С. Жадана: спочатку він разом зі своїми музичними колективами активізував волонтерську діяльність, якою займається від 2014 року, але вже з літа вони відновили концерти, під час яких продовжують збирати кошти для допомоги Збройним силам України (ЗСУ) та цивільним. Так мистці не випадають із поля зору своїх шанувальників, а їхня кількість збільшується завдяки активній громадській діяльності, що дасть змогу після перемоги легко повернутися до активної творчої діяльності й відновити заробітки.

НФД України, який надає фінансування науковим проєктам за рахунок коштів держбюджету, сьогодні зовсім не має фінансування та й на наступний рік воно не буде достатнім. Тому в листопаді запустив фандрейзингову кампанію на 2022–2024 роки, що дасть змогу закінчити процедуру конкурсу проєктів, поданих у грудні 2021 року, та оголосити конкурс на 2023 рік.

Отже, як бачимо, механізми залучення фінансування в мистецьке й наукове середовища є, вони працюють, потрібно лише про них знати і не боятися використовувати.

Доповідь Н. Філоненко викликала у слухачів жвавий інтерес і низку запитань.

Павло Артимішин: Чи мають перспективи громадські об'єднання науковців і митців?

Наталія Філоненко: Звичайно, адже саме громадські організації можуть обходити юридичні бар'єри, які мають державні установи. Наприклад, через залучення недержавного фінансування. Також над ними не тяжіють бюрократичні умовності або ж їм буде легше їх подолати.

Тарас Пастух: Я так зрозумів, що автор книги фіксує «смерть» мистця, який стояв над грошима, мистця-богеміста. Натомість приходять мистець-продюсер, який має виконувати дуже багато різних функцій. І важлива ідея – це напрацьовувати свою аудиторію. Як нам, науковцям, це зробити? Адже Ви правильно зазначили, що нам

дуже складно виходити на ринок. І як Ви ставитеся до того, що в науковому просторі наші проєкти мають усе ж враховувати аспект актуальності проблематики?

Наталія Філоненко: Як на мене, науковці, як і мистці, повинні працювати на людей і суспільство, тобто обов'язково потрібно враховувати актуальність. Це не означає, що ми маємо відмовитися від власних дослідницьких інтересів, актуальних наукових проблем, системних досліджень, але найперше треба звертатися до сьогочасних потреб людей і держави. Адже, крім науковців, ніхто не зможе фахово вирішити нагальні питання, а без цього не може бути розвитку. Наприклад, ми можемо, звичайно, продовжувати дослідження історії та літератури епохи Середньовіччя і це потрібно робити, але набагато важливіше «переключитися» на вивчення наших кількасотлітніх стосунків із Росією, аби зрозуміти й пояснити суспільству, що призвело до війни, а головне, як нам забезпечитися в майбутньому. Це буде і науково, й актуально, і потрібно на сьогодні, бо якщо цим питанням займатимуться політики або громадські організації, то фахових рішень щодо подальших дій, кроків, на жаль, не буде. Тож варто враховувати актуальність проблеми, а вивчати камерні питання нам ніхто не заборонить, і завжди можна знайти свою аудиторію, яка зацікавиться навіть вузьконауковими дослідженнями.

Як же виходити на широку аудиторію? Аби монетизувати результати наукових досліджень, їх потрібно дещо спростити. Наукова монографія привабить відносно вузьке коло зацікавлених фахівців. Якщо ж із неї зробити науково-популярну працю, то вона здобуде значно ширшу аудиторію, якщо зробити науково-просвітницьку, то можна залучити ще більше зацікавлених людей. Тобто, досліджуючи якусь проблему, ми маємо викласти результати у трьох варіантах, щоб максимально розширити коло зацікавлених осіб. Звичайно, це забирає більше часу, але й дає більший прибуток.

Наталія Колб: Чи не вважаєте, що потрібен ще й менеджер, який би акумулював запити суспільства, шукав шляхи реалізації проєктів, адже не кожен науковець може себе презентувати? Отже, чи ми вже маємо в системі управлінських інституцій фахівців, які б допомагали науковцям знаходити альтернативні джерела фінансування?

Ірина Орлевич: І я ще зроблю невелике уточнення до слів пані Наталі. Мабуть, основною зацікавленою стороною, яка повинна підтримувати науку й культуру, має бути держава.

Наталія Філоненко: Звичайно, науку й культуру має фінансувати держава, але із залученням приватного капіталу. І організацією такого залучення теж має займатися держава. Я так розумію, що НФД України і є такою спробою знайти додаткове фінансування для науковців. Але держава ніколи не піде проти власних економічних інтересів, тому НФД України за конкурсом і відбирає саме актуальні дослідження.

Пані Наталя запитувала про особу, яка б допомагала науковцям із менеджментом. Насамперед цю функцію виконує керівник: він знаходить цікаві пропозиції та організовує роботу з їхньої реалізації, адже керівник – це завжди організатор. І тому створювати окрему посаду не потрібно. До сьогодні в нас дуже мало ініціативних і відповідальних керівників, які справді займаються розвитком колективу. Сподіваюся, що приходитиме нове покоління управлінців, активніших, сучасніших, які не боятимуться викликів часу. Проте людину всьому треба навчити, тому вже сьогодні в деяких магістерських програмах, програмах із підготовки доктора філософії з'являються освітні компоненти, які формують, наприклад, навички наукового менеджменту, самоменеджменту. Отже, і в цьому заклади освіти мають відреагувати на потреби ринку й випустити науковця, який знає, як знайти кошти на своє дослідження і як вигідно продати його результати.

REFERENCES

Derezevits, V. (2021). *Smert myttsia. Yak tvorchi liudy vyzhyvaiut u chasy miliarderiv i tekhnolohichnykh hihantiv.* (A. Dudchenko, Trans). Kyiv: Yakaboo Publishing (in Ukrainian).

IN MEMORIAM

УДК 94-051Б.ЯКИМОВИЧ(047.1)

<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-145-147>

Петро ШКРАБ'ЮК

доктор історичних наук

старший науковий співробітник відділу української літератури

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3379-7883>

email: petrotus@gmail.com

З ПОДИВУ ГІДНОЮ СТІЙКІСТЮ...

Слово на відхід Богдана Якимовича*

Не йму віри, що його вже нема. В останні пандемійні та воєнні роки багато славних сучасників відійшло в засвіти, але Якимович? Хто-хто, а він, здавалося, непідвладний часові та хворобам. Він був усюдисущим: на презентаціях книг, наукових конференціях, вічах, різних громадських заходах і завжди з фотоапаратом, бадьорим настроєм, оригінальними ідеями.

Випускник «Львівської політехніки», начальник житлово-комунального господарства Галицького району Львова, він, однак, відчував себе істориком. І в буремні 80-ті (вже минулого століття) перейшов до Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, працював у відділі нової історії України, і його цікавило все: військова справа, франкознавство, книговидання, топоніміка, геральдика, класики нашого письменства... І не просто цікавило. Він розробляв для українського війська нові статuti, написав нарис з історії Збройних сил України та видав (у співавторстві) «Російсько-український словник для військовиків». Працював у Комісії міськради з перейменування вулиць і площ, був співзасновником Шашкевичівської комісії та головою львівського відділення Всеукраїнського товариства «Україна–світ»,

* За матеріалами: Zbruc'. URL: <https://zbruc.eu/node/112448>

Біля пам'ятника Маркіянові Шашкевичу, Львів, 6 липня 2005 р.

упорядкував тритомне видання «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження». Видавав книги. На чільному місці тут – «Україна та українці» (1086 с.)

Себто із пристрасстю неофіта Б. Якимович наново відкривав для себе Україну, її минушину, письменство – і все робив для її утвердження в новітню добу. Захистив кандидатську, відтак докторську дисертацію, був директором Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, професором кафедри історичного краєзнавства цього вишу.

І от недуга. З подиву гідною стійкістю й оптимізмом він боровся з нею. Боровся з допомогою відданої дружини Оксани та доньок Дарини й Мирослави. Неодноразово їздив на хіміотерапевтичні сеанси до Німеччини. Хвороба не відступала, але не відступав і Богдан. Він жив та продовжував діяти як цілком здорова людина. Пригадую, на початку листопада 2020-го раптово (від коронавірусу) помер у Дрогобичі проф. Михайло Шалата. І Богдан сказав: «На колінах поповзу, але в останню дорогу Михайла Йосиповича проведу!...». І провів: сів за кермо своєї автівки – й поїхав (і я разом із ним).

Богданові Якимовичу 29 січня 2022 р. виповнилося 70. А 10 лютого цю річницю відзначали виставкою в Науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України. Вшанувати уродинника прийшла вся еліта Львова. Соленізант був щасливий. Тим паче, що у фейсбуці з'явилася декілька сотень теплих відгуків на цю подію. Я тоді прочитав такий експромт:

Богдан Якимович – людина найвищої проби,
Йому підніжки ставлять різні хвороби.
Та він не здається, спротиву вірець,
Тому еднає любов сердець.
Планів, ідей, задумів у нього повна тека,
Тому його шанує Стефаниківська бібліотека,
Ми всі, і я так само,
А найбільше його земний ангел –
дружина Оксана.

Тоді я ще вірив, що Богдан у двобої з хворобою переможе. Морально він переміг, але не фізично...

Земля пухом тобі, Друже!
Вічная пам'ять!

REFERENCES

Раміати Bohdana Yakymovycha. (2022). *zbruc.eu*. <https://zbruc.eu/node/112448>
(in Ukrainian).

Михайло ГНАТЮК

*доктор філологічних наук
професор, завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного
літературознавства*

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORSID: <https://orcid.org/0000-0003-0742-8272>

email: mychajlo.hnatiuk@gmail.com

БОГДАН ЯКИМОВИЧ. IN MEMORIAM*

У Львові 27 червня 2022 р. відійшов у вічність визначний український учений-гуманітарій і громадський діяч, доктор історичних наук, професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), заслужений діяч культури України Богдан Якимович.

Народився Богдан Якимович 29 січня 1952 р. у с. Серафінці на Покутті. Інтелегент у третьому поколінні: його батьки були вчителями, як і бабуся – учениця видатного письменника й літературознавця, директора Заліщицької гімназії Осипа Маковея. У родині шанували прогресивні просвітянські традиції галицької педагогіки.

Богдан Якимович навчався у Городенківській СШ № 1, яку закінчив 1969 р. із відзнакою. Далі – на факультеті промислового й цивільного будівництва Львівського політехнічного інституту. Студентські роки майбутнього вченого припали на хрущовську відлигу та брежневської реакції, коли переслідували за будь-яку свіжу думку. У середовищі львівських студентів тих років часто саме молодь, що навчалася на технічних спеціальностях, активно тягнулася до гуманітаристики. Студентам-політехнікам легше було уникнути «недремного ока» відповідних органів. Важливу роль у поширенні демократичних ідей серед них відіграла заборонена на той час праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм

недремного ока» відповідних органів. Важливу роль у поширенні демократичних ідей серед них відіграла заборонена на той час праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм

* За матеріалами: Zbruc̆. URL: <https://zbruc.eu/node/112448>

чи русифікація?», яка викристалізувала підготовлену родинними традиціями національну свідомість Б. Якимовича.

Після закінчення студій Б. Якимович працював інженером на Львівському автобусному заводі, а згодом займався комсомольською роботою у Львові. Декілька років очолював великий колектив житлово-експлуатаційного об'єднання міста. Доречно зазначити, що у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. у молодіжному середовищі Львова виховалася когорта цікавих особистостей, які в умовах незалежності України, маючи попередній досвід організаційної роботи, очолили важливі сфери господарського будівництва, культурно-освітньої роботи.

Потяг до гуманітаристики, який виявився в майбутнього вченого у шкільні й інститутські роки, переміг – у середині 1980-х років він стає здобувачем, а потім і науковим співробітником Інституту суспільних наук у Львові (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Далі – навчання в аспірантурі під керівництвом видатного українського історика Ярослава Ісаєвича.

Набутий адміністративний досвід став у нагоді молодому науковцеві в роботі над проєктами Академії наук, зокрема в Міжнародному симпозіумі під егідою ЮНЕСКО «Іван Франко і світова культура» (1986). Богдан Якимович поруч з Ярославом Ісаєвичем був одним із найдіяльніших членів оргкомітету симпозіуму. Сьогодні можна сміливо ствердити, що сам форум, а особливо видання тритомного збірника «Іван Франко і світова культура», до часу проголошення нашої незалежності стали маркерами нового наукового мислення вчених України.

Відтоді франкознавство стало одним з основних напрямів діяльності вченого. З постаттю І. Франка пов'язана і кандидатська («Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80-ті роки ХІХ століття», 1994), і докторська («Іван Франко як книгознавець і видавець (1890–1916)», 2008) дисертації. На основі цих досліджень опубліковані знані книгознавчі праці: «Книга, просвіта, нація: видавнича діяльність Івана Франка у 70–80-х роках ХІХ ст.» (1996), «Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти» (2006). Із метою активізації франкознавчої діяльності в Україні та світі Б. Якимович став співорганізатором і заступником голови Міжнародної асоціації франкознавців. За його активної участі ця громадська організація провела низку наукових засідань у Львові, Бухаресті, Перемишлі, Варшаві, Черкасах, Кам'янці-Подільському, Дрогобичі, Стрию, Івано-Франківську, Коломиї, Хмельницькому, Острозі. За заслуги в розвитку франкознавства йому присвоєно звання «Заслужений працівник культури України» (2006).

Із вивченням творчої діяльності І. Франка пов'язані й інші наукові проєкти Б. Якимовича. З його ініціативи як директора Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка здійснено репринтне видання збірки поета «З вершин і низин» (2004), «Листування І. Франка з М. Драгомановим» (2006). Учений був ініціатором видання серії науково-популярних книжок «Дрібненька бібліотека» за аналогією до Франкової «Дрібної бібліотеки».

Богдан Якимович долучився до проведення наукових конференцій, присвячених творчості Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, які відбувалися у Києві, Ніжині, Черкасах, Переяславі, Чернівцях. Як професор історичного факультету Львівського університету, він був головним редактором «Історичних зошитів», керівником низки кандидатських і консультантом докторських дисертацій.

Справою життя Богдан Якимович уважав повне видання спогадів Льва Жемчужнікова (Лев Жемчужников) про Тараса Шевченка, які є свідченням великої поваги й

*Феодосій Стеблій, Богдан Якимович, Борис Возницький, Василь Горинь.
Біла Гора, 7 серпня 2005 р.*

підтримки українського генія російським культурним діячем. Звірів із рукописом, належно прокоментував і підготував Б. Якимович спогад до друку. Над цим об'ємним проєктом учений працював близько 20 років. Нема сумніву, що дочка професора Дарина Якимович-Чапран доведе цю справу до кінця.

Богдан Якимович був ініціатором, упорядником та автором післямови репринтного видання знаменитого «Кобзаря» Тараса Шевченка у двох томах, який побачив світ за редакцією Івана Франка заходами НТШ у Львові.

Як голова Фондації Андрія Чайковського, вчений видав чотири томи публіцистичної і мемуарної спадщини цього видатного галицького письменника та громадського діяча й організував низку конференцій про нього у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Бережанах, Коломиї. Започатковані професором дослідження продовжують його учні – аспіранти й докторанти.

Значну увагу вчений приділяв вивченню творчості видатних українських письменників і культурних діячів Василя Стефаника, Осипа Маковея, Теофіла Окуневського. У книзі «Визначні постаті України. Андрій Чайковський та Теофіл Окуневський» (2010) Богдан Якимович уперше опублікував матеріали про адмірала австро-угорської армії, письменника Ярослава Окуневського, рідного брата галицького політика і правника Теофіла Окуневського, сподвижника Івана Франка.

Вагомою для української гуманітаристики була багаторічна праця Б. Якимовича в Шашкевичівській комісії у Львові. Разом із Феодосієм Стеблієм, Михайлом Шалатою, Василем Горинем, Миколою Ільницьким він долучився до проведення низки конференцій і видання шести збірників «Шашкевичіани». До останніх днів життя наполегливо працював над підготовкою його 7–9-го томів. Надіюся, що ця праця буде

закінчена. До цього додаю авторство популярних статей до довідкових та енциклопедичних видань: «Енциклопедія сучасної України», «Шевченківська енциклопедія», «Франківська енциклопедія».

Ще з другої половини 1980-х років Б. Якимович заявив про себе як про дослідника багатьох проблем національної історії. Його наукові інтереси виявилися у дослідженні, популяризації та відновленні української національної символіки. У 1988 р. за завданням дирекції Інституту суспільних наук молодий учений підготував першу в Україні довідку про нашу національну символіку. Це дослідження допомогло ламанню радянських стереотипів з історії України, що сприяло утвердженню державних символів незалежної держави.

Поряд із цим Б. Якимович провів титанічну працю з дослідження військової історії України в європейському контексті, опублікувавши близько 50 праць, серед яких «Збройні Сили України: нарис історії» (1996). Він був упорядником і співавтором видань «Історія українського війська» (1992; Ч. 2, 1996), збірки військово-історичних праць Івана Карпинця «Галичина: військова історія 1914–1921 рр.» (2005) тощо. Богдан Якимович керував авторськими колективами, які створили «Російсько-український словник для військовиків» (1995), українську редакцію загальновійськових статутів Збройних сил України. За працю в галузі військової історії та термінології його відзначено багатьма відзнаками та нагородами.

Богдан Якимович активно працював як політик і громадський діяч. На зламі 1980–1990-х років був одним з ініціаторів створення Товариства української мови ім. Т. Шевченка (відновлене товариство «Просвіта»), одним з організаторів Народного руху України, членом-засновником Демократичної партії України. У далекому 1990 р. за рекомендацією В'ячеслава Чорновола очолив Львівське обласне відділення

Вшанування Шашкевичівських днів. Львів, Личаків

Товариства зв'язків з українцями за межами держави «Україна–Світ», очолював яке до останніх днів життя. Завдяки старанням Б. Якимовича до його активної роботи були залучені непересічні особистості: музейник Борис Возницький, живописець Володимир Патик, композитор Богдан Янівський, скульптор Іван Самотос, поет і громадський діяч Роман Лубківський, літератори Михайло Шалата та Роман Пастух. За безпосередньої участі керівника воно провело чимало культурологічних заходів у Польщі, Румунії, Угорщині, зокрема святкові академії, присвячені Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Богданові Ігорю Антоничу, Михайлові Вербицькому в Бухаресті, Будапешті, Перемишлі, Сяноку, Новиці.

Професор Б. Якимович був організатором науково-пошукових експедицій товариства «Україна–Світ» на Сіверщину, Полтавщину, Черкащину, Київщину. У цих експедиціях наукові й освітні діячі Львівщини не тільки вивчали пам'ятні місця минувшини (Батурин, Чернігів, Гадяч, Полтаву, Канів, Черкаси, Переяслав, Стеблів, Моринці, Керелівку, Городище), а й проводили лекції, бесіди та зустрічі, які сприяли єднанню українців різних регіонів.

За місяць до відходу із земного життя вийшло друком упорядковане репринтне видання збірки Василя Стефаника «Твори» (1933) із ґрунтовною післямовою.

До останніх днів Б. Якимович залишався оптимістом, мав творчі плани, вболівав за Україну та вірив у нашу Перемогу. Був турботливим чоловіком, батьком, дідусем і прадідусем, яскравою особистістю, з якою тісно пов'язане суспільне, наукове та культурно-мистецьке життя Львова, Галичини, України.

Світла пам'ять про великого життєлюбця і трудівника залишиться у серцях родини, друзів, приятелів та учнів.

REFERENCES

Пам'яті Bohdana Yakymovycha. (2022). *zbruc.eu*. <https://zbruc.eu/node/112448> (in Ukrainian).

Роман ГОЛИК

*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

МІЖ ГИСИХІЄЮ І РАЦІО: СВІТ ІДЕЙ ІВАНА ПАСЛАВСЬКОГО

Світ ідей Івана Паславського дуже широкий та різноманітний, як і весь науковий шлях ученого. У ньому переплелися різні парадигми та концепції: філософські, історичні, релігієзнавчі. Малювати його загальний пейзаж на тлі життєвої дороги науковця нелегко, однак дуже цікаво.

Іван Паславський народився 8 лютого 1945 р. у с. Велика Волосянка Старосамбірського р-ну тодішньої Дрогобицької обл. (яка існувала до 1959 р., а потім приєднана до Львівської обл.). Час до часу вчений вказував на своє шляхетське коріння. Паславські – справді відомий рід гербу Сас, пов'язаний, очевидно, зі с. Пацлав/Rasław і відомою Кальварією Пацлавською, про що Іван Васильович теж згадував. Мовляв, десь на історичних шляхах змінили «ц» на «с», та й вийшло «Паславський». Однак із прізвищем науковець також мав клопіт, бо, коли частина його менших праць (наприклад енциклопедичних статей) виходила в Києві, особливо в комп'ютерну еру, літературний редактор настійливо виправляв «І. Паславський» на «І. Заславський» – і нічого не допомагало. Частина статей Івана Васильовича й нині так підписані.

Шляхів у філософію багато, й один із них – через філологію*. До таких належав і філологічно-філософський шлях І. Паславського, який 1969 р. став випускником

* Так, навіть філософські ідеї/концепти українського середньовіччя треба «виловлювати» з текстів богословської давньоукраїнської середньовічної книжності – проповідей, повчань, «Зологів» чи «Шестидневів», отже, з літературної, філологічної стихій. Це частково показують тексти І. Паславського до другого тому «Історії української культури». У ранньоновітній період філософія також була частиною філологічного простору, як у текстах Сковороди, або ж утворювала комплекс із риторикою і поетикою, як курси логіки в Києво-Могилянській академії. Філософські ідеї були частиною релігійного й релігійно-полемічного тла, тому їх шукали в художньо-публіцистичних текстах Івана Вишенського й інших полемістів. Частково так їх розглядав

класичної філології Львівського університету. Тут на нього впливали лекції літературознавців і лінгвістів: перекладача Вергілієвої (Publius Vergilius) «Енеїди» та Кльоновичевої (Sebastian Klonowic) «Роксоланії» Михайла Білика, транслятора Августинової (Augustinus) «Сповіді» Юрія Мушака, а також граматики та перекладача Йосифа Кобіва чи спеціаліста з античного джерелознавства Соломона Лур'є, зрештою, дослідника латиномовних поетик та риторик, а також перекладача «Поетики» Митрофана Довгалевського Віталія Маслюка. Іван Васильович часто їх згадував, особливо Йосифа Кобіва, і солідного, строгого, вислуженого педагога, дещо скупого на емоції Михайла Білика, і протилежного за характером Юрія Мушака*. Ця наука дала молодому випускникові університету ґрунтовні знання з латинської та німецької мов, перекладачем із яких він став.

У 1971 р. І. Паславський потрапив до Інституту суспільних наук (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ). Працюючи тут, він долучився до загальноукраїнської когорти дослідників і перекладачів латиномовних філософських та риторичних курсів Києво-Могилянської академії (Валерія Нічик, Віталій Маслюк, Іван Іваньо, Марія Кашуба, Ігор Захара й ін.). Ця праця потребувала філологічних знань, передусім латинської мови. Тому філософська праця Івана Паславського – це і перекладацька робота над джерелами, наприклад над текстами Феофана Прокоповича, а особливо над перекладом курсу логіки Йоасафа Кроковського, на жаль, неопублікованого навіть у вигляді електронної книги (а вартувало б!)**.

і І. Паславський у працях 1970–1980-х років. Навіть згодом українська філософія йшла філологічним шляхом. «Філософія серця» Памфіла Юркевича вписана в образний художній контекст. Філософія мови Олександра Потебні стала частиною філології, як і філософських рефлексій його інтерпретатора, філолога-славіста Костянтина Чеховича, або філософсько-богословські роздуми Гавриїла Костельника йшли в парі з філологічними. Навіть у другій половині ХХ ст. гносеологічна школа Копніна та частина досліджень Мирослава Поповича, як і праці харківської школи філософії мови 1990-х років, були присвячені філологічним проблемам філософії. Зрештою, навіть Львівсько-Варшавська філософська школа Казимира Твардовського (Kazimierz Twardowski) (хоч їй важко назвати українською) також працювала у сфері філології та філософії одночасно. Звісно, філософські знання не вичерпувалися філологією, але така тенденція була.

* Саме про жвавого, емоційного, незвичного Юрія Мушака Іван Паславський говорив найчастіше. Очевидно, йому імпонувала товариєцькість і безпосередність викладача. Згадував його за університетською кафедрою; як заходив до бібліотеки на вул. Радянській (тепер – Винниченка), і, бачачи молодих колег, що працювали над перекладами, з гумором приказував нібито російською: «Ну що, розвращаєте або ізвращаєте?», – натакаючи на «внутрішню форму» латинського «translatio» – ‘переклад’ та «transfero» – ‘перекладати’. Відзначав велику Мушакову пунктуальність: навіть після гучної забави ввечері, коли зранку його вже майже не чекали, викладач приходив точно о 9-й, щоб почати заняття. Також пригадував, як приходив до доцента Ю. Мушака додому, а той скаржився, що так і не захистив докторської дисертації, яку вже написав. Коли ж його запитували, де вона, то легковажно відповідав: «Та во там, десь за п'єцом, лежить». Також пригадував посиденьки Ю. Мушака з молодшими колегами у львівських кав'ярнях і ту останню зустріч, десь 1972 р., коли вже уражений важкою хворобою професор говорив із ним, а потім незвично випрямленою ходою попрямував у свою останню путь.

** Іван Паславський часто зазначав, що певний час чекав публікації свого перекладу наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у київській «Науковій думці» у спеціальній серії «З історії філософської думки на Україні». Однак криза уможливила видання лише кількох томів серії (твори Феофана Прокоповича, етичні курси, курси Григорія Кониського). Уже проф. Ігор Захара

Науковий шлях І. Паславського – це шлях філолога, який став філософом. І це так чи так позначилося на його працях, написаних до 1990-х років. Після довгих студій над Й. Кроковським 1979 р. дослідник захистив дисертацію, присвячену іншій темі: філософським аспектам міжконфесійної полеміки в Україні у XVII ст. – вибору між Сходом і Заходом, пізнішою гисихією/ісихією і раціо. Частково ідеї дисертації стали підґрунтям для монографії, яку вчений видав за кілька років («З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVIII ст.», Київ, 1984). Проте зацікавлення дослідника охоплювали набагато ширший спектр тем і проблем. Звісно, І. Паславського цікавив розвиток логічних ідей, зокрема в рукописній «Логіці Авіасафа» (стаття «Розвиток логічних ідей у вітчизняній філософії другої половини XV ст.», 1986). Але в його доробку були і студії киянських осередків пізньосередньовічного та ранньомодерного філософування (у збірнику «Философская мысль в Киеве. Историко-философский очерк», 1982), і статті про роль ісихазму в українській традиції («До питання про роль візантійського ісихазму в розвитку духовної культури східнослов'янських народів», 1983 та «Исихазм в украинской средневековой философской мысли», 1989), і аналіз постаті Кирила-Транквіліона Ставровецького («Кирило-Транквіліон Ставровецький і філософські традиції Київської Русі», 1982). Імовірно, праця над елементами ренесансної філософії чи культури в Україні на зламі 1980–1990-х років (збірник «Філософія Відродження на Україні», 1990) наштовхнула вченого на розвиток ідеї «Оленьковичького ренесансу» / «Ренесансу Оленьковичів» XV ст.

У 1990-х роках на тлі відродження Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) І. Паславський добре усвідомлював, що в медієвістичному та ранньомодерному українському контекстах філософія була продуктом богослов'я. Тому після зміни парадигм 1991 р. на перший план дослідницької праці вийшли богословські й історичні зацікавлення. Тепер ученого цікавила народна релігійність у контексті унійної ідеї чистилища (робота «Уявлення про потойбічний світ і формування поняття чистилища в українській середньовічній народній культурі» у «Записках» відродженого Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), 1994) наукові знання ранньомодерного часу («Наукові знання у контексті української культури другої половини XVI – першої половини XVII століть», 1996, розділ «Наукові знання» у другому томі «Історії української культури», 2001), роль томізму в українській культурі («Святий Тома з Аквіну і його вчення в контексті української духовності», 1999), як і протиставлення аристотелізму та платонізму в українській культурі («Платонізм і аристотелізм у філософській культурі України XI–XVIII ст.», 2000), а також західні й унійні вектори розвитку Київської Церкви (у 1998–2001 рр. під цією назвою виходив альманах християнської думки за редакцією ероманаха ЧСВВ Теодозія Янківка, і його Іван Паславський активно підтримував як член редколегії). Також, як і раніше, вченого цікавили питання наукової та філософської термінології пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу («До історії формування української наукової та філософської

зумів видати лише один із трьох томів Стефана Яворського. Далі була криза – серію вимушено закрили. Тому Іван Паславський, опублікувавши у «Філософській думці» за 1976 р. (Кроковський Йоасаф. [Фрагменти філософського курсу (Фізика, метафізика, логіка, психологія)]. Філософська думка, 1976. № 5. С. 104–107), по роках чекання здепонував машинопис перекладу у відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, залишивши копію в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

термінології в пізню княжу добу (На матеріалах київської перекладної літератури другої половини XV століття)» (2003)).

На момент виходу з підпілля УГКЦ в Україні визріла потреба глибшого пояснення історії української релігійності, духовності серед мирян. Істориків Церкви та релігійної думки було тоді небагато, частина з них – духовні особи в діаспорі чи з діаспори. Іван Паславський став одним із теоретиків відновленого греко-католицького мирянства й осмислення місця Церкви в історії та сучасному світі. Переосмислена в тих роках концепція гесихії/гисихії/ісихії та раціо і платонізму, паламізму, аристотелізму, томізму в українській думці для дослідника була філософсько-філологічною реакцією на «західництво» й «восточництво» і у традиціях української філософської думки, і у практиці УГКЦ 1990-х років. Ця дихотомія у трактуванні І. Паславського доволі різка. Він виступив адептом раціонального західництва і (прямо чи опосередковано) критикував концепції умовних паламістів та представників гесихії/гисихії/ісихії різних часів. Частково це наслідок зацікавлення «візантійщиною» та російським містицизмом як «втіленням східної духовності», що інтенсифікувалося і на Заході Європи, і в Україні впродовж 1990–2000-х років. Це було реакцією емоційного, інколи категорично-імперативного, критичного та гострого на язык інтелектуала-інтелігента, яким був І. Паславський. Учений різко критикував концепції прихильників ісихазму, радикального восточництва. Інколи навіть у приватних розмовах гротескно протиставляв «духовних пастирів» (інтелектуалів західного типу) «духовним пастухам», у яких, за його словами, «було більше в бороді, і в рукаві, як в голові». На думку І. Паславського, ісихастичні тенденції та прагнення контемплятивного, споглядального життя (*vita contemplativa*) в українській культурі та східній християнській традиції загалом сприяли її консервативності, неактивності, відставанні в розвитку порівняно з динамічною західнохристиянською цивілізацією з її активним життям (*vita activa*) і раціональним підходом. Така концепція ісихазму й частини східнохристиянської традиції, як і досить категорична оцінка окремих постатей в історії української Церкви (наприклад «восточника» Гавриїла Костельника як перманентного русофіла), викликали різну реакцію: від підтримки до критики. Однак науковець дотримувався цієї думки незмінно.

Так чи так ідея гесихії/ісихії та раціо позначилися на концепції книг І. Паславського, що з'явилися саме в цей час і мали значний резонанс: «Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української церкви» (1994) та «Берестейська унія і українська християнська традиція» (1997). Тут історіософія розвитку українських Церков вбрана в логічну форму Рима/ католицизму/ Вселенської Церкви як західної «тези», візантійського християнства Константинополя як східної «антитези» Риму й Київської Церкви/ київського християнства та Берестейської унії як синтези, що поєднала Схід і Захід Христової Церкви. Цей період діяльності вченого можна назвати філософсько-богословським.

Водночас дослідник намагався розглядати історію філософської й релігійної думки не лише як історію ідей, а й як соціальну, у контексті постатей та фактів, із ними пов'язаними. Це йому допомогло, коли треба було змінити напрям наукового шляху. З 1970-х років він працював у відділі філософії, де в різні роки його колегами були: Марія Кашуба, Марат Верников, Мирон Олексюк, Ігор Захара, Вікторія Любашенко, Василь Горинь, Олесь Старовойт та ін. У цей час історія української філософії у працях І. Паславського займала центральне місце. А це дуже непросте й дискусійне

Іван Паславський серед колег відділу середніх віків

галузь науки*. Однак на початку ХХІ ст. ці суперечки в інституті закінчилися, бо відділ розформували. Вимушено вибираючи після 2000 р. інший шлях, учений опинився на роздоріжжі: історія чи філологія – і віддав перевагу відділу історії середніх віків, бо вважав себе швидше історіографом-медієвістом, ніж філологом. Тут його роботи частково концентрувалися довкола Галичини, її церковної та культурної історії і, зокрема, зв'язків із Західною Європою та її культурою. Хронологічно це охоплювало великі часові відтинки, які виходили далеко за межі медієвістики чи ранньомодерних студій. Загалом, як видається, Іван Паславський сприймав історичний процес, орієнтуючись на класичну історіографію ХІХ – початку ХХ ст. (Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич), а особливо на школу, умовно кажучи, українських католицьких світських і церковних істориків, які сформувалася в міжвоєнний час у Галичині та

* Дослідників турбувало питання: а чим є і чи є взагалі можливою історія української філософії чи історія філософії в Україні? Частина ставилася до цього скептично. Інститутські філософи, серед них Іван Паславський, Василь Горинь та Ігор Захара, часто згадували дискусії з істориками, зокрема акад. Ярославом Ісаєвичем, який запитував: чи в Україні був свій Декарт (Descartes), Кант (Kant) чи Гегель (Hegel), щоб вважати українську філософію чимось цілісним? Тому одні філософи говорили, радше, про історію філософських ідей на українських землях, інші – хотіли бачити якийсь континуум філософської думки в українській традиції. Іван Паславський, як видається, волів досліджувати-таки інтелектуальну історію філософських ідей чи поглядів, частина яких існує в розпорошеному вигляді, а частина – у вигляді цілісних текстів.

діаспорі (Степан Томашівський, Микола Чубатий, Ісидор Нагаєвський, Атанасій-Григорій Великий, Ісидор Патрило). Такі орієнтири в історичному середовищі сприймали по-різному, однак учений їх чітко дотримувався.

Частково це визначило спектр інтересів І. Паславського в «історичний» період діяльності: об'єктами його зацікавленнь стали постать короля Данила Романовича та культура Галицько-Волинської держави (книга «Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст.», Львів, 2003), виникнення середньовічної Галицької митрополії (книга «Галицька митрополія: історичний нарис», разом із Михайлом Гайковським, Львів, 2007), стаття «Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки» (2008) і гіпотетичний час заснування Львова (монографія «Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини», 2010 та стаття «Новознайдена дата заснування Львова», 2011), проблеми взаємовідносин Романовичів з Апостольським престолом (стаття «Хто був ініціатором русько-римського зближення у 40-х роках XIII століття: Данило Романович чи Інокентій IV?», 2012) постать архієпископа Петра (стаття «Галицький єпископ Петро – ставленник і дипломат Данила Романовича», 2013) та його уявлення про світ (стаття «Інформація про татар руського архієпископа Петра, учасника I Ліонського собору (1245), 2011). Водночас для науковця залишалися важливими проблеми, пов'язані з ранньомодерною Берейстейською унією та культурним відродженням («Берейстейська унія в контексті першого українського національно-культурного відродження», 2017), філологічних знань і видань ранньомодерного часу («Львівський Адельфотес 1591 р. у контексті гуманістичних студій в Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст.», 2017).

Учений постійно цікавився історією Галичини й Володимирії, XVIII–XX ст., по-статтю Антонія Ангеловича (монографія «Антоній Ангелович. Його епоха і діяльність», Львів, 2006), діяльністю Івана Гудза («Маловідомі джерела до історії Греко-Католицької Церкви останньої чверті XVIII ст. (Рукописна спадщина о. Івана Гудза)» (2018), «Участь адептів старого галицького москофільства у підготовці та проведенні Львівського псевдо-собору 1946 року» (2016)). Частина цих публікацій була науковою, частина – науково-популярною. А ще була копітка робота над статтями до різних енциклопедій, до яких науковець завжди хотів «дати» (з наголосом на «и») якийсь матеріал, або «шкробнути якусь монографійку» чи статтю, хоч і жартував, що «лінуює». Фактично, ця робота й велика монографія «Гисихія і раціо. Філософський світ української культури середніх віків і ранньомодерного часу» (2015) ознаменували завершальний етап наукового і, на жаль, як виявилося, життєвого шляху дослідника*. Шляху, на якому, як в унійній традиції, якій він завжди був вірний, зіштовхувалися, протистояли й синтезувалися Схід і Захід, платонізм і аристотелізм, томізм і паламізм, ісихія і раціо.

* Іван Паславський відійшов у засвіти 2 серпня 2021 р. Спочив у Самборі, у якому завжди відпочивав влітку і про який любив поговорити зі мною, уродженцем цього міста. У його планах було видання ще одної монографії, присвяченої добі Галицько-Волинської держави. Але, як видається, на перепоні стала педантичність ученого з його постійним прагненням перевіряти факти і доповнювати тексти: «Я маю ще піти в бібліотеку чи архів і на то подивитися, звірити цитати», – часто казав Іван Васильович. Так само, попри чималий науковий досвід і справді професорські знання, не хотів захищати докторської, і, коли його до цього підштовхували, скромно казав: «Нема такої мети й потреби». Але насправді залишався для нас тим справжнім доктором наук – хай навіть без титулу. А то, певно, головне.

Іван Паславський бачив світ із філософської, філологічної, релігійної та історично-історіософської перспектив. Пригадую, як одягнений майже завжди в костюм, зрідка в куртку, неодмінно при краватці та з портфелем під час зустрічей у коридорах інституту вчений розмірковував над минулим і теперішнім, кажучи: «Ну, та Ромцю (або Ромку), та подивися, дитинко, до чого то все йде!». Інколи застановлявся над тим, що все маліє і мізерніє, навіть еліти втрачають силу та міць. Середньовічні королі, стверджував І. Паславський, були помазанниками Божими, а теперішні правителі світу переважно популісти, підніжки мас, яким догоджають і від яких залежать. Так воно і є, бо саме з тих популістів виростають новітні тирани й диктатори, які мучать та гублять світ.

Іван Паславський ще встиг побачити, як змінювався світ перед викликом жахливої пандемії, яка забрала мільйони життів по всій планеті й перешкоджала нам частіше бачитися в останні роки його життя. Думаю, Іван Васильович, як і ми, дуже переживав би через повномаштабну війну Росії проти України, яка приносить гекатомби жертв. Але, переконаний, попри все, зараз він дивиться на нас згори і як колись із гумором, по-галицьки, каже: «Дякую вам всім щиро, що ви так за мене, раба Божого, згадалисте». А ми дякуємо йому за те, що був із нами й серед нас.

REFERENCES

Paslavskiy, I. (1976). Krovovskyi Yoasaf. [Frahmenty filosofskoho kursu (Fizyka, metafizyka, lohika, psykhologhiia)]. *Filosoфska dumka*, 5, 104–107 (in Ukrainian).

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

- Наталія КОЛБ.* ВІДЗНАЧЕННЯ РІЧНИЦЬ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 РОКУ ПОЛЬСЬКОЮ ГРОМАДОЮ ЛЬВОВА НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ (крізь призму львівських польських часописів) 3
- Андрій ПЕТРАШ.* КОРОТКОТРИВАЛА МІСІЯ ТОВАРИСТВА ІСУСА У СТРИЮ (1904–1905). 14
- Ярослав КОНДРАЧ.* ВІЙСЬКОВИЙ ВИШКІЛ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ У ПЛАСТУНСЬКИХ ГУРТКАХ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ 23
- Дмитро ПУГАЧ.* СТАН КОМУНІКАЦІЇ У РУДКІВСЬКОМУ ПОВІТІ ЗУНР (ЛИСТОПАД 1918 РОКУ – ТРАВЕНЬ 1919 РОКУ). 31
- Ірина ОРЛЕВИЧ.* ТАЛЕРГОФСЬКА ТРАГЕДІЯ: ІНТЕРПРЕПАЦІЯ ТА ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ РУСОФІЛАМИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 42
- Василь ГАРАНДЖА.* СКЛАДНИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ: БОГОСЛОВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ У ЛЬВОВІ ЯК «ПРЕДТЕЧА» ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ (1919–1928) . . . 69
- Лариса ШВАБ, Анатолій ШВАБ.* УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МЕНТАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ 82

ДОКУМЕНТИ

- Ольга ГУЛЬ.* «ЩОБ ВИ ЦЬОГО ЯНА ЗАЙДЛІЧА ВІДІСЛАЛИ І НАШИМ ІМЕНЕМ ЗАБОРОНИЛИ, ЩОБИ ВІН ЖОДНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ НАД ЄВРЕЯМИ НЕ ВИКОНУВАВ»: СКАРГА ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ЛЬВОВА ПРОТИ СУДДІ ЯНА ЗАЙДЛІЧА (1571). 95
- Олег ПАВЛИШИН.* ЛИСТИ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРОДОВОЛЬЧИХ СПРАВ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ ДО УРЯДУ ЗУНР (ЛЮТИЙ 1919 РОКУ). 110

РЕЦЕНЗІЇ

- Mariusz FORNAGIEL.* [Review of]: Kamil Ruszala. Galicyjski eksodus. Uchodźcy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. Kraków, 2020. 480 s. +17 illustrations+folding map. 116
- Tomasz PUDŁOCKI.* [Review of]: Jevgenij Paščenko. Hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Bukovina. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016. 210 p. 120

НАУКОВИЙ СЕМІНАР

Павло АРТИМИШИН. ДІЯЛЬНІСТЬ УПЦ МП ЯК СТРАТЕГІЯ
РОСІЙСЬКОЇ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В УКРАЇНІ..... 125

Наталія ФІЛОНЕНКО. У ПРОСТОРИ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ
СЬОГОДЕННЯ: КНИГА ВІЛЬЯМА ДЕРЕЗЕВЦА
«СМЕРТЬ МИТЦЯ. ЯК ТВОРЧІ ЛЮДИ ВИЖИВАЮТЬ
У ЧАСИ МІЛЬЯРДЕРІВ І ТЕХНОЛОГІЧНИХ ГІГАНТІВ»..... 135

IN MEMORIAM

Петро ШКРАБ'ЮК. З ПОДИВУ ГІДНОЮ СТІЙКІСТЮ...
Слово на відхід Богдана Якимовича. 145

Михайло ГНАТЮК. БОГДАН ЯКИМОВИЧ. IN MEMORIAM 148

Роман ГОЛИК. МІЖ ГИСИХІЄЮ І РАЦІО:
СВІТ ІДЕЙ ІВАНА ПАСЛАВСЬКОГО..... 153

З історії західноукраїнських земель / наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 18. 162 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Ірина Черевко

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Редактор анотацій англійською мовою
Роман Кушета

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Оригінал-макет підготовлено
Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4, тел.: 270-14-18

Підписано до друку 23.12.2021. Формат 70×100/16.
Обл. друк. арк. 18,14. Друк офсетний